

1066
41. årgang • 2/2011

TIDSSKRIFTET FOR HISTORIE

1066 Tidsskrift for historie

Adresse

1066, c/o Institut for Historie, Njalsgade 102, 2300 København S, www.1066.dk, 1066@hum.ku.dk

Redaktion

Jacob Tullberg (ansvarshavende, chefred@1066.dk), Martina Henze, Birgitte Holten, Ida Rosenstand Klahn, Rikke Ilsted Kristiansen, Pelle Larsen, Birthe Miller, Caroline Nyvang, Pernille Sonne, Katrine Elmelund Tovgaard, Ditte Wonsyld

Fagfællepanel

Christina Folke Ax, Morten Fink-Jensen, Peter Fransen, Michael Gelting, Anne Katrine Gjerløff, Peer Henrik Hansen, Ulf Skov Kyneb, Trine Madsen, Mette Tapdrup Mortensen, Jette Møllerhøj, Anita Kildebæk Nielsen, Morten Oxenbøll, Louise Sebro

Artikler

Niebuhr, Yemen og kulturel variation i Orienten. Af Jørgen Mikkelsen	3
Den lindiske Tempelkrønike. Af Ida Rosenstand Klahn	13
Forvaltningshistorie - en portal til mange slags historie. Af Jørgen Mikkelsen	24

Anmeldelser

Arabisk medicin - lost in translation? (Niklas Thode Jensen)	24
Krystalnatten i populærvidenskabeligt lys (Anne Wæhrens)	25
Seks samfundsrevsere - med mere (Holger Berg)	26
Byudvikling og -liv i Danmark under enevælden (Anita Kildebæk Nielsen)	28
Tomme kalorier (Anita Kildebæk Nielsen)	29
Landsbyen - et kærligt kig på et kulturmiljø (Peter Dragsbo)	31
Fra skældsord til slagord (Jens Wendel-Hansen)	33
Dansk Sabotage & Likvidering A/S (Jakob Sørensen)	35
Modstandshistorie og ungdomshistorie (Palle Roslyng-Jensen)	36
Københavnernes fotoalbum (Inger Bjørn Knudsen)	37
Mellem oplysning og romantik (Henrik Knudsen)	39
Scener af ægteskab (Peter Springborg)	42
Begivenheden som prisme eller springbræt (Hans Henrik Appel)	44

Bagsiden

Alting har en bagside - også 1066. Af Pernille Sonne	56
--	----

Forsideillustration

Udsnit af Georg Wilhelm Baurenfeinds tegning af en yemenitisk bondepige. Den fulde tegning kan ses i artiklen om Carsten Niebuhr.

Du er velkommen til at printe 1066, men vær opmærksom på, at illustrationerne ikke nødvendigvis bliver kønne. De er skabt til skærm.

Copyright

© Forfatterne og 1066 – Tidsskrift for historie. Hele bladet med alt indhold må frit distribueres og citeres inden for citatreglerne og med angivelse af forfatterens navn og 1066 som kilde, men må ikke gøres til genstand for kommercielle interesser.

Niebuhr, Yemen og kulturel variation i Orienten

Af Jørgen Mikkelsen, arkivar og seniorforsker, ph.d., Rigsarkivet

I 2011 er det 250 år siden, Carsten Niebuhr og hans rejsefæller påbegyndte Den Arabiske Rejse. Jubilæet fejres med udstillinger, foredrag og mange andre arrangementer. Denne artikel beskriver nogle af ekspeditionens markante resultater inden for to af de vigtigste studiefelter: kartografi og etnografi. Præsentationen munder ud i en argumentation for, at Niebuhrs værker ikke blot har interesse for en række humanistiske og naturvidenskabelige fagområder, men også kan bruges i den aktuelle samfundsdebat.

Ekspeditionens formål og resultater

I 1761 igangsatte den danske stat, hvad der ofte er blevet betegnet som en af de første rent videnskabelige ekspeditioner i Europa. Rejsen gik til de arabiske lande, og hovedformålet var ifølge den kongelige instruks "at gøre så mange opdagelser for videnskaben som det vil være muligt".[1] Der var tale om en bred vifte af opgaver, som spændte fra at udarbejde landkort, studere sprog og antikke indskrifter samt indsamle planter og dyr til at finde en løsning på forskellige spørgsmål med relation til bibelhistorien. Den seks mand

Den politiske ledelse i Danmark havde lagt en rejseplan for Den Arabiske Rejse. Planen blev fulgt indtil sommeren 1763, hvor to af ekspeditionens medlemmer døde, og flere andre blev alvorligt syge under opholdet i Yemen. I håb om at slippe for flere dødsfald besluttede man da at sejle til Bombay, hvorfra det var muligt at komme til Europa med skib. Men da Niebuhr – som den eneste overlevende – havde genvundet sundheden i Indien, valgte han at genoptage udforskningen af de arabiske lande. (Tegning af Asger Svane-Knudsen).

store ekspedition havde derfor en bred faglig sammensætning. Den bestod af naturforskeren Peter Forsskål, filologen Frederik Christian von Haven, landmåleren Carsten Niebuhr, lægen Christian Carl Cramer, tegneren Georg Wilhelm Baurenfeind samt gruppens oppasser, den tidligere dragon Lars Berggren.

Når den seks år lange ekspedition er blevet så berømt, skyldes det især Thorkild Hansens bog *Det lykkelige Arabien* (1962). Han lagde særlig vægt på de dramatiske sider af rejsen, herunder de interne konflikter mellem deltagerne og de mange dødsfald. Alle Niebuhrs rejsefæller døde mellem maj 1763 og februar 1764.

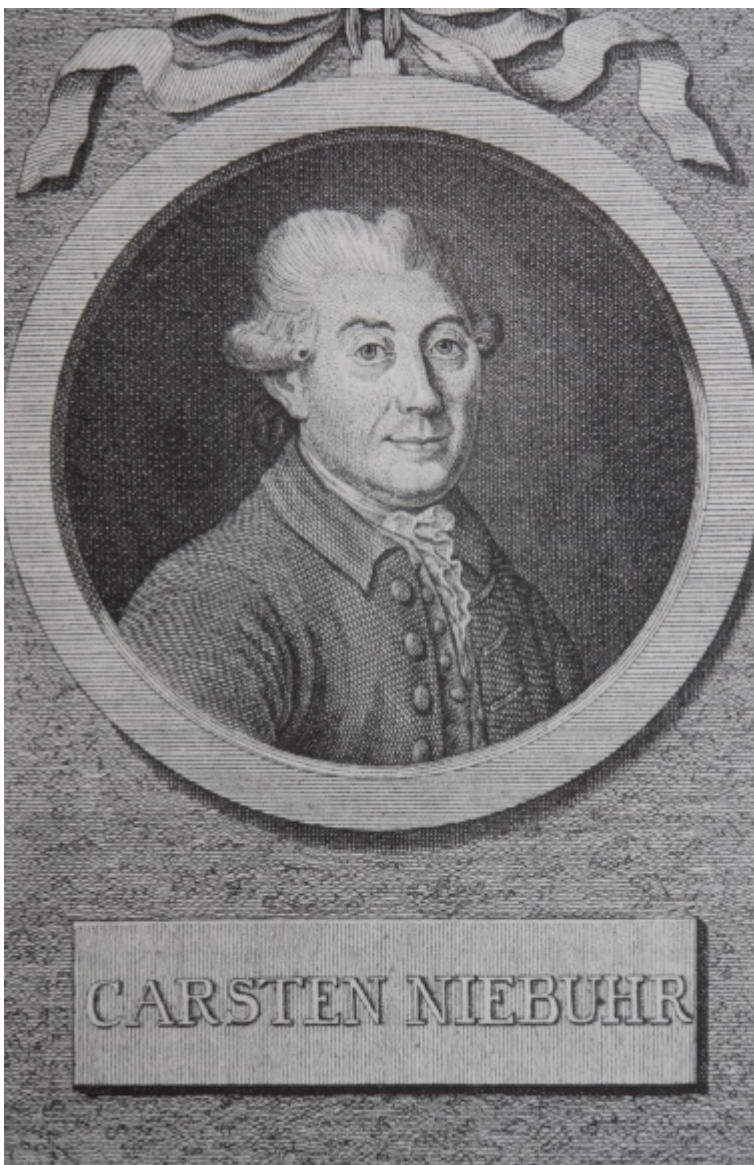
I de senere år har offentligheden imidlertid fået mulighed for et større kendskab til ekspeditionens videnskabelige resultater takket være (gen)udgivelsen af tre centrale kilder til rejsens historie. Det drejer sig om Niebuhrs systematiske beskrivelse af Arabiens geografi og etnografi, der oprindeligt blev udgivet i 1772, samt Niebuhrs og von Havens rejsedagbøger. Mens Niebuhrs rejsebeskrivelse blev publiceret i tre bind, som udkom i hhv. 1774, 1778 og 1837, havde von Havens rejseoplevelser aldrig før været på tryk.[2]

I de enkelte faglige miljøer har der i mere end 200 år stået stor respekt om ekspeditionens resultater. Niebuhrs omhyggelige kopiering af indskrifter i Persepolis kom således til at danne grundlag for, at den tyske filolog Georg Friedrich Grotefend i 1802 dechifrerede nogle af tegnene i den oldpersiske kileskrift og dermed banede vejen for en tydning af dette skriftsystem. Og for såvel botanikken som den maritime zoologi har Forsskåls energi-

ske registrerings- og indsamlingsarbejde haft afgørende betydning. Det er fx værd at bemærke, at Forsskål beskrev ikke færre end 693 af de 1750 plantearter, der i dag kendes i Yemen, og 576 af de 2075 arter, som hører hjemme i den ægyptiske flora.[3]

Men i de senere år har en anden side af ekspeditionens aktiviteter fået øget bevågenhed, og den sætter et stærkt præg på jubilæumsårets fejring af Den Arabiske Rejse. Det drejer sig om Niebuhrs virke som etnograf og hans beskrivelse af mødet mellem europæisk og orientalsk kultur. Niebuhr synes nemlig at have været et rent naturtalent som etnograf. Hans værker afslører i alt

Niebuhr, som han skal have set ud i 1774. Samme år udgav han første bind af sin rejsedagbog fra Den Arabiske Rejse. Niebuhr dækkede selv udgifterne til trykningen af sine bøger, men den danske stat finansierede de kobberstik, der blev brugt som illustrationer. I begyndelsen af 1770'erne var Niebuhr ved at blive overtalt til at stille sig i spidsen for en ny ekspedition – denne gang til Niger via Tripolis (i Libyen). I stedet blev han i 1778 landskriver i Meldorf i Ditmarsken, og her forblev han til sin død i 1815. (Stik af C. C. Glassbach).

fald, at han ikke blot havde en skarp iagttagelsesevne og en veludviklet sans for kildekritik, men også en usædvanlig indlevelsesevne, åbenhed over for andre tænkemåder og evne til at anskue sin egen kultur med andre briller.[4]

Yemen – et kerneområde for ekspeditionen

Der er et interessant tidsmæssigt sammenfald mellem jubilæumsfejringen af Den Arabiske Rejse og "det arabiske opbrud", [5] som bl.a. har bragt det ofte oversete land Yemen i mediernes søgelys. Yemen udgjorde også kerneområdet for Niebuhr og hans rejsefæller. I modsætning til de øvrige lande på rejseruten nøjedes man ikke her med at besøge nogle få, nøje udvalgte lokaliteter, men gennemrejste hele den vestlige del af landet på kryds og tværs.

Et af resultaterne var et landkort, som helt op i 1900-tallet var det mest præcise kort over Yemen og Det Røde Havs kystlinie. Det er ganske imponerende i betragtning af de vanskelige tilblivelsesforhold. Niebuhr havde ganske vist træning i at anvende kompas og kvadrant, og han havde derfor let ved bl.a. at bestemme breddegrader. Men han vidste fra Europa, at det kunne være særdeles betænkeligt at foretage landopmålinger uden for sit eget land, da en sådan aktivitet kunne betragtes som en form for spionage. Han var derfor meget diskret, når han gjorde brug af sine redskaber. Et andet problem var at måle de tilbagelagte afstande. Niebuhr udviklede imidlertid sin egen metode, idet han målte, hvor mange skridt en kamel og et æsel kunne tage i løbet af et minut i svært og lettilgængeligt terræn og i køligt og varmt vejr. Herudfra kunne gennemsnitshastighederne beregnes, og tilbage stod så blot at holde øje med varigheden af de enkelte dagsmarcher.[6] Niebuhr tillod sig endda spøgefuldt at bemærke, at det var lettere at måle afstande i Arabien end i Europa, "hvor postillonen i nærheden af et værtshus som regel iler, men ellers kører

Et af forarbejderne til Niebuhrs kort over Yemen. De stiplede linjer markerer ekspeditionens rejserute. Kortet giver et indtryk af den store landskabsmæssige variation i det lille land. Tegningen ligger i et af de mange breve, som Niebuhr sendte til den danske gesandt Sigismund Wilhelm von Gähler i Konstantinopel (Istanbul). Gähler udførte på vegne af den danske stat en række praktiske opgaver for ekspeditionen. (Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Realia, Den Arabiske Rejse, pk. 3-005).

langsomt". De arabiske karavaner bevægede sig derimod "meget ensformigt".[7]

Gennem de mange rejser rundt i Yemen fik Niebuhr et godt grundlag for at beskrive de lokale forskelle. Af hans bøger fremgår det, at der var tale om store variationer med hensyn til både klima, afgrøder, klædedragt, boligindretning, sprog, religion, sæder og skikke. Den grundlæggende skillelinje gik mellem de flade, kystnære strækninger mod vest – hvor det kunne blive meget tørt, og hvor temperaturen kunne komme ulideligt højt op i sommermånederne – og de mere tempererede bjergegne, hvor der faldt langt mere nedbør, og produktionen af afgrøder var mere varieret. Niebuhr nævner bl.a. den euforiserende plante kat, som "enhver velopdragen" yemenit måtte være ynder af.[8] Langt vigtigere var dog kaffen, som på denne tid var en af landets vigtigste eksportvarer. Meget af kaffen blev afsat til havnebyerne via den lille sletteby Bayt al-Faqih, hvor man fandt "den største kaffehandel i hele Yemen, ja måske i hele verden". Hertil kom købmænd fra bl.a. Ægypten, Syrien, Konstantinopel (Istanbul), Marokko, Abessinien (Etiopien), Persien og Indien "og til tider også fra Europa", skrev Niebuhr.[9]

Ligesom i andre dele af den arabiske halvø boede der mange sunnimuslimer i Yemen, og de udgjorde størstedelen af befolkningen i lavlandet og den sydlige del af bjerglandet. Men i den nordlige del, hvor hovedstaden Sana ligger, var den zeiditiske sekt dominerende. Og i den nordvestlige kystegn fandt ekspeditionen nogle beduiner, som ganske vist betegnede sig selv som muhammedanere, men som andre yemenitter anså for vantro. Niebuhr syntes også, at disse mennesker havde "helt besynderlige meninger i religionen". Dette kom bl.a. til udtryk gennem en særlig form for omskærelsesproces. Niebuhr fandt det derfor "meget sandsynligt, at Muhammed og hans efterfølgere kun har omvendt de arabere som bor i byer eller landsbyer, men aldrig fuldstændigt har undervundet de omstrefende", hvoraf nogle måske havde bevaret "deres gamle hedske religion".[10]

Bjergengen Sahan i det nordligste Yemen udgjorde en anden kulturel enklave. Her var befolkningens sæder "meget forskellige fra byboernes", fortalte Niebuhr. For mens pi-

Niebuhr havde kun ganske lidt kontakt med de lokale kvinder. Han opdagede tidligt, at det mange steder blev anset for usædeligt, hvis en fremmed mand hilste på en kvinde, eller hvis han kiggede nærmere på en kvinde, der gik forbi på gaden – også selv om hun var "formummet". Flere steder så han også kvinder vende ryggen til, mens rejseselskabet drog forbi. Det var tydeligvis en behagelig afveksling, da selskabet kom til en bjerglandsby i Yemen, hvor ikke blot værtinden, men også flere unge kvinder kom på besøg i ekspeditionens logi. De var "alle begærlige efter at se europæere", og de "havde slet ikke dækket deres ansigt og talte ganske frit med os", noterede Niebuhr i sin rejsedagbog, mens Baurenfeind fluks lavede denne tegning af en af bondepigerne. (Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse ..., I, s. 367 og 371)

ger i Sana-området undertiden blev gift allerede i 9-10 årsalderen, var kvinderne i Sahan mindst 15 år gamle ved indgåelsen af ægteskab. Her var det også meget sjældent, at en mand havde mere end én hustru.[11] I andre dele af Yemen kunne en mand have op til fire koner.

Til gengæld var mændene i Yemens bjergegne usædvanligt nidkære i deres kontrol af, at den tilkomne var jomfru. Og hvis det ikke var muligt for en nygift kvinde at bevise sin jomfrudom, kunne hendes mand sende hende bort og tvinge faderen til at returnere de penge, som han havde modtaget for datteren. "Ja, nogle skal ikke engang have været tilfredse med dette, men ligefrem have myrdet deres koner", skrev Niebuhr, som dog straks tilføjede, at "en sådan grusomhed slet ikke" blev billiget af øvrigheden. Men han noterede også, at araberne – i modsætning til europæerne – ikke gennemførte obduktioner eller undersøgelser i forbindelse med mistænkelige dødsfald. Derfor vil det "ikke engang blive bemærket hvis manden for eksempel har presset knæet ind i kvindens underliv eller kvalt hende".[12]

Niebuhrs religions- og kulturstudier

Forholdet mellem kønnene fylder relativt meget i Carsten Niebuhrs værker om Den Arabiske Rejse. Det samme er tilfældet med den orientalske befolknings religionsudøvelse og holdninger til fremmede og anderledes tænkende. I sin systematiske beskrivelse af Arabien fra 1772 nævner Niebuhr således en halv snes muslimske sekter, om end kun få af dem får en fyldig omtale.[13] Men derudover vidner hans bøger om, at der boede kristne, jøder og hinduer mange steder i Arabien, og i flere byer var antallet af ikke-muslimer temmelig stort – et faktum, man let overser, når man beskæftiger sig med Mellemøstens historie. Eksempelvis skal der ifølge Niebuhr have boet ca.1200 banjaner, dvs. ikke-muslimske indere, i byen Muscat.[14]

I instruksens til ekspeditionens deltagere fik de seks mænd ordre til at "beflitte sig på den største høflighed over for Arabiens indbyggere". De måtte "ikke gøre indsigelser" mod arabernes religion og endnu mindre "give til kende, at de foragter den", og de skulle "afholde sig fra det, som er Arabiens indbyggere vederstyggeligt".[15] Carsten Niebuhr levede til fulde op til instruksens ordlyd, og i hans bøger finder man flere steder skarp kritik af andre europæere, som ikke havde ydet araberne den fornødne respekt under opholdet i Orienten.[16] Niebuhr har tilsyneladende også bestræbt sig på at undgå at virke fordømmende i sine værker – selv når det handler om langvarige blodfejder, æresdrab og andre fænomener, som ligger meget langt fra europæisk tankegang i oplysningstiden. Men han afstod ikke fra at give detaljerede skildringer af disse kulturtræk, og der er også blevet plads til flere – i bogstavelig forstand – drabelige eksempler. Et af disse handler om en rig købmand i Bagdad, som nogle år forinden havde truffet en ung mand hos en kvindelig slægtning og ikke blot "lige på stedet hugget hende i småstykker, men også ved hjælp af vidner og penge" sørget for, at manden, der var søn af en anset borger, "endnu samme nat blev hængt af øvrigheden".[17]

Historier som denne kunne nok få mange læsere til at gyse. Niebuhr understregede imidlertid gang på gang, at araberne ikke var nær så udannede, som man var tilbøjelige til at tro i Europa. Allerede i indledningen til sin første bog skrev han således: "Vi europæere dømmer ofte for tidligt om fremmede nationers sæder inden vi ret har lært dem at kende".[18] Flere af hans mere eller mindre eksplicitte sammenligninger mellem europæisk og arabisk kultur synes også at falde ud til fordel for sidstnævnte. Niebuhr bemærkede fx, at han aldrig havde hørt om afbrænding af formodede muslimske kættere.[19] Han fortalte desuden, at araberne (muslimerne) "hverken ved gode ord eller tvang" søgte at skabe proselytter[20] – og at en muslim, der giftede sig med en kristen eller jødisk kvinde, ofte slet ikke bestræbte sig på at "bevæge hende til at fornægte sin tro". Niebuhr nævnte også,

at myndighederne i Yemen indtog en meget tolerant holdning over for de europæiske og indiske matroser, som forlod deres skibe under opholdet i havnebyen Mokka, og som valgte at konvertere til islam for at undgå udlevering til hjemlandet. De pågældende mænd fik hverken forbud mod at omgås deres tidligere trosfæller eller mod at rejse ud af Yemen. Som et konkret eksempel omtalte Niebuhr en fransk renegat, der havde fået pas til at rejse til Indien. "Araberne troede ikke at dette menneske nogensinde ville blive en god muhammedaner, og man ville derfor ikke tvinge ham til at blive, selv om han var den bedste bøsse-mager i landet"[21]

Under beskrivelsen af ægteskabelige forhold bemærkede Niebuhr tillige, at situationen ikke altid var så sort for de muslimske kvinder, som man havde indtryk af i Europa. Det var således ikke ualmindeligt, at en rig mand bortgiftede en datter til en fattig person. En sådan kvinde kunne føle sig temmelig sikker på ikke at blive forstødt af sin mand, da dette ville blive meget dyrt for ham, skrev Niebuhr, og han tilføjede: "Eftersom hustruen ikke er forpligtet til at overdrage sin mand sin private formue, er denne ofte afhængig af hende. De rige muhammedanerinder har derfor i deres huse til tider mere at befale end de kristne kvinder i Europa, ja de er i en vis forstand lykkeligere, for også de kan forlange at blive skilt hvis manden optræder utilbørligt over for dem".[22]

Niebuhr kunne også fortælle sine læsere, at der var visse lokale forskelle med hensyn til fortolkningen af de islamiske forbud og påbud. Således var muslimerne i Yemen ikke helt så punktlige i overholdelsen af disse regler som ægypterne. Eksempelvis så man stort på ramadanens fastekrav, når man var på rejse i Yemen. Ganske vist hævdede yemenitterne, at de ville indhente det forsømte i de andre måneder, "men det bliver som regel glemt".[23] Forbrug af alkohol blev også anset for acceptabelt flere steder på den arabiske halvø – dog kun med måde og inden døre.[24] Men blandt de velstående muslimer i byen Surat i det vestlige Indien undslog man sig heller ikke for offentligt at drikke vin og andre stærke drikke. I det hele taget var disse personer "langt fra" så "ivrige i troen" som de ægyptiske og tyrkiske muslimer. Således udlånte de penge mod rente, og nogle af dem havde hunde som kæledyr. Niebuhr havde ellers bemærket, at arabere og tyrkere betragtede sig selv som urene, når blot deres klæder blev berørt af en hund.[25]

En absolut modsætning til de indiske muslimer fandt Niebuhr hos tilhængerne af den beiasitiske sekt i Muscat. De holdt sig nemlig ikke blot fra alkohol, men også fra kaffe og tobak, og de levede i det hele taget et usædvanligt asketisk liv. Men det hørte også med i billedet, at beiasiterne udviste en betydelig grad af tolerance overfor indbyggere med anden religion. Hinduerne i Muscat havde således ret til at praktisere ligbrænding ligesom i Indien; i Yemen var det derimod et krav, at de afdøde hinduer blev begravet. Og mens der i nabolandene var krav om, at jøderne iførte sig en særlig beklædning, havde de i Muscat ret til at klæde sig fuldstændigt som araberne.[26]

Niebuhr fandt også andre lokale forskelle i muslimernes behandling af folk fra andre religioner og etniske grupper. Fx mente han at kunne konstatere en større uvilje mod europæerne blandt tyrkerne end blandt de arabiske og persiske folkeslag, som aldrig (i moderne tid) havde været i krig med europæiske lande. Han bemærkede også, at det var muligt for armeniere og georgiere at opnå høje embeder i Persien uden at være tvunget til at konvertere fra kristendommen til islam. "Tyrkerne, derimod, har så liden tiltro til de kristne eller ringeagter dem i den grad at de ikke vil optage nogen i sultanens armé, ikke en gang som gemen soldat".[27]

Hvad jøderne angår, var det Niebuhrs indtryk, at de både i Yemen og Persien (i alt fald byen Shiraz) blev foragtet "mindst lige så meget af muhammedanerne som af de kristne i Europa". Og i de tyrkiske byer blev de "meget foragtet ikke blot af den tyrkiske, men også af den kristne pøbel". Niebuhr noterede dog samtidig, at de tyrkiske jøder tilsyneladende havde større erhvervsfrihed end deres brødre i Europa, hvor lavenes bestemmel-

		Apr.	Jun.
Transport		99	56
Den 23 ^{de} Aug:	An Prof. von Haven sin selbjæfrijg		
N ^o 4	Gesalt som 1 ^{ste} Luth. ad. alb. Dec. 1761. bsz.	37	51
	sin selbjæfrijg Gesalt til udgj. Zeit.	97	51
Den 26 ^{de} Aug:	Sin Kjøb. Gesalt som Kjøb. for Lant		
N ^o 5	sin Ankomst for Ankomst	45	29
	selbygt for sin Ankomst	2	34
	sin Ankomst for Ankomst med Lant	12	4
	sin for Lant for Lant etc.	10	28
Den 28 ^{de} dets:	An D. Kramer sin Medicamenta sin		
N ^o 6	in Ankomst for Ankomst	14	24
den 3 ^{de} sept.	sin Ankomst for sin Ankomst		
	for 2 Lant med Lant for Lant	3	
	sin for Lant for Lant		
	for 5 par Pistoler	31	
	for 2 Pistoler for Lant	54	
	for Lant for Lant	12	4
den 6 ^{de} sept.	An Prof. von Haven sin Ankomst		
N ^o 7	for Ankomst for Ankomst	115	20
N ^o 8	An D. Kramer sin Medicamenta sin		
	for Ankomst for Ankomst	10	22
den 8 ^{de} sept.	An Prof. von Haven sin Ankomst		
N ^o 9	for Ankomst for Ankomst	69	30
N ^o 10	An den Landmand for Ankomst		
	for Ankomst for Ankomst	8	20
	for Ankomst for Ankomst	11	
	for Ankomst for Ankomst	10	20
	for Ankomst for Ankomst	10	38
	An Ankomst for Ankomst	77	8
	for Ankomst for Ankomst	147	20
	for Ankomst for Ankomst	110	
	for Ankomst for Ankomst	24	
	for Ankomst for Ankomst	38	
Lant		37	32
		2	3

Et lille uanseligt hæfte med gråt omslag fulgte med Niebuhr lige fra august 1761. Her indførte han alle rejsekassens udgifter indtil udgangen af 1763. På denne side får vi et indblik i de mange rejseforberedelser i Konstantinopel kort for afrejsen til Alexandria i september 1761. Den største udgift bestod i anskaffelse af nye klæder i tyrkisk stil. Det kostede ca. 820 piastre, svarende til ca. 550 rigsdaler. Men der blev også brugt en del penge på pas, fire guld- og sølvure (hvoraf flere siden blev brugt som gaver til betydningsfulde lokale embedsmænd), køkkentøj og fødevarer til sørejsen. Og da ekspeditionens medlemmer vidste, at de let kunne blive udsat for røveriske overfald, især under rejser i ørkenen, sørgede de også for at anskaffe sig fem par pistoler og to sabler. (Rigsarkivet, Reviderede regnskaber, Videnskabelige Institutioner m.m., Kaptajn C. Niebuhrs rejse 1760-67).

ser ofte forhindrede dem i at udføre deres håndværk. Han bemærkede tillige, at der blandt de tyrkiske jøder var nogle store købmænd og vekselerer, som i kraft af deres penge var "særdeles vellidte hos den tyrkiske regering". Ligeledes havde nogle af jøderne i Ægypten "vidst at gøre sig så nødvendige (...) at de (...) i adskillige år har forpagtet alle toldboder og fornemmelig derigennem erhvervet sig stor anseelse hos de fornemme indbyggere i Cairo".[28]

Heller ikke hinduerne synes at have nydt nogen større respekt i de arabiske lande. Niebuhr mente endog, at disse mennesker generelt blev foragtet endnu mere end jøderne. Baggrunden skulle være, at hinduerne i modsætning til muslimerne, de kristne og jøderne ikke rådede over religiøse skrifter.[29]

Niebuhrs arbejde i samtidigt og nutidigt perspektiv

Den engelske forsker Robert Irwin argumenterer for, at det er muligt at følge en vestlig orientalistisk tradition tilbage til omkring 1500, og i sin bog *For Lust of Knowing. The Orientalists and their Enemies* (2006) peger han bl.a. på en række britiske, franske og nederlandske værker fra 16- og 1700-årene. Udover Niebuhr optræder der også et par ældre danske forskere i bogen. Den ene er Adam Olearius, som besøgte Persien i begyndelsen af 1600-tallet. Den anden er Frederik Ludvig Norden, som ledede en ekspedition til det nordøstlige Afrika i 1737-38. Hovedformålet med denne rejse var at oprette handelsforbindelser med Etiopien. Det lykkedes ikke, men Norden fik i stedet gennemført en grundig registrering af pyramiderne, ruinerne ved Theben og Aswan og flere andre ægyptiske lokaliteter, ligesom han gjorde en del notater om samtidens Ægypten. [30]

Antikke monumenter indtog også en central position i mange af de andre, ældre orientalistes forskning. Flere af dem indsamlede desuden et stort antal gamle manuskripter under rejsen i de arabiske lande – ligesom det var tilfældet med Niebuhr og hans rejsefæller. Derimod synes de fleste af orientalisterne at have interesseret sig påfaldende lidt for datidens arabiske befolkning og kultur. Der var dog nogle markante undtagelser. En af dem var den engelske læge Alexander Russell, som arbejdede for det britiske handelskompagni i Aleppo (i Syrien) fra 1745 til 1753. I 1756 udgav han bogen *The Natural History of Aleppo ...*, som bl.a. omhandler lokalbefolkningens sprog, påklædning, forbrug af kaffe og tobak, spisevaner, religiøse ceremonier, familieliv, forlystelser og begravelsesritualer. Russells bog blev med Irwins ord "det klassiske og autoritative værk om hverdagslivet i et muslimsk land".[31]

Selv om Niebuhr således langt fra var alene om at give den læsende europæiske befolkning et indblik i den orientalske verden, fik hans værker tidligt en prominent placering i dette litterære landskab. Endnu i dag udgør de et kæmpemæssigt fond af viden og vurderinger om de arabiske landes historie, kultur og natur. Det samme kan siges om de utrykte efterladenskaber efter Den Arabiske Rejse. Det drejer sig bl.a. om de store brevsamlinger og Niebuhrs rejseregnskaber, som opbevares i Rigsarkivet.[32] Så selv om Den Arabiske Rejse har været genstand for megen udforskning – ikke mindst i de seneste årtier – er der stadigvæk meget at udrette for såvel humanistiske som naturvidenskabelige forskere.

Niebuhrs arbejder udgør imidlertid ikke blot en historisk kildesamling. Selv om hans iagttagelser er 250 år gamle, og de orientalske samfund har undergået meget store forandringer i den forløbne tid, kan han også have en del at sige os som borgere i det 21. århundrede. Niebuhrs nuancerede beskrivelser af den orientalske kultur kan nemlig danne et nyttigt korrektiv til det enhedsprægede billede af Mellemostens tankegods, som har vundet så stærkt indpas i Danmark og andre vestlige lande, siden Samuel Huntington skrev sin berømte bog om civilisationernes sammenstød. Niebuhrs tekster viser, at den orientalske kultur var mangesidig. Det samme gælder i dag – ligesom det er tilfældet med den vestlige kultur.

Summary

250 years have passed, since Carsten Niebuhr and his fellow travellers started on The Arabian Journey. The jubilee in 2011 is marked by exhibitions, lectures and many other events. This article describes some of the significant results within two of the most important fields of study: cartography and ethnography. The presentation ends in the point that Niebuhr's works are not only of great interest for several research fields within the humanities and natural science, but also useful in current political discussions.

-----

[1] Stig T. Rasmussen (red.): Den arabiske Rejse 1761-1767. En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv, 1990/1997, s. 59. Instruksen, der er dateret 15.12.1760, er gengivet i sin helhed i denne bog, s. 59-80.

[2] Beskrivelse af Arabien ud fra egne iagttagelser og i landet selv samlede efterretninger affattet af Carsten Niebuhr, 2009, Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande, bd. I-II, 2003-04, og Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra den Arabiske Rejse 1760-1763, 2005. Niebuhrs værker er oversat fra tysk af Hans Christian Fink. Oversættelsen er sprogligt lettilgængelig, men Fink har samtidig formået at bibeholde en "1700-tals-aura" gennem konsekvent brug af ord som "morgenlandene" (Orienten) og "dødeagre" (kirkegård). Se Finks refleksioner over oversættelsesopgaven i Langt væk og dog tæt på, Carsten Niebuhr Biblioteket 19, 2009, s. 38-42.

[3] Meddelelse af professor, fil. dr., dr. scient. Ib Friis, Herbariet, Botanisk Have, Statens Naturhistoriske Museum. I Rasmussen 1990/1997 kan man læse en række artikler, der sammenfatter ekspeditionens resultater inden for botanik, zoologi, kartografi, filologi, kildeafskrifter m.m. Desuden indeholder bogen et genoptryk af *Icones rerum naturalium* – en publikation fra 1776, hvor Niebuhr præsenterede tegninger af planter og dyr, som Forsskål havde registreret under Den Arabiske Rejse.

[4] Dette emne får en grundig behandling af Michael Harbsmeier i indledningen til genudgivelsen af Niebuhrs rejseberetning. Harbsmeier taler ligefrem om, at Niebuhr udviklede en særlig videnskabelig metode til studiet af fremmede kulturer. (Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse ..., bd. I, s. 16-21). Harbsmeiers indledningskapitel indeholder i øvrigt også mange nyttige henvisninger til ældre og nyere litteratur om Niebuhr, oplysningstiden og 1700-tallets orientalisme.

[5] Udtrykket er hentet fra tidsskriftet *Udenrigs* (2011, 2, s. 1), hvor det understreges, at vi ikke ved, om foråret udvikler sig til sommer, eller om en isvinter vil sætte ind i nogle af landene. "Sikkert er kun, at regionen aldrig bliver den samme igen efter opbrud, som ikke kan gøres ugjorte".

[6] Se de sindrige beregninger i Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse ..., bd. I, s. 263 og 347. Niebuhr brugte også ved mindst én lejlighed metoden på mennesker. I Jedda var det forbudt ikke-muslimer at nærme sig den byport, der vender mod Mekka. Niebuhr havde derfor svært ved at opmåle bymurens længde og dermed byens omkreds. Men til alt held så han en araber bevæge sig langs muren, og han skyndte sig at tælle mandens skridt ... Sst., s. 316.

[7] Sst., s. 263.

[8] Beskrivelse af Arabien ..., s. 98. Ekspeditionsdeltagerne prøvede også dette produkt, som Niebuhr sammenlignede med snustobak, men ingen af dem syntes om det.

[9] Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse ..., bd. I, s. 352.

[10] Beskrivelse af Arabien ..., s. 67 ff. og 279.

[11] Sst., s. 280.

[12] Sst., s. 80.

[13] Sst., s. 67-74.

[14] Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse ..., bd. II, s. 97. Når Niebuhr fortalte om indere i Arabien, drejede det sig normalt om handelsmænd. Men i dette tilfælde er der også nævnt indiske håndværkere og tjenestefolk.

[15] Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse ..., bd. I, s. 16. Instruksen blev til i et nært samarbejde mellem flere danske og tyske videnskabsmænd (især J. D. Michaelis) og danske topembedsmænd og politikere, bl.a. J. H. E. Bernstorff. Den markante formulering om hensyntagen til arabernes sæder og skikke må formentlig tages

som udtryk for, at man frygtede for den arabiske reaktion, hvis rejseselskabet optrådte for nedladende over for lokalbefolkningen. For det var en almindelig fordom i Europa, at araberne var hævngherrige og havde let til at gribe til våben.

[16] Se fx *Beskrivelse af Arabien ...*, s. 99, om en fransk rejsebogsforfatter, der nægtede at tage sine sko af, da han skulle i audiens hos guvernøren af Mokka.

[17] *Beskrivelse af Arabien ...*, s. 82 f.

[18] Sst., s. 28.

[19] Sst., s. 71. Dog tilføjede han: "Men den der ytrer gudsbespottelse, bliver uden nåde dømt til døden, også hvis misdæderen er muhammedaner. Eksempler herpå er ikke sjældne".

[20] Sst., s. 71. Som en mulig undtagelse nævnes dog de slaver, som blev købt af muslimer.

[21] Sst., s. 71-73.

[22] SSt., s. 112.

[23] Carsten Niebuhrs *Rejsebeskrivelse ...*, bd. I, s. 366.

[24] Se fx *Beskrivelse af Arabien ...*, s. 95. Her nævnes det også, at ekspeditionen fandt et fuldstændigt brændevinsudstyr hos en rig muslimsk købmand i den yemenitiske by Luhayyah. Ellers havde ekspeditionens medlemmer normalt kun mulighed for at købe alkohol i byer med en del kristne og/eller jøder.

[25] Carsten Niebuhrs *Rejsebeskrivelse ...*, bd. II, s. 78.

[26] Sst., bd. II, s. 96.

[27] *Beskrivelse af Arabien ...*, s. 84.

[28] Sst., s. 87 f.

[29] Sst., s. 72.

[30] I den danske oversættelse fra 2007 hedder Irwins bog *Af begær efter viden. Orientalisterne og deres fjender*. Her nævnes de danske bidrag s. 141-43. Om Nordens arbejde, se: Frederik Ludvig Norden: *Rejse i Egypten og Nubien, I-II*, 2010.

[31] Irwin 2007 (den danske oversættelse), s. 132.

[32] De vigtigste af Rigsarkivets arkivalier om Den Arabiske Rejse befinder sig i: 1. Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Realia, Den Arabiske Rejse I-III (pk. 3-003, 004 og 005) og 2. Reviderede regnskaber, Videnskabelige Institutioner m.m., Kaptajn C. Niebuhrs rejse 1760-67. Dertil kommer kopier af en del breve m.v. i: *Håndskriftsamlingen, XV. Speciel personallhistorie, Niebuhr-slægten* (pk. 108) samt en række protokoller og brevpakker i *Asiatisk Kompagnis arkiv*. En nøjere beskrivelse af de enkelte Niebuhr-arkivalier i Rigsarkivet ses på: www.sa.dk/content/dk/temaer_til_inspiration/webudstillinger/carsten_niebuhr_og_den_arabiske_rejse, hvor der også er mange flere historier om ekspeditionen.

Den lindiske Tempelkrønike

Om styrkelsen af en græsk lokalbefolknings identitetsopfattelse under den romerske ekspansion

Af Ida Rosenstand Klahn, ph.d.stipendiat, SAXO-Instituttet, Afdeling for Historie, KU.

Med udgangspunkt i en analyse af indskriften Den lindiske Tempelkrønike fra Lindos på øen Rhodos undersøges det i artiklen, hvordan lokal identitet blev søgt styrket i et græsk lokalsamfund i senhellenistisk tid. Hovedtesen er, at Den lindiske Tempelkrønike var et stykke propaganda rettet dels mod det øvrige Rhodos, dels mod verden uden for øen. Krøniken var et krigsmonument for lindierne, som kunne styrke dem i ønsket om uafhængighed fra den føderale stat Rhodos og give dem selv-tillid og integritet i en verden domineret af Rom.

På Nationalmuseet i København står en af de største og mest usædvanlige græske indskrifter, der kendes. Indskriften var oprindeligt opstillet i gudinden Athana Lindias helligdom i Lindos på øen Rhodos, og den har i dag fået betegnelsen Den lindiske Tempelkrønike.[1] Den består af tre dele: et dekret, som omhandler beslutningen om udarbejdelsen af krøniken og den procedure, der skulle følges, et katalog over helliggaver til Athana Lindia med angivelse af deres mytiske og historiske givere og endelig tre af gudindens åbenbaringer, epifanier.

Vi ved, at tempelkrøniken blev skabt i år 99 f.Kr.,[2] og det er blevet påpeget, at der ofte var politiske dagsordner forbundet med lokalhistorier og krøniker.[3] På trods af dette er ingen endnu kommet med en overbevisende forklaring af, hvilke intentioner der kunne ligge bag Den lindiske Tempelkrønike. I dette studie vil krøniken blive analyseret, og den vil blive sat ind i en historisk kontekst, hvormed mulige intentioner med krøniken kan udpeges. Det vil bidrage med ny viden om Lindos og Rhodos i senhellenistisk tid samtidig med, at det vil kunne belyse en græsk lokalbefolknings identitetsopfattelse under den romerske ekspansion.

Desværre er der et tomrum i vores viden om de politiske, kulturelle og økonomiske forhold på Rhodos i perioden, hvor krøniken blev skabt. Caroline Higbie og Josephine L. Shaya, som repræsenterer den nyere forskning i Den lindiske Tempelkrønike, antager, at intentionen med den var, at den skulle give Lindos en kulturel autoritet og gøre Lindos' helligdom til et trækplaster for romerske beundrere af græsk kultur. Det, som danner baggrund for denne opfattelse, er antagelsen af, at både Lindos og Rhodos stod i forfald og havde mistet enhver politisk betydning, og at Lindos derfor kun kunne hævde sig som et kulturelt centrum.[4] Dermed står forskningen i krøniken i modstrid med den nyere forskning i Rhodos' historie, hvor Vincent Gabrielsen har argumenteret for, at romernes ekspansion ikke havde så markante konsekvenser for Rhodos omkring slutningen af det 2. årh. f.Kr., og at Rhodos fortsat var en stærk stat i både kulturel og politisk henseende.[5]

I det følgende vil jeg argumentere for, at Rhodos ikke havde mistet al politisk betydning på tidspunktet for krønikens tilblivelse omkring år 99 f.Kr. Det placerer Den lindiske Tempelkrønike i en ny historisk kontekst og åbner for tolkningen af, at der ikke blot lå kulturelle, men også politiske intentioner bag den.

Den politiske organisation i Rhodos

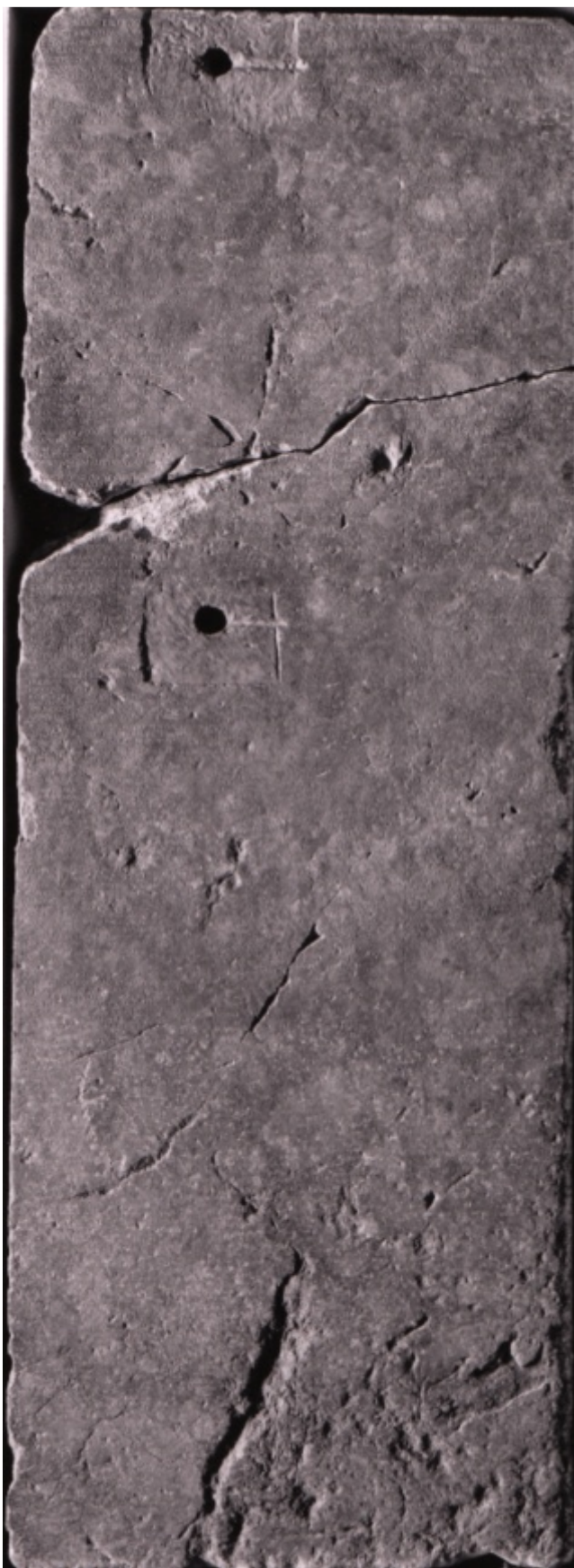
Omkring 408/7 f.Kr. dannede indbyggere fra de tre *poleis* på øen Rhodos: Ialysos, Lindos og Kameiros en ny polis, som blev kaldt *polis* Rhodos. Processen kaldes en sy-noikisme, og det betyder, at der på Rhodos blev dannet en formelt defineret politisk union, der havde karakter af en føderal stat. Formålet med dannelsen af den nye by må ha-

ve været ønsket om fysisk at samle den føderale magt, politisk som militært, ved at gøre Rhodos by til hovedsædet for den føderale regering og for flåden. Polis Rhodos fik monopol på udenrigspolitik, møntprägning og militær organisation.[6]

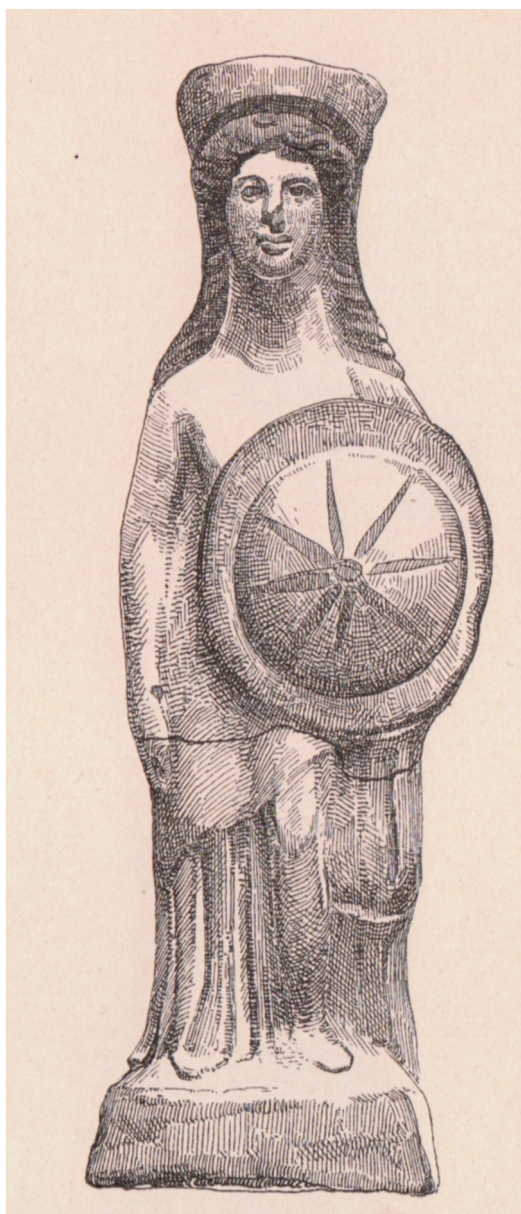
De tre oprindelige *poleis* beholdt deres oprindelige bebyggelser, territoriale grænser og hovedparten af deres befolkning, mens resten flyttede til det nye hovedsæde. Selvom de udenrigspolitiske beslutninger blev truffet i *polis* Rhodos, havde lindiernes fortsat politisk kompetence, hvad angik øens interne anliggender. Denne selvbestemmelse kunne være afgørende i konflikter om eksempelvis retten til land mellem øens tre oprindelige *poleis*. Derfor tyder det på, at Lindos ikke havde mistet al sin politiske magt efter dannelsen af *polis* Rhodos, som eksempelvis Higbie og Shaya har hævdet.[7]

Der eksisterede dermed to lag af politisk organisation på Rhodos efter *synoikismen*. Det øverste lag var staten, *polis* Rhodos, med folkeforsamlingen som den højeste politiske autoritet.[8] Det andet lag af politisk organisation var en lokal dublet af det højere lag og fungerede ude i de tre oprindelige *poleis*: Lindos, Ialysos og Kameiros. Athana Lindia-præsten var officielt den øverste embedsmand i Lindos. Magten i Lindos synes at have været monopoliseret af en lille velstående elite. Det var således en mindre gruppe af familier, der besad de religiøse og politiske embeder i Lindos, og disse embeder i Lindos var samtidig springbræt til de øverste poster i *polis* Rhodos.[9]

Der tegner sig et billede af et spændingsfelt på Rhodos, både indbyrdes mellem de tre oprindelige *poleis* og mellem disse og *polis* Rhodos.[10] Imidlertid var der ikke blot spændinger mellem øens *poleis*. Det lindiske aristokrati synes at være truet på dets privilegier, da meget peger på, at denne elite blev presset af andre lindiere eller *polis* Rhodos, som ønskede at opbløde elitens monopol. Hertil kommer, at der fandt en stor migration sted til Rhodos i sidste halvdel af det 2.

Den lindiske Tempelkrønike opstillet på Antiksamlingen, Nationalmuseet i København, inv. nr. 7125. Fotografiet er venligst stillet til rådighed af Nationalmuseet, Antiksamlingen, som har alle rettigheder til dette.

Athana Lindia. Figurine fundet på Lindos' Akropolis. Dateret til efter 400 f.Kr. Chr. Blinkenberg: Lindos: Fouilles de l'Acropole 1902-1914, I: Les Petits Objets. Planches. Fig. 2868. Berlin 1931.

årh. f.Kr., og at de lindiske borgeres eksklusive status synes at være blevet udfordret af andre befolkningsgrupper. Det drejer sig om en velstående gruppe af ikke-lindiske borgere, som var bosiddende i Lindos, og som tilsyneladende havde opnået en juridisk særstilling i Lindos.[11]

Da krøniken blev skabt i år 99 f.Kr., var Middelhavsverdenen i forandring. Rom var en ny vigtig magtfaktor, men romerne var afhængige af stater som Rhodos. I år 164 f.Kr. indgik Rhodos en alliance med Rom. Forskere som Schmitt og Berthold mener, at Rhodos havde mistet sin politiske magt tilbage i 167 f.Kr. De fremhæver blandt andet, at den rhodiske flåde var i forfald.[12] Gabrielsen er ikke enig i dette.[13] Han argumenterer for, at mens romerne i slutningen af det 2. årh. f.Kr. var en uomgængelig magtfaktor i Middelhavsverdenen, så synes Rhodos langt fra at have mistet sin politiske betydning. Omkring begyndelsen af 1. årh. f.Kr. havde romerne således brug for rhodiernes hjælp til at bekæmpe piraterne fra Kilikien, der hærgede ud for det sydlige Anatoliens kystlinie.[14] Rhodiernes indsats fremhæves i den romerske piratlov fra omkring år 100 f.Kr.[15] Det, som dog taler mest for, at den rhodiske flåde fortsat var stærk, er dens afgørende indsats i de mithridatiske krige, som fandt sted i perioden 88-63 f.Kr.[16] Det fremgår derfor af rhodiernes rolle i krigen mod Mithridates og mod de kilikiske pirater, at Rhodos var en vigtig romersk allieret, da krøniken blev skrevet.

Krøniken blev til i en tid, hvor der fandt en interaktion sted mellem de forskellige stater. De traditionelle økonomiske grænser blev brudt op, nye handels- og politiske alliancer blev skabt og migrationerne mellem staterne forøget. Denne proces blandt middelhavslandene kan sammenlignes med en globaliseringsproces. Hermed forstås en vækst i økonomiske og sociale aktiviteter, der overskrider politisk definerede nationale og regionale grænser. Blandt virkningerne af globalisering er, at den økonomiske afstand mellem de lande, der er inddraget i globaliseringen, reduceres, ligesom den enkelte stats økonomiske-politiske uafhængighed i forhold til andre stater og af indenlandske og internationale markedskræfter også reduceres.[17] Noget lignende synes at gøre sig gældende på Rhodos i begyndelsen af det 1. årh. f.Kr. Endvidere var Rhodos i det 2. årh. f.Kr. et hellenistisk uddannelsescentrum, og fra slutningen af dette århundrede blev mange af de fornemste romere uddannet på øen.[18]

Ovenstående peger på, at Rhodos ikke alene havde en høj kulturel status omkring år 99 f.Kr., men også en politisk betydning som en vigtig romersk allieret. Den hidtidige opfattelse af, at krøniken alene var kulturelt motiveret, ved at den skulle gøre Lindos til en turistattraktion,[19] forekommer dermed utilstrækkelig. Det giver en helt ny fortolkningsramme til den efterfølgende analyse af krøniken.

Krønikens struktur og genre

Alle tekniske detaljer omkring krøniken er omhyggeligt fremført af Christian Blinkenberg, som i 1912 publicerede den første udgave af teksten med en uddybende kommentar.[20] Enkelte vil dog blive uddybet i det følgende. Stelen[21] er 2,37 m høj, 0,85 m bred, og 0,23 m dyb og lavet af marmor. Desværre er stelen blevet udsat for en temmelig hårdhændet behandling, blandt andet da den i byzantisk tid blev brugt som gulv. Det betyder, at nogle af dedikationerne, dele af to af epifanierne og hele den sidste epifani ikke kan læses. Heldigvis er størstedelen af teksten dog bevaret.

Indskriften består af et dekret, en fortegnelse over helliggaver og deres givere samt en samling af epifanier. Da førsteudgiveren af indskriften, Blinkenberg, valgte betegnelsen tempelkrønike, vil denne efterfølgende blive anvendt her, selvom indskriften mere er en hybridtekst bestående af tre forskellige genrer end en egentlig tempelkrønike.[22]

Dekretet i krøniken ligner andre dekreter fra Lindos. Fortegnelsen over helliggaverne og givernes, en såkaldt tempelinventarliste, er en liste over skatte samlet i et tempel over tid, og de var et udbredt fænomen i den græske verden. I Den lindiske Tempelkrønikes fortegnelse over helliggaver er der mange lighedstræk med andre græske tempelinventarlister. Det gælder både indledningen og den efterfølgende liste over helliggaver.[23]

Imidlertid er den største forskel på fortegnelsen i Den lindiske Tempelkrønike og andre græske tempelinventarlister de mange litterære referencer i krøniken, som ikke ses i de almindelige inventarlister.[24] Også epifanierne i krøniken adskiller sig fra andre kendte undersamlinger ved deres mange referencer og kronologiske organisering.[25] Et andet særtræk ved Den lindiske Tempelkrønike er, at gavegiverne alle er berømte herskere og mytiske figurer, hvorimod der i andre græske tempelinventarlister medtages helliggaver givet af almindelige personer.[26] De mange referencer, den kronologiske organisering og udelukkelsen af ukendte gavegivere vidner om, at forfatterne til krøniken bevidst har udvalgt materialet i den.

I tempelkrønikens dekret oplyses omstændighederne omkring dens tilblivelse. Initiativtageren til krøniken var en privatperson, men det lindiske folk og det lindiske råd påtog sig ansvaret og udgifterne forbundet med den. Den officielle årsag til optegnelsen er følgende: "Eftersom Athana Lindias ældgamle og højt ansete Helligdom fra de ældste Tider er bleven smykket med mange skønne Helliggaver paa Grund af Gudindens Aabenbaring, men de fleste af Helliggaverne tillige med deres Indskrifter er gaaet til Grunde af Ælde, vedtager Raadmændene og Lindierne, naar denne Folkebeslutning har faaet Retskraft, at vælge et Nævn af to Mænd, som skal tilvejebringe en Stele af Marmor fra Lartos efter Arkitektens Udkast og herpaa lade opskrive for det første denne Folkebeslutning, dernæst passende Uddrag af Brevskaberne og Aktstykkerne og andre Vidnesbyrd angaaende Helliggaverne og Gudindens Aabenbaring".[27]

To mænd blev valgt til at udarbejde fortegnelsen under overvågning af rådets sekretær.[28] Som det ses af ovenstående, var den officielle årsag til nedskrivningen af inventaret og åbenbaringerne, at de fleste helliggaver og deres indskrifter var gået tabt, og at dedikationerne og deres indskrifter ikke skulle gå i glemmebogen. Imidlertid må der have ligget andet end en ren antikvarisk interesse bag skabelsen af krøniken. At krønikens indhold skulle kontrolleres af rådets sekretær, sikrede at indholdet var i overensstemmelse med lindiernes interesse. Der må derfor have været nogle fordele for folket og rådet, siden de påtog sig besværet og udgifterne forbundet med udarbejdelsen.

Hvem skulle læse den?

I dekretet står der, at der skulle anvises en plads til stelen i Athana Lindias helligdom.[29] Desværre ved vi ikke, hvor krøniken har stået i helligdommen, da den ikke blev fundet *in situ*, men i en kirke nedenfor Lindos' Akropolis sammen med nogle lister

over helligdommens præster. Det mest sandsynlige er, at krøniken stod opstillet nær tempellet og var synlig for enhver.[30]

I dag er tempelkrøniken svær at læse, da bogstaverne blot er 0,7-1,1 cm høje, tæt skrevne og nedslidte. De indgraverede bogstaver kan meget vel i antikken have været fyldt med rødt voks, hvormed indskriftens struktur ville have fremtrådt tydeligt.[31] Det er blevet påpeget, at krøniken overvejende er affattet i den lokale dialekt i en jævn udtryksmåde og ikke det hellenistiske *koine*. [32] Meget tyder derfor på, at krøniken var et værk for det lindiske (og rhodiske) folk, og at den var opstillet et sted, så alle kunne se den.

De 42 dedikationer, der kan læses, følger samme mønster: Først nævnes gavegiveren, dernæst helliggaven og eventuelt dens materiale, eventuelle indskrifter nævnes eller citeres, hvorpå der til sidst refereres til en eller flere kilder. Som eksempel kan nævnes den mytiske kong Minos' dedikation: "Minos et Sølvbæger, hvorpaa der stod skrevet: 'Fra Minos til Athana Polias og Zeus Polieus,' ifølge Fortællingen hos Xenagoras i 1. bog af hans historiske Værk, Gorgon i 1. Bog af Skriftet om Rhodos, Gorgosthenes i Brevet, Hierobulos i Brevet". [33]

Listen med dedikationerne er i hovedreglen kronologisk organiseret. Den begynder i mytisk tid med den eponyme *hero* Lindos, [34] går over i historisk tid og slutter med de årtier, som ligger tæt op af tidspunktet for krønikens skabelse. [35] Overgangen mellem mytisk og historisk tid er glidende, hvilket er i tråd med grækernes generelle historieopfattelse, som det eksempelvis kendes fra Herodot. [36]

Gaver og gavegivere

Helliggaverne gives af *heroer*, historiske personer, sammenslutninger og byer. Et eksempel er den skønne Helena fra det homeriske univers, om hvem der står: "Helena et Par Armringe, hvorpaa der stod skrevet: 'Fra Helena til Athana'". [37] Der er blevet foretaget en helt bevidst udvælgelse af figurer og personer i krøniken, hvor de navngivne personer kun er berømte helte, konger og herskere fra den græske mytologi og historie såsom Herakles og Alexander den Store. [38]

Helliggaverne er våben, tøj, rustninger, kar, statuer, smykker mm., og disse gaver afviger ikke fra de gaver, der er omtalt i andre tempelinventarlistes. [39] Det, som er interessant, er med andre ord ikke karakteren af selve gaverne, men derimod deres givere, omstændighederne omkring ofringen af dem samt deres indskrifter.

En stor del af dedikationerne knytter fremmede steder til Lindos. Eksempelvis er et af temaerne lindiernes kolonisering, hvor gavegiverne enten er indbyggere i kolonierne, lindiernes eller koloniernes herskere. [40] Herudover bliver en lang række andre områder knyttet til Lindos i krøniken i form af dedikationer givet af mytiske og historiske personer fra steder som Fønicien, Kreta, Sparta og Ægypten.

Der nævnes hverken athenere eller romere i de bevarede afsnit med dedikationer eller i de bevarede epifanier. For athenernes vedkommende kan dette hænge sammen med en gammel strid mellem athenerne og rhodierne tilbage i det 5. og 4. århundrede. Hvad romerne angår, kan det ikke udelukkes, at der har været nævnt romere til sidst i krøniken, hvilket den kronologiske organisering af krøniken også taler for.

De mange referencer i dedikationerne og epifanierne må have haft til hensigt at demonstrere helliggavernes autencitet og renommé. At krønikens forfattere med vilje efterlignede tempelinventarlistes var også medvirkende til, at dedikationerne fremstod autentiske. Dermed fik krøniken et mere officielt præg. [41]

Gavernes ægthed og ælde blev også fremhævet. Eksempelvis var de første to mytiske helliggaver lavet af et materiale, som ingen længere ved, hvad er. [42] Det understreger ælden og det magiske ved disse gaver. Helliggaven synes også at afspejle giveren, og derfor dedikerede eksempelvis den skønne Helena nogle smykker jfr. ovenstående. Samtidig

er det blevet fremhævet, at der bevidst blev brugt arkaisme i beskrivelsen af helliggaverne, det vil sige gammeldags udtryk, der skulle give indtryk af gavernes alderdom og autencitet.[43] Det særlige arkaiske fremhæves eksempelvis i *fylernes*[44] dedikation, som indledes sådan: "Hver af Fylerne et Tavlemaleri af høj Ælde, hvorpaa var malet Fylens Fører og ni Løbere, alle i den arkaiske Kunsts Figurbehandling".[45] Her understreges det, at tavlemalerierne har en høj alder, og at figurerne på dem var malet i gammeldags stillinger. Lindierne må have kendt stillingerne fra den arkaiske kunst, og oplysningen er med til at styrke angivelsens troværdighed.[46] Denne stræben efter autencitet og ælde peger på, at krønikens forfattere har bestræbt sig på at få udsagnene i krøniken til at fremstå som dokumentationer for helligdommens historie.

Athana Lindia var en krigsgudinde, og størstedelen af de bevarede dedikationer er således også forbundet med krig.[47] Disse dedikationer vidner om en opfattelse af samspillet mellem guder og mennesker, som går helt tilbage til det homeriske univers: do ut des, hvor menneskene ofrer og dedikerer til guderne mod til gengæld at opnå deres beskyttelse og hjælp. Krig blev på den måde retfærdiggjort som gudernes vilje, og helligdommen blev samtidig fremhævet ved, at det var dens gudinde, der sikrede sejren. Denne tankegang ses særlig tydeligt i følgende kapitel, hvor det pointeres, at oraklets profeti gik i opfyldelse, og at det dermed var guderne, der sikrede rhodiernes sejr:[48] "Staten et Skjold i Henhold til et Orakelsvar, som varslede, at den daværende Krig med Ptolemaios Filadelfos vilde høre op, naar denne Helliggave blev skænket Athana, hvad der ogsaa blev Tilfældet (...)"[49] De græske poleis lå mere eller mindre konstant i krig med hinanden, men i Den lindiiske Tempelkrønike er der tydeligvis foretaget en udvælgelse af, hvilke krige der optræder. Den trojanske krig optager mest plads med hele 9 afsnit.[50] Den anden krigsepoke er de småkrige, der udsprang af lindiernes grundlæggelser af kolonier.[51] Dernæst fremhæves perserkrigene,[52] mens den fjerde overordnede krigsepoke i krøniken omhandler Alexander den Store's felttog og de efterfølgende hellenistiske kongers krige.[53]

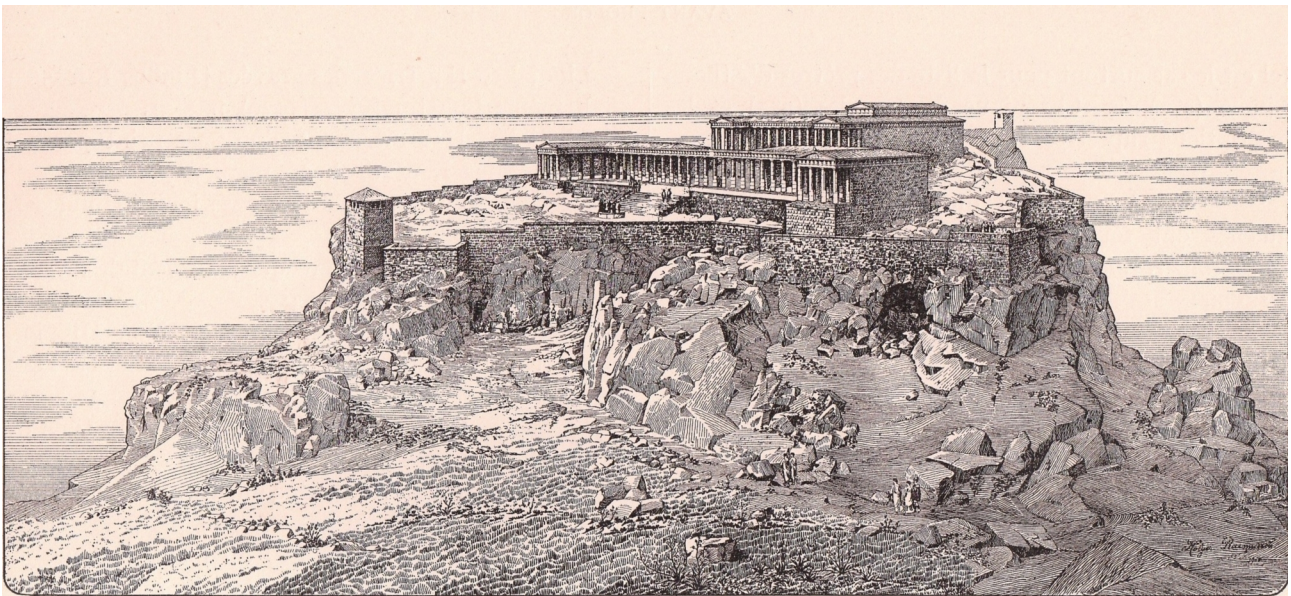
Epifanierne

Tempelkrønikens tre overleverede epifanier følger alle det samme mønster: Tidspunktet for Athana Lindias åbenbaring angives, hvorefter der oplyses om den anledning, der krævede gudindens hjælp. Dernæst følger hendes tilsynekomst, instruktioner og hjælp, og til sidst optegnes referencer til epifanien.

Den første epifani udspiller sig under perserkrigene, og den indledes på følgende måde: "Da Kong Dareios af Persien sendte store Krigsstyrker ud for at kue Hellas, var Øen her den første, som hans Flaade nærmede sig til".[54] Her fremhæves Rhodos' rolle ved, at Rhodos anføres som det første sted, perserkongen sendte sine hærstyrker imod. Herefter følger åbenbaringen: Dareios' admiral Datis belejrede Lindos, hvor de fleste fra øen havde samlet sig. Da lindierne led af vandmangel og var parate til overgivelse, viste gudinden sig i søvne for en af magistraterne og sagde, at de skulle holde stand, for hun ville spørge sin far Zeus om vand. Lindierne bad Datis om en kort frist og fortalte den skeptiske Datis om åbenbaringen. Da regnen skyllede ned over lindierne, indså Datis, at "Menneskene her stod i Gudernes Varetægt".[55] Han sluttede en "mindelig Overenskomst" med lindierne,[56] og han brød op efter først at have dedikeret sit tøj, sine smykker og våben samt sin vogn til gudinden.

Den anden epifani har en lidt anden karakter end de to andre, da den handler om en renselse af templet,[57] mens den tredje epifani omhandler Demetrios' belejring af Rhodos.[58] Fælles for de tre epifanier er, at de alle handler om, at gudinden redder lindierne i en faretruende situation.

I krønikens beskrivelse af gudindens åbenbaringer blev begivenhederne i Lindos

En rekonstruktion af Lindos' Akropolis. Chr. Blinkenberg. Lindos: Fouilles de l'Acropole 1902-1914, II: Inscriptions, 9. Berlin 1941.

siddestillet med det homeriske univers og dets antropomorfe guder. Det blev slået fast, at Athana Lindia var hovedguden i Lindos, og måske blev det endda antydnet, at hun var den vigtigste guddom på hele Rhodos. Dedikationer af krigsbytte og epifanier bliver generelt set som en manifestation af en succesfuld kommunikation mellem menneskene og guderne, og derfor var fremstillingen af de guddommelige undere selvbekræftende fremstillinger af menneskelig succes.[59]

Styrkelse af den panhelleniske identitet

At det ikke er tilfældige krige og krigsepoker, der optræder i dedikationerne og epifanierne, ses ved en sammenligning med den berømte indskrift Marmor Parium, som er en kronologisk liste over vigtige begivenheder i hele den græske verdens myter og historie.[60] I Marmor Parium er det primært krige og politiske opstande, der har forfatterens interesse, men der levnes også plads til kulturelle udviklinger og koloniseringer. Mange af begivenhederne i Den lindiske Tempelkrønike behandles også i Marmor Parium, eksempelvis Minos' styre, hellenernes afrejse til Troja, indtagelsen af Troja, efterdøningerne af krigen samt perserkrigene.[61]

De krige og epoker præget af krig, som fylder mest i tempelkrøniken, synes at være nøje udvalgt, fordi de var en del af alle grækernes historie og derfor af panhellenisk betydning. Netop disse krige omhandlede grækernes møde med fremmede folkeslag. At den panhelleniske identitet bliver styrket i krøniken, ses eksempelvis i den første epifani, hvor perseren Datis betegnes som en *barbar*. [62] Oprindeligt var *barbaros* en betegnelse for en, hvis sprog ikke var græsk, men det blev senere en betegnelse for en ikke-hellensk adfærd og tankemønster.[63] Hermed understreges lindiernes identitet som det modsatte, *hellenere*, tydeligt. Det er blevet påpeget, at alle elementerne i det hellenske myte-symbolkompleks tjente til at knytte grækerne sammen og adskille dem fra dem, som ikke var en del af den græksprogede verden.[64] Det tyder derfor på, at en af forfatterens intentioner med Den lindiske Tempelkrønike, var at øge lindiernes bevidsthed om at være *hellenere*. [65]

Herudover synes krøniken også at have haft til formål at styrke lindiernes identitet som henholdsvis dorere og lindere.[66] Sproget er et af de vigtigste områder, hvorigennem kulturelle grupper kan definere sig selv, og krøniken er affattet på dorisk og ikke det hellenistiske koine.[67] Herudover har den største doriske helt, Herakles, en særstilling i

krøniken, idet han både er gavegiver og modtager af en senere dedikation.[68]

Det er dog først og fremmest lindiernes identitet på bystatsplan, der bliver lagt vægt på i krøniken, hvor lindiernes via deres hellighed står i centrum som et stærkt og mægtigt folk elsket af Athana Lindia. Også på bystatsniveau blev der skabt genealogier, og i krøniken er den eponyme *hero* Lindos da også den første gavegiver. Det var på Lindos' Akropolis, rhodierne søgte beskyttelse og fik hjælp under persernes belejring. At Lindos var en del af *polis* Rhodos, fremgår imidlertid også af krøniken, idet det rhodiske folk også ofrer til gudinden.

Det kan for os virke paradoksalt, at lindiernes på én gang ville fremhæve deres særtræk og samtidig understrege deres hellenske tilknytning. Imidlertid har Anthony D. Smith fremhævet, at der for en antik græker eksisterede en politisk loyalitet overfor den individuelle *polis* side om side med en kulturel samhørighed med alle andre *hellenere*. Det var kendetegnende for de græske *poleis*, at en dybtliggende rivalitet imellem bystaterne kunne eksistere sammen med stærke panhellenske følelser.[69]

Der kan således ikke herskes tvivl om, at en vigtig hensigt med tempelkrøniken var at styrke lindiernes identitet som henholdsvis dorere, lindiske borgere og *hellenere*. Spørgsmålet er, hvorfor det var så vigtigt at få styrket identitetsfølelsen, at det lindiske folk og råd ligefrem ville bekoste udførelsen af en tempelkrønike?

Intentionerne bag Den lindiske Tempelkrønike

Der findes paralleller til krøniken, som peger på, at de græske *poleis* brugte historiske beretninger i politisk sammenhæng. Et eksempel på et historisk værk, hvori en lokalbefolknings kollektive identitet kommer til udtryk, er en indskrift fra Halikarnassos i Karien, som dateres til midten eller slutningen af det 2. årh. f.Kr. Indskriften fortæller om halikarnassianernes største bedrifter, og den synes at have haft til formål at skulle styrke halikarnassianernes identitet i deres nye situation under det romerske styre.[70] Et andet eksempel er en indskrift fra Sidyma fra det sene 2. årh. e.Kr. Denne indskrift synes at være blevet brugt som dokumentation for forbindelsen mellem to byer, og efter alt at dømme må den have fungeret som bevismateriale ved en for os nu ukendt anledning i det offentlige liv.[71] Den ære, som man opnåede ved sejre i krig, kunne legitimere et lederskab og privilegier. Derfor var der ofte en konkurrence mellem konger, byer og føderale stater om denne ære, som blandt andet kom til udtryk gennem historiske værker. Sandsynligvis har der også været politiske motiver forbundet med tilblivelsen af tempelkrøniken.[72]

Disse kunne være følgende: *Internt* på Rhodos kunne krøniken styrke lindiernes autoritet til en række privilegier i forhold til de to andre oprindelige *poleis* på øen, og til at Lindos kunne opretholde sin selvstændighed i forhold til den føderale stat. Hertil kommer, at krøniken kunne være med til at sikre opretholdelsen af det lindiske aristokratis position og prestige. Samtidig kan krøniken i sig selv ses som et krigsmonument, som kunne indgyde lindiernes kampmod, så de blev mentalt rustede til at kæmpe mod fjender som de kilikiske pirater eller Mithridates.

Endelig kunne krøniken have en *ekstern* betydning i forholdet mellem rhodierne og Rom. Krøniken kunne give rhodierne dokumentation for, at de havde ret til en privilegeret status i det østlige Middelhav som vigtige romerske allierede. Samtidig kunne den øge rhodiernes selvtilid og være med til at differentiere dem fra romerne.

Hermed er Den lindiske Tempelkrønike for første gang blevet sat ind i en ny, historisk kontekst som er overensstemmende med den nyere forskning i Rhodos' historie. Der er her blevet argumenteret for, at der ikke blot lå kulturelle men også vigtige politiske motiver bag krøniken, og dermed bliver krøniken til en vigtig brik i forståelsen af samspillet mellem en græsk lokalbefolkning og dens omgivelser under den romerske ekspansion.

Summary

Based on an analysis of the Lindian Chronicle, an inscription from Lindos on the island of Rhodes, the present study investigates how local identity was sought strengthened in a Greek community of the late Hellenistic era. The main thesis is that the Lindian Chronicle was a piece of propaganda aimed not only at the Rhodians, but also at the world outside the island. The Chronicle was a war memorial for the Lindians to rally around in their desire to retain some independence from federal Rhodes as well as a statement of self-confidence and integrity in a world dominated by Rome.

-
- [1] Christian Blinkenberg: Die lindische Tempelchronik. Bonn 1915.
- [2] For dateringen af Den lindiske Tempelkrønike se Christian Blinkenberg: La chronique du temple Lindien. København 1912, s. 343-344.
- [3] Angelos Chaniotis: Historie und Historiker in den griechischen Inschriften. Epigraphische beiträge zur griechischen Historiographie. Stuttgart 1988, s. 120-121.
- [4] Carolyn Higbie: The Lindian Chronicle and the Greek Creation of their Past. Oxford 2003, s. 15, 242, 289-293; Josephine Laurel Shaya: The Lindos Stele and the Lost Treasures of Athena: Catalogs, collections and local history. Michigan 2005, s. 175, 187.
- [5] Vincent Gabrielsen: Rhodes and Rome after the Third Macedonian War. I Per Bilde m.fl. (red.): Centre and Periphery in the Hellenistic World. Århus 1993, s. 132-161.
- [6] Vincent Gabrielsen: The Synoikized polis of Rhodes. I Pernille Flensted-Jensen m.fl. (red.): Polis and Politics. København 2000, s. 179, 189; Thomas Heine Nielsen & Vincent Gabrielsen: Rhodos. I Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen (red.): An Inventory of archaic and classical Poleis. Oxford 2004, s. 1197.
- [7] Higbie, s. 53, 237; Shaya, s. 179.
- [8] W. R. Paton: Polybios the Histories, The Loeb Classical Library, vol. 1, 3, 5, 6. London 1960, 29.10.1; H. van Gelder: Geschiede der alten rhodier. Haag 1900, s. 247; Richard M. Berthold: Rhodes in the Hellenistic Age. New York 1984, s. 36, 39.
- [9] Gabrielsen: Rhodes, s. 150; Vincent Gabrielsen: The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes. Studies in Hellenistic Civilization VI. Århus 1997, s. 126-130; Christian Blinkenberg: Lindos: Fouilles de l'Acropole 1902-191, II: Inscriptions. Berlin 1941, s. 23-24, 95; P. M. Fraser: The Tribal-Cycles of Eponymous Priests at Lindos and Camiros. Eranos, vol. 51. 1953, s. 36.
- [10] Gabrielsen: The Synoikized, s. 194.
- [11] Gabrielsen: The Naval, s. 128-129.
- [12] H. Schmitt: Rom und Rhodos. Geschichte ihrer politischen Beziehungen seit der ersten Berührung bis zum Aufgehen des Inselstaates im römischen Weltreich. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, vol. 40. München 1957, s. 178; Berthold, s. 222-223; Shaya, s. 175, 187; Higbie, s. 15, 20; Angelos Chaniotis: War in the hellenistic World. A Social and Cultural History. USA & UK 2005, s. 8.
- [13] Gabrielsen: The Naval, s. 19.
- [14] Jones, H. L. (overs.): The Geography of Strabo. The Loeb Classical Library, vol. 6. London 1960, 14.5.2, s. 357-373.
- [15] Philip de Souza: Piracy in the Graeco-Roman world. Cambridge 1999, s. 111 (SEG 3.378); Berthold, s. 228.
- [16] Gabrielsen: The Naval, s. 19; H. White (overs.): Mithridateios. Appian's roman history. The Loeb Classical Library, vol. 2. London 1962, s. 23-27, 33, 56; B. Perrin (overs.): Vitae Parallelae Lucullus. Plutarch's lives. The Loeb Classical Library, vol. 2. London, 1959, s. 3-4.
- [17] Tarp: Globalisering. Den Store Danske Encyklopædi. Bd. 7. København 1997, s. 468.
- [18] Shaya, Appendix E; van Gelder s. 162-166; Vincent Gabrielsen: Hellenistiske Uddannelsesfonde: Rhodos, Teos, Milet og Delphi. I Chr. Gorm Tortzen m.fl. (red.): Den Hellenistiske skole, Hellenismestudier 8. Århus 1993, s. 87-99.
- [19] Higbie, s. 15, 242, 289-293.
- [20] Blinkenberg: La chronique.
- [21] En stele er en simpel, opretstående flad sten evt. med en dekoration eller en indskrift, som oftest er opsat over en grav eller som minde- eller grænsesten.
- [22] Se også Higbie, s. 159.

- [23] Beate Dignas: "Inventories" or "Offering Lists"? Assessing the Wealth of Apollo Didymaeus. ZPE, vol. 138, 2002, s. 235-5, 242; Shaya, s. 129-131, 203-205 og note 27.
- [24] Chaniotis: Historie, s. 54; Higbie, s. 261; Shaya, s. 147, 149.
- [25] Se eksempelvis Chaniotis' kommentarer til epifanisamlinger T2, T12 og T15 i Chaniotis: Historie.
- [26] Et eksempel er tempelinventarlisterne i Didyma, se Shaya, s. 143. Blinkenberg: Die lindische, C38-42; Chaniotis: Historie, s. 54.
- [27] Blinkenberg har transskriberet Den lindiske Tempelkrønike i Blinkenberg: Die lindische, og oversat den til dansk i Christian Blinkenberg: Oversættelse af Den lindiske Tempelkrønike. Nationalmuseet Antiksamlingen nr. 188. København 1919. Her er uddraget A2-8.
- [28] Blinkenberg: Die lindische, s. 7.
- [29] Blinkenberg: Oversættelse. A l. 11.
- [30] Christian Blinkenberg: Lindos: Fouilles, II, s. 98-101.
- [31] Shaya, s. 212.
- [32] G. C. Richards: Timachidas. I J. U. Powell & E. A. Barber (red.): New Chapters in the History of Greek Literature, second series. Oxford 1929, s. 76-87. Det samme er også blevet påvist for undersamlingen i Epidaurus, Chaniotis: Historie, s. 173.
- [33] Blinkenberg: Oversættelse, B4.
- [34] En eponym *hero* er den mytiske figur, der har givet navn til noget, som her til byen Lindos.
- [35] Kronologien bliver dog ikke altid strengt overholdt. Blinkenberg: La chronique, s. 350.
- [36] Herodot indleder sin Historie med en kort opsummering af den mytiske fortid, inden han begynder på sin egentlige historie om perserkrigene. Han skelner dog mellem, hvad han selv har erfaret, og hvad han blot har hørt. A. D. Godley (overs.): Herodotus. The Loeb Classical Library, vol. 1. London 1963, 1,1-5.
- [37] Blinkenberg: Oversættelse, B11.
- [38] Blinkenberg: Oversættelse, B5, C38; Blinkenberg: La chronique, s. 357.
- [39] Se eksempelvis W. H. D. Rouse: Greek Votive Offerings. An Essay in the History of Greek Religion. Cambridge 1998.
- [40] Blinkenberg: Oversættelse B17, C23-34. Om den historiske realitet bag de lindiske kolonier se van Gelder, s. 65-68; Blinkenberg: La chronique, s. 373-378.
- [41] Se også Dignas, s. 240-241; Chaniotis: Historie, s. 54.
- [42] Blinkenberg: Oversættelse, B1-2.
- [43] Chaniotis: Historie, s. 269, 271.
- [44] En fyle betyder oprindeligt en "stamme", og var en arveligt betinget opdeling af borgerne. I Rhodos' *polis* var borgerne inddelt i de tre fyler Lindia, Kamiris og Ialysia, der igen udgjorde de tre oprindelige *poleis* på Rhodos.
- [45] Blinkenberg: Oversættelse, B15, l. 88-90. De tre fyler Lindia, Kamiris og Ialysia udgjorde de tre oprindelige *poleis* på Rhodos.
- [46] Blinkenberg: La chronique, s. 392; Chaniotis: Historie, s. 271, Blinkenberg: Oversættelse, B5-14,17; C23-25, 28, 30, 32-34, 37- 38, 40- 42.
- [47] Chaniotis: War, s. 222-223; Higbie, s. 180-181; Blinkenberg: Oversættelse, B5-14,17; C23-25, 28, 30, 32-34, 37- 38, 40- 42.
- [48] Se også Shaya, s. 145.
- [49] Blinkenberg: Oversættelse, C37.
- [50] Sst. B6-14.
- [51] Sst. C24,25, 28, 30. Om kolonikrigene: Higbie, s. 228.
- [52] Blinkenberg: Oversættelse, C32, D1.
- [53] Sst. C8, C39-42, D3.
- [54] Sst. D1, l. 2-5. Darius, perserkonge 521-486 f.Kr. At der her står, at han ville erobre hele Hellas, kunne tyde på at, at epifanien skulle foregå i år 490 f.Kr.
- [55] Sst. D1, l. 46-47.
- [56] Sst. D1. 1-45

- [57] Sst. D2
- [58] Sst. D3. Demetrius belejrede Rhodos i 305/4 f.Kr.
- [59] Chaniotis: War, s. 143-144.
- [60] Forfatteren til Marmor Parium er ukendt, men den kan dateres til år 264/3 f.Kr. Den er fundet på Paros og var formodentlig opstillet i et gymnasium. Felix Jacoby: Das marmor parium. Berlin 1904, FGrH 239.
- [61] Higbie, s. 272-273.
- [62] Blinkenberg: Oversættelse, D1, l. 21, 33.
- [63] Simon Swain: Hellenism and Empire. Language, Classicism and Power in the Greek World AD 50-250. Oxford 1996, s. 17.
- [64] Anthony D. Smith: The Ethnic Origins of Nations. Oxford 1986, s. 62.
- [65] Chaniotis: War, s. 223, 241. Se også Shaya, s. 147. Om perserkrigenes betydning for den hellenske identitet: Jonathan Hall: Ethnic identity in Greek antiquity. Cambridge 1997, s. 44.
- [66] De antikke grækere var inddelt i dorere, ionere og æolere. Disse grupper havde forskellige arkitektoniske og kunstneriske stilarter, *heroiske* forfædre, dialekter og geopolitiske indflydelsessfærer. Smith, s. 62; Jonathan Hall: Hellenicity, between Ethnicity and Culture. Chicago & London 2005, s. 191.
- [67] Swain, s. 17-18.
- [68] Blinkenberg: Oversættelse, B5, B17.
- [69] Smith, s. 83.
- [70] Signe Isager: The Pride of Halikarnassos. Editio princeps of an inscription from Salmakis. ZPE, vol. 123., s. 1-23; Signe Isager & Poul Pedersen (red.): The Salmakis Inscription and Hellenistic Halikarnassos, Odense 2004; Higbie, s. 268-269.
- [71] Chaniotis: Historie, s. 84.
- [72] Chaniotis: Historie, s. 84, 363; Chaniotis: War, s. 215, 221; Isager: The Pride; Isager & Pedersen: The Salmakis; Higbie, s. 268-9.

Forvaltningshistorie

- en portal til mange slags historie

Af Jørgen Mikkelsen, arkivar og seniorforsker, ph.d., Rigsarkivet

I december 2011 blev Landsarkivet i København nedlagt – eller rettere sammenlagt med Rigsarkivet. Dermed forsvandt en af de centrale institutioner for forvaltningshistorisk (administrationshistorisk) forskning i Danmark.[1] Nedlæggelsen er naturligvis ikke ensbetydende med, at denne forskningsgren ophører med at eksistere. Men begivenheden er et passende udgangspunkt for et lille tilbageblik over den forvaltningshistoriske forskning og dens forankring i det danske arkivmiljø gennem de seneste årtier.

Da landsarkivar Harald Jørgensen greb chancen

I 1974 rettede Statens Humanistiske Forskningsråd henvendelse til en række videnskabelige institutioner, som blev spurgt, om der var områder i dansk humanistisk forskning, som i særlig grad fortjente at blive opdyrket. Brevet blev modtaget med begejstring på Landsarkivet i København, hvor landsarkivaren Harald Jørgensen og arkivarerne Grethe Ilsøe og Helle Linde enedes om, at arkivet skulle indsende en ansøgning om finansiering af et forskningsprojekt om den danske lokaladministration efter 1660.[2] I projektbeskrivelsen blev det bl.a. fremhævet, at man ville behandle emner som "struktur, sagfordeling, instansfølge, beslutningskompetence og effektivitet", og at man ville søge at få belyst, "i hvilket omfang lokaladministrationen har været initiativtagende i forhold til rigsmyndigheden".[3]

De tre københavnske arkivarer stod langt fra alene med ønsket om en grundig undersøgelse af den danske forvaltnings udvikling. Ved et seminar i Arkivarforeningen i 1967 havde flere af deres kolleger således argumenteret for udarbejdelsen af et synteseværk om dansk administrations historie. Men de havde været uenige om, hvorvidt man skulle kaste sig ud i opgaven uden videre, eller om man skulle vente, indtil der forelå et antal solide detailstudier, som man kunne bygge på.[4] I tidsskriftet *Arkiv*, der begyndte at udkomme i 1966, blev der også lige fra starten af bragt adskillige artikler af administrationshistorisk art.

Også i andre nordiske lande var der grøde i den forvaltningshistoriske forskning i årene omkring 1970. Således var lokaladministrationens historie et af hovedemnerne ved Det Nordiske Historikermøde i 1974, og diskussionerne ved denne konference dannede grundlag for det fællesnordiske forskningsprojekt "Centralmagt og lokalsamfund" – et projekt, som udmundede i fem store komparativt anlagte antologier om 1700-tallets fattigvæsen, byforvaltning og erhvervspolitik m.v. og sluttede med et synteseværk, hvor Harald Gustafsson sammenlignede beslutningsprocesserne i det enevældige oldenborgske monarki og det repræsentative system i Sverige-Finland.[5]

Statens Humanistiske Forskningsråd tog da også vel imod den administrationshistoriske ansøgning fra Landsarkivet i København, og i marts 1975 kunne rådet meddele Harald Jørgensen, at det havde reserveret 96.000 kr. til aflønning af forskningsmedarbejdere i finansåret 1975/76. Og flere penge var i vente de følgende år. Der blev derfor i maj 1975 nedsat en styregruppe med Harald Jørgensen som formand og landsarkivar Anne Riising (Odense), overarkivar Vagn Dybdahl (Erhvervsarkivet) og bibliotekar Kristian Hvidt (Folketinget) som de øvrige medlemmer. Styregruppen besluttede at igangsætte ni delprojekter, som hver især kunne kaste lys over et væsentligt aspekt af lokaladministrationens udvikling. De to første stipendiater, Helle Linde og Grethe Ilsøe, valgte at beskæftige sig med købstadsstyret på Sjælland omkring 1750 og udnævnelserne til retsbetjent- og magi-

stratsemeder 1735-65. Begge deres afhandlinger udkom i 1978.[6] Senere fulgte yderligere en række store værker, og hele tre af disse indbragte forfatteren en doktorgrad. Det drejer sig om Erik Nørres bog om sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet 1800-41, Birgit Løgstrups afhandling om godsejerne som offentlige administratorer i 1700-tallet og Lotte Dombernowskys værk om administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849.[7] Flere af disse værker har en opbygning, der også gør dem velegnede som opslagsbøger, og det samme gælder for to af de andre resultater fra forskningsprojektet, nemlig:

Birgit Løgstrups præsentation af herredsfogedens virke 1790-1868 og Harald Jørgensens beskrivelse af de civile københavnske domstoles historie ca. 1660-1919.[8] Men i ganske særlig grad gælder det for Harald Jørgensens 627 sider lange syntese om den lokale forvaltning fra middelalderen til 1970, der udkom i 1985.[9] Bogen er stadig det absolutte standardværk om dette emne.

Grethe Ilsøe, fotograferet i Martin Nyrops magasin, Landsarkivet i København i 1967. Hun var ansat i det danske arkivvæsen fra 1959 til 1996 og gjorde fra 1965 tjeneste på Landsarkivet. Hun var landsarkivar i årene 1985-96. (Landsarkivets fotosamling)

Den administrationshistoriske debat omkring 1980

Forskningsprojektet om lokaladministrationen satte også gang i en principiel, om end kort, diskussion af begrebet administrationshistorie. Grethe Ilsøe lagde for i en festskriftartikel til Harald Jørgensen, hvor hun diskuterede arkivernes rolle som forskningsinstitutioner. Her argumenterede hun for, at administrationshistorisk forskning er en forudsætning for alle væsentlige funktioner i en dansk arkivinstitution fra udarbejdelse af bevarings- og kassationsplaner til registrering og tilgængeliggørelse af modtagne arkivalier. Grethe Ilsøe betegnede derfor administrationshistorisk forskning som "arkivernes sær-opgave" og "kernen i arkivernes status som forskningsinstitutioner". Men hun understregede samtidig, at arkivernes administrationshistoriske undersøgelser er "en forpligtelse overfor den historiske forskning i videste forstand". For hvis arkiverne ikke udfylder denne opgave på tilstrækkelig vis, vil de "synke ned" til at blive "opholdsplads for papirer, hvis tilkomst fortøner sig, og hvis indhold ingen kan tyde endsige udnytte, men som efterhånden vil antage samme karakter som etruskisk, det uforståelige!"[10]

Grethe Ilsøe uddybede nogle af disse synspunkter i en artikel i *Arkiv* fra 1979, hvor hun også forsøgte at give en karakteristik af administrationshistorien som en særlig videnskabelig disciplin med egen identitet. Hun fandt det ligefrem nødvendigt at kaste sig ud i en sådan øvelse, når så mange forskere på samme tid var engageret i administrationshistoriske undersøgelser.[11] Grethe Ilsøe måtte imidlertid konstatere, at betegnelsen administrationshistorie er uhyre bred. Den strækker sig lige fra "minutiøse undersøgelser af enkelte forvaltningsprocedurer og organisationsenheder til samlede fremstillinger af den administrative udvikling i en kortere eller længere periode", og den har relationer til både forvaltningsret og politisk, økonomisk og social historie. Dog mente hun, at det er muligt at opdele størstedelen af de administrationshistoriske fremstillinger i to grundformer – nemlig dem, der har forvaltningsorganerne som objekt, og dem, der behandler forvaltningsområderne (finansforvaltningen, sundhedsvæsenet m.v.). Og hun argumenterede for, at begge disse grundformer består af følgende tre elementer:

- undersøgelse af baggrunden for og intentionerne med administrationen
- analyse og beskrivelse af administrationen
- undersøgelse af administrationens resultater og effekter

Grethe Ilsøe bemærkede, at det første element ofte er det mest dominerende i en administrationshistorisk fremstilling, og hun mente, at det muligvis kan forklares med, at mange historikere har haft særlig interesse for administrative reformer og nybrud, hvilket "frister til en bred og tillige detaljeret baggrundsundersøgelse". Hun noterede også, at det ofte er "uhyre møjsommeligt og tidskrævende at gennemføre en blot nogenlunde tilbunds-gående administrationsanalyse". I stedet nøjes forskerne gerne med punktnedslag, når de vil beskrive, hvordan en given forvaltningsgren har arbejdet i praksis. Grethe Ilsøe hævdede desuden, at stort set alle de administrationshistoriske afhandlinger, hvor hovedvægten ligger på administrationsanalysen, er blevet skrevet af arkivarer. Men for hende var dette blot en naturlig følge af, at arkivarerne har stor erfaring med sådanne analyser gennem deres tjenstlige arbejde med arkivregistrering m.m.

Grethe Ilsøe sluttede sin artikel med at gøre opmærksom på, at der ved siden af den administrationshistoriske tradition havde udviklet sig en samfundsvidenskabelig forskningsretning – forvaltningslæren – som studerede administrative beslutningsprocesser. Hun opfordrede sine arkivarkolleger til at orientere sig i denne forskning, da den muligvis kunne give inspiration til frugtbare problemstillinger. Men hun havde svært ved at forestille sig, at det ville være muligt at udfylde kløften mellem samfundsforskernes generelle og teoretiske betragtninger og historikernes interesse for det unikke og empiriske.[12]

Redaktionen af *Arkiv* tog udfordringen op, og i det følgende nummer af tidsskrif-

tet kunne man læse kommentarer til Ilsøes artikel fra hele tre samfundsforskere – Poul Meyer, Jørgen Grønnegaard Christensen og Lennart Lundquist – samt historieprofessoren Niels Steensgaard og landsarkivar Jens Holmgaard (Viborg). Flere af disse indlæg er dog ganske korte. Det gælder bl.a. kommentarerne fra Poul Meyer, der afviste Grethe Ilsøes påstande om, at "forvaltningslæren i overvejende grad retter opmærksomheden mod forholdene i samtiden", og at denne forskningsgren "principielt" er "afskåret fra at benytte utrykte forvaltningsakter". Også flere af de andre debattører mente, at Ilsøe havde trukket et skarper skel end rimeligt mellem administrationshistorien/arkivforskningen og samfundsvidenskaberne. Lennart Lundquist fandt det således "absolut nødvendigt", at forskere med samme studieobjekt læser hinandens arbejder uden hensyn til disciplingrænser, for på denne måde kan der opstå en gensidig påvirkning, som fremmer dynamikken i de enkelte discipliner. Konkret dokumenterede Lundquist, at forskere inden for forvaltningslæren har haft stort udbytte af administrationshistorisk litteratur til analyser af administrativ forandring. Jørgen Grønnegaard Christensen var på samme linie, da han beskrev administrationshistoriens relevans for forståelse af, hvordan statsmagten har formet borgernes tilværelse. Men han gik i rette med Grethe Ilsøes stærke betoning af arkivalier som grundlag for administrationshistoriske studier. Han kunne i alt fald nævne adskillige eksempler på velfunderede historiske undersøgelser, der udelukkende bygger på litteratur. Ja, han mente endog, at de generelle og langsigtede tendenser i den offentlige sektors udvikling "mest hensigtsmæssigt" lader sig studere på grundlag af kvantificerbare oplysninger i finanslove, håndbøger, årsberetninger og betænkninger m.v. Desuden påpegede han, at det næppe vil være muligt at finde relevante arkivalier til belysning af mange vigtige beslutningsprocesser, fordi de væsentligste afgørelser og motiverne til dem aldrig er blevet nedfældet.[13]

Heller ikke i arkivarkredse var der bred opbakning til Grethe Ilsøes markante synspunkter. Jens Holmgaard advarede således mod at "overspille" administrationshistoriens "rolle som nøglefunktion" og at "formulere disciplin- og metodebeskrivelse" m.v. Holmgaard frygtede, at man kommer til "at gøre vold på både administrationshistorien og den øvrige historie (...) hvis man med djævelens vold og magt vil separere dem fra hinanden." Administrationshistorie er nemlig "et betydningsfuldt aspekt af den almindelige historie", og studiet af administrationens formål og dens vækst er "samtidig en udforskning af kernen i den almindelige stats- og samfundsudvikling".[14]

Niels Steensgaard indtog reelt den samme holdning i sit debatindlæg. Men hans hovedærinde var en problematisering af, at man anvender det samme ord om så forskellige aktiviteter som udredning af administrative sammenhænge og udforskning af forvaltningens rolle i samfundet. I det første tilfælde fungerer administrationshistorien som en hjælpevidenskab og må betjene sig af "tidløs kildepositivisme". I det andet tilfælde – dvs. når administrationshistorien "fungerer som selvstændigt forskningsområde" – må den "underkaste sig historieforskningens spilleregler, herunder en bevidsthed om, at valg af problem og forståelsesramme ikke sættes af kilderne alene, men af historikeren og kilderne. Til den form for administrationshistorie har jeg et bedre navn. Jeg ville kalde det historie", sluttede Steensgaard nok så spøgefuldt.[15]

Grethe Ilsøe afrundede debatnummeret i *Arkiv*, og dermed afsluttede hun reelt også den debat, hun selv havde sat i gang. I det nye indlæg understregede hun bl.a., at grundige administrationsanalyser er "en væsentlig (men ikke desto mindre ofte udeladt) faktor i den historiske samfundsbeskrivelse", og at arkivvæsenet "som en naturlig opgave" bør "bidrage til en integreret administrationshistorisk forskning" – dvs. "en udforskning og beskrivelse af samfundets historiske udvikling, hvori administrationshistorien udgør en væsentlig magtpolitisk og dynamisk faktor".[16]

Stat, forvaltning og samfund – og projektets udløbere

I lyset af Grethe Ilsøes debatartikler fra 1979-80 var det ganske naturligt, at hun i 1990 blev en af ankermændene i et nyt forvaltningshistorisk projekt under titlen "Stat, forvaltning og samfund". De andre initiativtagere var juraprofessor Ditlev Tamm, historieprofessor E. Ladewig Petersen og statskundskabslektor Tim Knudsen. Som gruppens sammensætning antyder, var målet denne gang at gennemføre et tværfagligt projekt, hvor både historikere og samfundsvidenskabeligt uddannede forskere kunne få lejlighed til at prøve kræfter med en beskrivelse af forvaltningens rolle i det danske samfund. I modsætning til 1970'ernes lokaladministrationsprojekt ville man ikke nøjes med at behandle tiden efter 1660. Nej, hensigten var at beskrive forvaltningens udvikling lige fra middelalderen til i dag.

Da projektet opnåede en betydelig økonomisk støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd, blev det ligesom i 1975 besluttet at søsætte en række delprojekter, som kunne danne baggrund for et synteseværk. Man ville bl.a. sætte fokus på enevældens amtsforvaltning og skattevæsen samt 18- og 1900-tallets sundheds- og socialforvaltning, skolevæsen og kirkelige administration. Flere af disse delprojekter nåede desværre aldrig at blive færdige. Alligevel blev der op gennem 1990'erne udgivet hele ti bøger, deriblandt arkivar Erik Nørrs store afhandling om kampen om skolen på landet 1842-99 og den senere arkivar Karl Peder Pedersens ph.d.-afhandling om danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning. Fremhæves skal også Tim Knudsens to særdeles inspirerende bøger om dansk statsbygning i europæisk perspektiv. Efter talrige problemer – ikke mindst af redaktionel art – lykkedes det også at sende en syntese i form af et trebindsværk med i alt ca. 2200 sider på gaden i 2000. Dette værk rummer bidrag af ikke færre end 35 forskere, men her er arkivarerne klart i mindretal.[17]

Til gengæld kom arkivarerne ved Statens Arkiver – især Landsarkivet i København

Seniorforsker Karl Peder Pedersen har været ansat ved Landsarkivet i København fra og med 1997, og har i denne periode bl.a. beskæftiget sig med enevældens amtmænd, kommissionsdomstolenes historie og Københavns Politis efterforskning i første halvdel af 1800-tallet. (Foto: Jørgen Mikkelsen 2011)

– til at sætte et endog meget stærkt præg på en udløber af "Stat, forvaltning og samfund". I 1991 tog Erik Nørr initiativ til udarbejdelsen af en forvaltningshistorisk kildesamling, *På embeds vegne*, der også involverede de øvrige stipendiater ved forskningsprojektet. Formålet var at give en kort præsentation af et antal arkivalske kildetyper inden for hvert af de myndighedsområder, som blev behandlet af "Stat, forvaltning og samfund". Desuden blev det besluttet at omtale en del af centraladministrationens vigtigste kildetyper. Derimod valgte man at holde sig til den relativt korte periode 1750-1920, som stipendiaterne havde til fælles. I slutfasen valgte Kildeskriftselskabet, som var ansvarlig for udgivelsen, at ansætte Karl Peder Pedersen i et par måneder til at færdigredigere bogen, så hver af de 103 kildety-

per blev behandlet stringent efter et skema på syv punkter.

På embeds vegne blev vel modtaget – bl.a. i slægtsforskerkredse, hvor mange forstod, at det reelt drejede sig om en ny form for håndbog i arkivbenyttelse. Bogen er nemlig ikke blot en introduktion til forvaltningshistoriske kildesæt, men præsenterer også en lang række kildetyper, som kan bruges til studier i slægtshistorie, lokalhistorie, ejendoms historie, økonomisk og social historie etc.

De gode salgstal gav udgiverne blod på tanden. Det blev derfor besluttet at udgive tilsvarende bøger om tiden før 1750 og efter 1920. Dertil kom et særligt bind om sønderjysk forvaltningshistorie og ét om kilder fra Færøerne, Grønland, Island og tropekolonierne. I alt 469 kildetyper blev præsenteret i de fem bind, som udkom i årene 1998-2008.[18]

Forvaltningshistorien i krise?

Der forskes stadig meget i forvaltningshistoriske emner i

det statslige arkivvæsen. Det kan man bl.a. forvise sig om ved at studere Statens Arkivers forskningsårsberetninger og de langsigtede forskningsplaner, som arkivvæsenet udarbejder hvert fjerde år.[19] I forskningsplanen for 2001-04 blev der endda fremlagt en skitse til et nyt stort forvaltningshistorisk projekt, som ikke blot skulle omfatte Danmark inden for de nuværende grænser, men også inddrage Norge, Slesvig, Holsten, Island og tropekolonierne, da disse områder var en del af monarkiet. Projektet skulle bl.a. undersøge, hvilken teknik forvaltningen har benyttet til at holde sammen på riget, og hvilke forskelle, man kan spore i den måde, forvaltningen har behandlet indbyggerne tæt ved magtens centrum og beboerne ved rigets yderste grænser. Projektet, der var konciperet af arkivchef Birgit Løgstrup i samarbejde med tre arkivarer fra Rigsarkivet og Landarkivet i København, blev desværre aldrig til noget pga. manglende økonomisk støtte fra Kulturministeriet. Derimod har adskillige af Statens Arkivers forskere i de sidste 15 år nydt godt af ministeriets støtte til en række mindre projekter af forvaltningshistorisk art – deriblandt en antologi om samfundsplanlægningen i 1950'erne, hvor der er blevet sat spørgsmålstegn ved, om dette tiår var så statisk som almindeligt antaget.[20]

Trods de mange initiativer og resultater virker det imidlertid, som om den forvaltningshistoriske forskning i Statens Arkiver er ved at bevæge sig ind i en krisetilstand. Ikke nok med, at der er langt til Grethe Ilsøes selvbevidste markering af administrationshistorien som en særlig disciplin med egen identitet. Det begynder også at virke betænkeligt at karakterisere dette emnefelt som "kernen i arkivernes status som forskningsinstitutioner".[21] For forvaltningshistorien er et fagområde, som let kan "lukke sig om sig selv" og

Seniorforsker Erik Nørr har været ansat ved Landsarkivet i København fra og med 1982. Han har arbejdet med mange aspekter af dansk uddannelseshistorie, og han var desuden medredaktør af fire af de fem bind vedrørende kilder til dansk forvaltningshistorie. En stor del af de arkivalske kildetyper, som præsenteres i disse håndbøger, er ikke tidligere blevet beskrevet i litteraturen. (Foto: Jørgen Mikkelsen 2011)

blive indadvendt, og det er farligt i en tid, hvor det for enhver kulturinstitution gælder om at være synlig og at nå ud til en bred offentlighed. I denne situation kan det virke mere fornuftigt at satse på forskning i mere farverige emner, som traditionelt kan tiltrække mediernes interesse.

Jeg skal ingenlunde anfægte rimeligheden af disse synspunkter. Og jeg skal heller ikke afvise, at en del af den forvaltningshistoriske forskning, som har været bedrevet i Statens Arkiver, har haft et lige lovligt snævert perspektiv. Men det ændrer ikke ved, at Grethe Ilsø stadig har ret i, at forvaltningshistoriske undersøgelser kan bibringe megen nyttig viden om arkivaliernes ophavssituation til gavn for mange forskere. Og det ændrer heller ikke ved, at Jens Holmgaard stadig har ret i, at studiet af forvaltningens formål og vækst er et helt centralt aspekt ved udforskningen af det danske samfunds udvikling. Forvaltningshistorien behøver altså ikke at lukke sig om sig selv. Den kan tværtimod være en indgang – eller portal – til mange slags historie.

Summary

In December 2011 the Provincial Archives in Copenhagen was abolished – or rather united with the National Archives. By this, one of the central institutions for the research of the history of civil service (history of administration) in Denmark disappeared. Naturally the abolition does not mean that this branch of research ceases to exist. But the event is an appropriate starting point for a small review over the research of the history of civil service and its connection to the Danish archives environment during the last decades.

[1] I denne artikel bruges begreberne administrations- og forvaltningshistorie synonymt, selvom flere har argumenteret for at give ordet forvaltningshistorie en bredere betydning. Der er imidlertid snarere tale om et modeskifte, idet administrationshistorie var det gængse udtryk indtil ca. 1990, hvorefter forvaltningshistorie nærmest har været enerådende.

[2] Harald Jørgensen: Et landsarkiv og dets opgaver. Nogle erindringsblade fra det sjællandske landsarkiv (Nordisk arkivkundskab, nr. 10), 1981, s. 57f; Grethe Ilsø: "... man venter Dem i Rigsarkivet!", Fra fire rigsarkivarers tid. Erindringer fra arkivvæsenet 1959-2004, red. Christian Larsen, 2007, s. 51f.

[3] Grethe Ilsø: Administrationshistorie, Arkiv, bd. 7, 1979, s. 181.

[4] Landsarkiverne som videnskabelige institutioner. Arkivarforeningens seminar II, Snoghøj højskole 30.-31. oktober 1967, 1968, s. 17 og 21 m.m.

[5] Harald Gustafsson: Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States, 1994. Bag i denne bog er der en bibliografi over projektets øvrige publikationer.

[6] Helle Linde: Magistrat og borger, 1978; Grethe Ilsø: Vejen til embede, 1978.

[7] Erik Nørr: Præst og administrator, 1981; Birgit Løgstrup: Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede, 1983; Lotte Døbernowsky: Lensbesidderen som amtmænd, 1983.

[8] Birgit Løgstrup: Dommer og administrator, 1982; Harald Jørgensen: Thi kendes for ret, 1980.

[9] Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark, 1985.

[10] Grethe Ilsø: Arkiverne som forskningsinstitutioner, Nordiske arkivstudier tilegnet landsarkivar dr.phil. Harald Jørgensen den 3. januar 1977, 1977, s. 48f.

[11] Ilsø 1979 (se note 3), s. 182. Der kan bl.a. drages paralleller til det blomstrende byhistoriske miljø i Leicester og andre britiske universitetsbyer i 1960'erne og 70'erne. Den omstændighed, at så mange forskere på samme tid beskæftigede sig med problemstillinger inden for samme emnekreds fik flere af dem til at reflektere over, om byhistorie kunne betragtes som en selvstændig disciplin med egne metoder og andre karakteristika. Se Peter Henningsen: Plads til dem alle, Historie, 2007, især s. 58ff.

[12] Ilsø 1979, s. 183 og 185-88.

[13] Poul Meyer: Administrationshistorie; Lennart Lundquist: Administrationshistoria och förvaltningslära; Jørgen Grønnegaard Christensen: Historien og den offentlige forvaltning. Alle artiklerne er trykt i Arkiv, bd. 8, 1980. Der er her citeret og refereret fra s. 32, 34, 36f og 41-43.

- [14] Jens Holmgaard: Administrationshistorie som arkivnøgle, Arkiv, bd. 8, 1980, s. 44f og 48. Holmgaard var selv en flittig administrationshistoriker, og han leverede bl.a. et stort bidrag til det fællesnordiske forskningsprojekt "Centralmagt og lokalsamfund".
- [15] Niels Steensgaard: Administrationshistorie mellem hjælpevidenskab og historieforskning, Arkiv, bd. 8, 1980, s. 51-53.
- [16] Grethe Ilsøe: Administrationshistorie – under flere synsvinkler, Arkiv, bd. 8, 1980, s. 54 og 56.
- [17] Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen, 1994; Karl Peder Pedersen: Enevældens amtmand, 1998; Tim Knudsen: Den danske stat i Europa, 1993; Tim Knudsen: Dansk statsbygning, 1995; Tim Knudsen og Ditlev Tamm, red.: Dansk forvaltningshistorie, bd. I-III, 2000.
- [18] Ole Degn, red.: Vor gunst tilforn, 2007 (om 1500-1750); Erik Nørr og Karl Peder Pedersen, red.: På embeds vegne, 1998/2008 (om 1750-1920); Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr, red.: Efter bemyndigelse, 2008 (om 1920-70); Erik Nørr og Jesper Thomassen, red.: Nordatlanten og Troperne, 2007; Erik Nørr og Jesper Thomassen, red.: Slesvig, Preussen, Danmark, 2004.
- [19] Siden 1997 har Statens Arkiver udgivet en forskningsårsberetning, der bl.a. indeholder en samlet bibliografi over årets forskningsproduktion og en kort omtale af de vigtigste værker. Forskningsplanerne kan ses på www.sa.dk.
- [20] Else Hansen og Leon Jespersen, red.: Samfundsplanlægningen i 1950'erne. Tradition eller tilløb?, 2008.
- [21] Endnu i forskningsplanen for 2001-04 kunne man læse følgende passus: "Derfor er forvaltningshistorie en central opgave for Statens Arkivers forskere, ligesom det er en pligt for ledelsen at sikre, at denne underdisciplin af historiefaget har en fyldig placering i forskningsplanen, såvel m.h.t. udviklingsarbejde, anvendt forskning, strategisk forskning og grundforskning". (Forskningsplan 2001-2004, s. 26)

Arabisk medicin – lost in translation?

Af Niklas Thode Jensen, ekstern lektor, Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet.

Philippe Provençal: Arabisk Medicin. Aarhus Universitetsforlag 2007. 196 sider, ill. 228 kr.

I en tid hvor muslimer og islamisk kultur jævnligt kritiseres for at være "middelalderlig" i betydningen tilbagestående, fanatisk religiøs, uvidenskabelig og antihumanistisk, bør enhver lejlighed udnyttes til at fremvise de talløse historiske beviser på det modsatte. Et godt eksempel på dette er den klassiske arabiske medicins historie, som nu for første gang er blevet præsenteret på dansk i videnskabshistorikeren Philippe Provençals bog Arabisk Medicin.

Bogen er en kort præsentation af den arabiske medicins udvikling og den centrale rolle, som arabiske læger, videnskabsmænd og oversættere spillede i perioden fra det 7. til det 15. århundrede i systematiseringen, videreudviklingen og formidlingen af antikkens videnskabelige arv. Deres arbejde kom til at udgøre fundamentet for de senere så højtbehandlede videnskabelige landvindinger i den europæiske renaissance. Indenfor medicinen specifikt systematiserede de arabiske lærde den græsk-romerske viden og bidrog med ny viden i form af nye lægemidler, diagnoser og behandlingsformer. Derudover tilføjede de viden hentet fra bl.a. persisk og indisk medicin. Denne samling og systematisering af den kendte verdens mest avancerede viden blev bl.a. muliggjort af det islamiske verdensriges tolerante multietnicitet og multireligiøsitet. I de arabiske lærdomscentre var det forskerens lingvistiske og videnskabelige evner, der var i højsædet, mens oprindelse og religiøst tilhørsforhold ikke blev anset for en hindring.

Emnet er med andre ord relevant i både europæisk historisk og verdenshistorisk sammenhæng, hvorfor det fortjener en præsentation på dansk. Imidlertid er det et meget stort stofområde, og den måde, forfatteren har valgt at præsentere det på, har desværre nogle formidlingsmæssige svagheder. I de fleste af bogens tolv kapitler fokuserer forfatteren på de medicinske tekster, hvilket selvsagt ikke i sig selv er et problem, da de jo er kilder til emnet, men det sker på en overvejende intertekstuel måde. Det centrale bliver således, hvad en tekst omhandler, hvem der oversatte hvilken tekst, om det skete via en mellemoversættelse på et andet sprog, og hvilke dele af forskellige forfatteres tekster der blev samlet til hvilke nye store opslagsværker. Det er således teksternes relation til hinanden som et internt videnskabeligt anliggende frem for medicinens praksis og sociale funktion i det arabiske samfund, man får noget at vide om. Dette betyder ikke, at forfatteren har forsømt den historiske og kulturelle kontekst, for den er skam med i bogen, men den har blot en mindre vægt end vanligt i nyere historieskrivning. Til gengæld har "De store læger" – hvilket også er titlen på bogens femte kapitel – en mere fremtrædende plads end vanligt i nyere medicinhistorie. På den baggrund kommer bogen til at fremstå som en lidt ældre og mere traditionel form for medicinhistorisk historieskrivning, en form som i dag er erstattet af mere social- og kulturhistoriske tilgangsvinkler. Denne måde at behandle stoffet på kan naturligvis have mange legitime årsager, herunder forfatterens filologiske baggrund, den fagtradition der eksisterer på feltet, og kildesituationen, men i så fald kunne forfatteren have valgt at forklare det eksplicit.

En anden svaghed ved fremstillingens deskriptive form er manglen på problematisering. F.eks. kunne det have været interessant med en nærmere diskussion af de arabiske lægers forhold til dissektion, et punkt som både har været centralt i udviklingen af den europæiske kirurgi og forståelse af kroppens funktion, og som sætter videnskabelige og religiøse opfattelser af mennesket i kontrast til hinanden.

Endelig ville bogen have vundet ved at indeholde et eller flere landkort. Det ville

have været en stor læserservice, da der nævnes mange mere eller mindre kendte lokaliteter i det vidtstrakte islamiske verdensrige, og det kunne have sparet forfatteren for noget af den indledende forklaring om det arabiske områdes geografi.

På trods af disse kritikpunkter fungerer bogen udmærket som den introduktion, den var tænkt som, dvs. for den almindeligt historisk interesserede læser. Også den viderekomne vil være godt hjulpet af bogens henvisninger til udenlandsk litteratur. Alt i alt må man glæde sig over, at der omsider er kommet en dansk introduktion til dette store og spændende historiske emne.

Krystalnatten i populærvidenskabeligt lys

Af Anne Wæhrens, ph.d.-stipendiat, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

Dan H. Andersen: Krystalnatten. Vejen til holocaust. Gyldendal, København 2009. 259 s. 270 kr.

Den 7. november 1938 blev tredjeseekretær på den tyske ambassade i Paris Ernst vom Rath skudt af en ung jøde ved navn Herschel Grynszpan. Den 9. november døde vom Rath af sine kvæstelser. Og i løbet af aftenen og natten til den 10. november udgik der besked til afdelinger af SA, NSDAP og Hitlerjugend over hele Tyskland om at iværksætte en hævnaktion mod de tyske jøder. Hævnaktionen, der er bedre kendt som Krystalnatten, resulterede i massive ødelæggelser samt ydmygelser og massearrestationer af jøder, der for en stor dels vedkommende blev sendt i koncentrationslejr. Krystalnatten ses ofte som et vendepunkt for den tyske jødepolitik, idet SS herefter tog hånd om den kontrollerede statslige terror og forfølgelsen af den jødiske befolkning.

Dan H. Andersen (DHA) præsenterer ingen nye forskningsresultater, men leverer en velskrevet og fængende fortælling om Krystalnatten og nogle af de jødiske skæbner, der knytter sig hertil.

I den nærmest krimiagtige prolog fortælles historien om Herschel Grynszpan og mordet på vom Rath. Dernæst følger en gennemgang af jødernes historie i Tyskland frem til Krystalnatten med hovedvægten på Det Tredje Rige og året 1938. Kapitel 8 om selve Krystalnatten udgør bogens dramaturgiske klimaks, hvorefter trådene samles, og bogens jødiske skæbner følges til dørs.

Kapitel 10: "Pressen skrev" er en pudsigt blanding af den samtidige danske presses behandling af Krystalnatten, med tråde til Muhammedtegningerne, og et råd fra Ghandi til de tyske jøder om at yde ikke-voldelig modstand. Kapitlet virker malplaceret og passer ikke ind i en ellers velkomponeret bog. Det samme gør sig gældende for et digt, der udgør bogens afslutning. Digtet fremstår påklistret og har for mig at se ikke nogen poetisk, afrundende effekt, hvilket kunne være hensigten.

DHA lægger sig op ad den såkaldt funktionalistiske forklaringsmodel, der har domineret holocaustforskningen siden 1980'erne. Den ser Holocaust som et resultat af en kumulativ og gradvis radikaliseringsproces i et system præget af en polykratisk magtstruktur, kompetencekaos og en høj grad af mundtlighed. Ifølge funktionalisterne handlede systemets embedsmænd ofte på eget initiativ ud fra egne antagelser om, hvad Føreren ønskede af dem.

Funktionalismen ses hos DHA i ord og vendinger som "undertrykkelsens gradvise implementering" (s. 87), "den generelle radikaliseringsproces" (s. 88) samt i afsnittet "En plan?" (s. 161-65), hvor det bl.a. hedder om det nazistiske regime, at det "var en organisation i kaos og kaos i organisation", og at systemet var præget af konstant "kompetencestrid mellem organer i parti og stat". DHA bekender sig imidlertid ikke åbent til den forudgående forskning på feltet. Afsnittet "En plan?" indeholder eksempelvis ikke en eneste note, og jeg savner forfattere som Raul Hilberg, Karl A. Schleunes, Hans Mommsen og Martin

Broszat, der er centrale forfattere inden for holocaustforskningen og især den funktionalistiske tradition. Især Hilbergs standardværk *The Destruction of the European Jews* fra 1961 burde anføres, idet DHA bruger Hilbergs teori om, at vejen til Holocaust gik fra definition over ekspropriation og koncentration til drab. DHA benytter betegnelserne bekæmpe, afgrænse, udstøde og udrydde (s. 50 f.), der ligesom overskriften "Udskille, udelukke og udvise" (s. 131) synes lånt fra Hilberg.

Jeg savner ligeledes Christopher Browning og hans *Ordinary Men* fra 1992, der efter min opfattelse er uomgængelig, når man som DHA (s. 101 f.) begiver sig ind i en diskussion af Daniel Goldhagens *Hitler's Willing Executioners* – der i øvrigt heller ikke optræder i bibliografien.

Bogens noteapparat og bibliografi er generelt præget af irriterende småfejl og fremstår rodet og mangelfuld. Der mangler årstal på forfattere, hvor der benyttes mere end et værk (bl.a. i note 38, 39 og 98). Andre steder anvendes forvirrende forkortelser, som fx i note 45, hvor der henvises til Barkai: *Vom Boykott zur "Entjudung"* fra 1988 ved at bruge forkortelsen *Vom Boykott* i stedet for årstallet (hvilket ellers synes at være praksis når der anvendes mere end et værk af samme forfatter). Buber forkortes blot *Letters* (note 59) eller *Breve* (note 139), hvilket gør det svært at finde frem til ham i bibliografien. Dertil kommer, at jeg savner noter i det hele taget – fx i afsnittet "En plan?", der, som nævnt ovenfor, ikke rummer en eneste note.

DHA gør ofte brug af nethenvisninger, hvilket gør materialet let tilgængeligt, men samtidig har den svaghed, at materialet kan forsvinde eller "flytte plads" som følge af de ofte hastige forandringer på nettet. Man bør desuden være varsom for så vidt angår validiteten af de mange henvisninger til open source-leksikonet Wikipedia.

Som populærvidenskabelig udgivelse betragtet er *Krystalnatten*. Vejen til holocaust en udmærket, velskrevet og fængende bog, der først og fremmest giver stemme til *Krystalnattens* ofre. DHA gør sig dermed til en del af en herskende trend, der sætter fokus på ofrene og søger at beskrive og fastholde disses erindringer. Som forskningsudgivelse er bogen dog mindre interessant. Dels på grund af fraværet af nye forskningsresultater. Dels som følge af manglen på centrale forfattere som for eksempel Hilberg og Browning. Og dels fordi de mange fejl og mangler i noteapparat og bibliografi er en kilde til irritation, hvis bogen skal anvendes i forsknings- eller studieøjemed.

Seks samfundsrevsere – med mere

Holger Berg, ph.d., Grundtvig Centeret, Aarhus Universitet

Benito Scocozza: Femten fortællinger fra det gamle Danmark. København 2008. Gads Forlag. 264 sider. 269 kroner.

Der er salg i bøger, hvor historie fortælles for folket. Forskere interesserer sig derfor i stigende grad for den brede formidling. Kunsten er sværere end som så, og nærværende bog mestrer den kun delvist, nærmere sagt: halvvejs. Otte ud de femten fortællinger fængsler, mens resten uden videre kunne undværes. Halvt så meget havde her været dobbelt så godt. Scocozza har for Politikens Forlag forfattet udmærkede opslagsværker om danmarkshistorien og kongehuset, og han fortsætter nu hos Gads Forlag i samme let tilgængelige stil. Samlingen begynder med Christian den Førstes rejse til Rom (s. 8-17) og slutter kort efter enden på hans oldenborgske kongeslæggt i 1800-tallet.

Indledningen opfordrer til at læse fortællingerne uafhængigt af hinanden, så hvorfor ikke begynde med den sjette og syvende? Under en opførsel i 1689 krævede "Operahusets brand" (s. 96-107) højstående ofre i hundredvis. Scocozza skitserer først enevældens behov for pragt og udfolder, dernæst det skæbnesvangre drama i dramaet. Kommenterede

-uddrag fra sensationspressen afrunder beretningen. Det fænger for alvor i afsnittet om den samtidige ordsmed "Jacob Worm – en vred præst". Med sans for det tragikomiske skildres denne i fagkredse velkendte skikkelse. Worms smædevers knyttes til embedssalget under enevælden. Dermed illustrerer velvalgte uddrag igen tidstypiske træk. Knebet virker næsten lige så godt i de tre beretninger "Samfundsrevseren P.A. Heiberg", "Festen for Tycho Brahe" i 1846 og "Clara Raphael-fejden" i 1850/51. Johan Ludvig Heiberg går igen i de sidstnævnte afsnit, og det gavner sammenhængen. Havde forfatteren holdt sig til den kerne, kunne han (eller forlaget?) have sparet sig den ret billige Blixen-titel. "Seks samfundsrevsere" eller "Underdogs under enevælden" ville passe bedre på denne del. Slanke samlinger sælger måske ikke nær så godt, men de er tit bedre læsning.

Sin sjette og sidste samfundsrevser finder Scocozza ved at drage fra de dannede lag ud i landsbyerne. Striden mellem en selvgjort godsejer og en sydsjællandsk selvejer vinkles som kampen mellem "Opkomlingen og den rebelske bonde" (1775/76). Retsakter koges kyndigt ind til en narrativ kerne. Genfortællingen af sagen mod Knud og Karen fra Virum lykkes knap så godt. "En landsby i flammer" (1634/35) refererer for meget. De landlige skikkelser ligger tydeligvis Scocozza nær. "Den hængtes datter" har skiftet de sarkastiske kommentarer ud med den hjerteskerende skildring af søskendeparret Anne og Jens med deres respektive ægtefæller, Knud og Maren. En kirkebog med optegnelser om tiden fra 1650'erne til 70'erne gør det muligt at få sat navne på landsbyens underklasse, og forfatteren er på fornavn med både dem og pastor Mads. Denne indlevende miljøskildring ville virke bedre som baggrund for en længere handling, den være sig fiktiv eller faktisk i stil med Tyge Kroghs Det store natmandskomplot (2000). I "Christian 4.s silkeæventyr" (s. 60-78) volder længden det modsatte problem. Etaperne i silkeværkets vej mod fallit skildres i sammenhæng med tidens luksusforbrug, men jeg savnede en rød tråd og egentlig hovedperson; den foretagsomme konge fortaber sig blandt profitberegninger og gennemgang af husgeråd. Andetsteds fletter Scocozza samfundshistorien fint ind i fortællingen. Her tager det pædagogiske overhånd. Erik Kjersgaard spandt bedre historier om fallerede foretagender i sine avisartikler, udgivet som Møde med Danmarkshistorien (1. udg. 1999, fås antikvarisk). "Besættelsen i Thisted" skildrer en provinsiel hekseriproces fra 1690'erne, som gav genlyd i Europa. Scocozza fokuserer på Danmark og giver en sjælden gang centralmagten, i form af biskoppen, den positive rolle som redningsmand.

Hvad er sammenhængen i de femten afsnit? Forfatteren er selv yderst beskeden. "Fortællingerne har ingen anden forbindelse med hinanden end forskellene; dog er de anbragt i rette tidsfølge" (s. 5). Et tematisk udvalg kunne have bygget samlingen op om landsbyliv og samfundsrevsere. Scocozza forpasser den chance og vælger sit speciale, de nationale og royale rammer, som stilladset; samlingen afrundes af en oversigt over kongestyret fra Saul til Margrethe den Anden (s. 248-264). Den tilkendegivne mangel på sammenhæng er i nogen grad en narrativ sandhed med poetologiske modifikationer: Scocozza henter flere historier fra eksamensopgaver i historisk kildekritik. Læsere af dette tidsskrift vil måske genkende opgaver i de indledende beretninger om Mor Sigbrit og Grevens Fejde (s. 18-58). Hvis de blot var genfortalt spændende, ville der ikke være grund til at anke over oprindelsen. Desværre savnes her de træk, som udmærker afsnit om samfundsrevserne: dragende hovedpersoner og en handling ledsaget af kommentarer med vid og bid. Det sidste bidrag gendigter Slaget på Fælled (1872) i et fiktivt brev. Episteleksperimentet er vel mindre vellykket end Fibigers Clara Raphael, men modet er prisværdigt.

Skulle forfatteren i sit otium skrive flere fortællinger, vil han forhåbentlig sammen sætte sin samling med større omhu. Scocozza beretter bedst, når han stiller skarpt på debatter, og når han skriver om de lag, han sympatiserer mest med. De kongelige kan da roligt blive i håndbøgerne. For nærværende er de læselystne i og uden for faget bedre tjent med Peter Henningsen, Ulrik Langen, Tom Buk-Swienty og berettere i samme klasse.

Byudvikling og -liv i Danmark under enevælden

Af Anita Kildebæk Nielsen, *cand.scient., ph.d.*

Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen (red.): *Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848*. Aarhus Universitetsforlag 2008. 512 sider. 398 kr.

Denne antologi er udarbejdet under Dansk Center for Byhistorie i Århus og er fjerde bind i serien Danske Bystudier og den første på engelsk. Det omfangsrige værk har til formål at give læsere uden kendskab til dansk sprog en introduktion til mange vigtige aspekter ved de danske byers historie under enevælden (s. 34). Yderligere har redaktørerne tilstræbt at dække "all the most important aspects of the economic, social and cultural history of the towns" (ibid.). Med en så inkluderende ambition er det ikke overraskende, at bogen omfatter ikke mindre end godt 500 store sider (17x24,5 cm), hvor der ikke er rutet med billedmaterialet. Der er dog medtaget et pænt antal (farve)billeder, tabeller og kort; og til den ikke-dansklæsende læser er der også inkluderet en omfattende ordliste med danske ord og begreber. Der er i det hele taget gjort en del ud af bogen og redaktionen. Dog kunne flere af kapitlerne godt have været redigeret hårdere så gentagelser (dem er der en del af) og unødigt lange kapitler blev undgået. Således fylder behandlingen af fattigforsorgen i København og provinsen (inkl. Slesvig) ikke mindre end 85 sider fordelt på to kapitler. Det ville også have klædt bogen, hvis forfatterne i højere grad havde refereret til hinandens kapitler. Selv mange oplagte muligheder for krydsreference er ikke benyttede.

Nu er jeg ikke ekspert på området dansk byhistorie (så ville jeg formentlig også have været medforfatter), så derfor er det svært for mig at vurdere, hvor meget nyt under solen, antologien bidrager med for den læser, som har haft mulighed for at læse de dansksprogede afhandlinger og artikler, som der trækkes på. Min fornemmelse er, at hvis man har fulgt med i de danske udgivelser, er her nok ikke meget at hente. Der er snarere tale om konsolidering af de sidste par årtiers danske forskning på området rettet mod et internationalt publikum.

Der er ikke mulighed for at gå i detaljer med bogens fjorten kapitler samt indledning her. Der er dels tale om oversigtsstudier af økonomisk-erhvervshistorisk karakter, fx om havne- og markedsbyer, dels mere socialhistorisk orienterede detaljestudier af organisationer og strukturer, fx om håndværkerlav, stadsmusikanter og patriotiske selskaber. Der er også kapitler om de danske skoler og den danske protoindustri. Nogle kapitler dækker hele perioden 1660-1848, andre kun en begrænset del, mens andre igen udvider den. Mere forvirrende er den vekslende in- og eksklusion af Slesvig-Holsten, Norge, Island og Færøerne. På den ene side skriver redaktørerne i indledningen at "it seems sensible to regard the two Kingdoms and the two Duchies as one integral and rather well integrated urban system in the 18th and beginning of the 19th century" (s. 20). På den anden side vil de i dette værk "chiefly concentrate on conditions in the Kingdom of Denmark" (s. 13) uden videre uddybning. Årsagen til denne noget arbitrære afgrænsning er formentlig, at der ikke ligger specifik forskning i netop bogens emne- og tidsmæssige afgrænsning bag bogen, men at indholdet er bestemt af de forskellige forfatters tidligere eller igangværende forskningsprojekter, der er afgrænset på hver sin vis.

Den umiddelbart største ulempe ved, at antologien (i bedste betydning) primært indeholder sammenskrivninger af tidligere forskning til et publikum, som ikke er bekendt på forhånd med danske forhold, er, at kapitlerne i overvejende grad bliver deskriptive og kortlæggende og kun i ringe grad analytiske og syntetiske (det varierer dog en del fra kapitel til kapitel). Hvis man læser bogen fra start til slut, bliver det hurtigt trættende med denne ophobning af faktuel viden (hvoraf en del oven i købet gentages i flere kapitler), og

man savner et højere luftlag, som kunne vise hvad dansk historieforskning anno 2008 virkelig er kapabel til at levere. Her kunne redaktørerne med fordel have valgt en mere analytisk ambitiøs tilgang i stedet for at ville dække alt om dansk byhistorie under enevælden. Bidragene er generelt godt oversat til engelsk, selvom sproget visse steder bærer præg af at være tænkt på dansk frem for på engelsk. Og når nu der er en fin ordliste, hvorfor skal hver forfatter så bruge plads og energi på at definere de samme danske begreber (amtmand, byfoged, deputerede borgere, kæmner osv.)? Og så er der inkonsistens mellem artiklerne om, hvilke begreber som bibeholdes på dansk, og hvilke der oversættes.

Der er alt i alt tale om en flot publikation, som også viser en fin tendens for dansk historieforskning mod i højere grad at åbne sig mod en international forskerverden, hvilket bl.a. giver langt bedre muligheder for tværnationale komparative studier – dem ser jeg meget frem til. Men læs bogen i mindre portioner.

Ifølge bogens forord skulle der på centrets hjemmeside (www.byhistorie.dk) ligge yderligere materiale til nogle af bogens kapitler. Det materiale er det (i 2009) ikke lykkedes mig at finde, men der ligger meget andet af interesse på hjemmesiden, så den anbefales.

Tomme kalorier

Af Anita Kildebæk Nielsen, cand.scient., ph.d.

John Julius Norwich (red.): Historiens fantastiske byer, oversat af Lars Thomas. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 2009. 304 sider. 299,95 kr.

Her er tale om en rigtig coffee table-bog: stort format, omfangsrigt og flot illustreret og tykt, glittet papir. På ca. 300 sider præsenteres verdens 70 mest fantastiske byer i artikler skrevet af en række akademikere, forfattere m.v. fra den engelsksprogede verden – der er nemlig tale om et oprindeligt engelsk produkt. Artiklerne er inddelt i kronologiske afsnit ("Oldtidens verden", "Det første årtusind", "Middelalderens verden" osv.), og det er tilstræbt at dække hele kloden, om end Europa er noget overrepræsenteret. Det siger sig selv, at med gennemsnitligt tre sider per by er det begrænset, hvad der kan komme med af detaljer – ikke mindst, fordi halvdelen af pladsen optages af fotos. Til hvert kapitel er der derfor også en kort litteraturliste bag i bogen, hvor også forfatterne præsenteres, og der er et fyldigt indeks. Der er derfor ingen tvivl om, at man har tilstræbt at lave et akademisk løddigt værk. Desværre synes jeg, det er blevet ved de gode intentioner.

Først indholdet: Hvad ved man om verdens 70 mest fantastiske byer efter endt læsning? At en by, er et sted, som skal kunne forsvares, at den oftest har central placering for handel og/eller religion, at den indeholder paladser, religiøse samlingssteder, markeder og boliger til indbyggerne og den forsvarende hær. Oftest er byernes opståen og fald forbundet til navngivne herskere eller dynastier i bred forstand. Det vidste man nok godt i forvejen. Så det er svært at se, hvad nyt man får at vide, udover at få genopfrisket en hullets mængde personal- og religionshistorie.

Et eksempel kunne være beskrivelsen af Lübeck, som er placeret i middelalderafsnittet. Kapitlet fylder tre sider, heraf er der et helsides foto af hanseatiske vokssegl og et halv sides udateret prospekt over Lübeck. Af de tre spalter tekst handler en halv om byens opståen, halvanden om hanseforbundenes generelle virke, en halv om byens organisering og livet i byen, en kvart om kejser Karl IV's besøg i 1375 og afslutningsparagraffen om Husset Buddenbrook. Kapitlet slutter: "Lübeck selv er i dag et Verdensarvområde og et populært turistmål" (s. 127) – uden at det af kapitlet er fremgået hvorfor.

Kapitlet om København (jo, vi har skam en af verdens mest fantastiske byer!) er placeret i afsnittet om den tidlige moderne verden (mellem Dublin og Skt. Petersborg) og skrevet af Colin Amery, en engelsk arkitekturskribent, som jeg vil foreslå Københavns

turistforening at hyre. Kapitlet starter: "Der er noget vidunderligt over København. Den overkommelige skala, havets tilstedeværelse, det nordiske lys og den civiliserede måde, som trafikken holdes under kontrol, gør København til sådan en behagelig by" (s. 206). Er det ikke lige til en turistbrochure? Der er selvfølgelig citat af H.C. Andersen, statue af Thorvaldsen, foto af Nyhavn (med huse "malet i strålende farver, der gløder i det lave nordiske lys") og et kæmpe billede af det gamle Christiansborg Slot. Ikke overraskende handler teksten primært om byens arkitekturhistorie (Christian IV, brandene, C.F. Hansen, Thorvaldsen, Nyrop, funktionalismen), men indeholder intet om byens tidlige historie, byens liv, byplan, størrelse, indbyggertal, områderne uden for voldene osv. Forfatteren slutter med at slå fast, at Øresundsbroen er et "ingeniørmæssigt mirakel". Gad vide hvori det mirakuløse består?

Der er dog undtagelser, heldigvis. I "Det første årtusind"-afsnittet er et glimrende kapitel om Baghdad, som også får tildelt tre sider. Her er illustrationspladsen delt mellem fire billeder: en gruppe af lærde fra et manuskript fra 1237 (en kvart side), to mønter fra 800-tallet og et foto fra al-Nasir-paladset, som endnu står (tilsammen en halv side), og en illustration af mongolernes invasion af byen (en halv side). De fleste forfatterne har gjort noget ud af billedteksterne, som typisk bruges til at tilføje oplysninger eller vinkle brødteksten. Det gælder også dette kapitel. De godt tre spalter tekst indledes igen med byens oprettelse (en halv spalte), byplan, forsvar, centrale bygninger og monumenter samt størrelse i areal og befolkning (halvanden spalte). Må jeg her indskyde en bemærkning: Det ville have været rart, om flademål havde været angivet i samme enhed, så det var lettere at sammenligne! Så følger et afsnit om byens centrale betydning for religiøs og verdslig lærdom (en tredjedel spalte), dens kommercielle betydning (en kvart spalte) og endelig en perspektiverende afslutning, herunder påpejning af hvor lidt af middelalderbyen som står tilbage i dag (en halv spalte). Kapitlet fungerer, fordi byen faktisk får liv i læserens hoved, og man forstår byens historiske betydning. Man får måske ligefrem lyst til at vide mere.

Bogen er flot! Ingen tvivl om det, og det er utvivlsomt med til at sælge den. Dog skæmmes læsningen af en dårlig oversættelse (knudret sprog og fejloversættelser) med utallige sproglige fejl (problemer med sammensatte ord, slåfejl, kommafejl, forskelligt oversatte termer). Og så undrer det altså voldsomt, at man udgiver en bog om byhistorie med masser af illustrationer, men næsten uden bykort. De fyldige beskrivelser af byernes ofte originale byplaner kræver en udviklet 3D-forestillingsevne at kunne kapere. Endelig er der en uendelig strøm af namedropping af historiske personer og begivenheder, som det antages, læseren selvfølgelig er bekendt med i forvejen, og der er referencer til alle mulige folkeslag, som jeg aldrig har hørt om endsige har nogen ide om, hvor i verden hører hjemme.

Ifølge bogens redaktør er byerne valgt ud fra deres historiske betydning og bogen skrevet med det formål at illustrere menneskets liv: "Hvordan vi arbejder og leger, hvordan vi tilbeder, og hvordan vi i århundredernes løb har klaret det største af alle sociale problemer: hvordan man lever sammen i harmoni og samhørighed" (s. 15). Problemet er bare, at ingen af disse formål opfyldes – bare tilnærmelsesvis. Læseren lærer intet om, hvordan byboerne arbejdede og legede, kun lidt om, hvor de boede, og intet om, hvordan deres dagligdag forløb. Der er mange beskrivelser af, hvor de tilbad, men intet om hvordan og heller intet om, hvordan religionen hang sammen med det øvrige liv i byerne. Og hvad angår harmoni og samhørighed, bruger kapitlerne mere plads på byernes undergang. Redaktøren skriver videre, at det er "umuligt at sammenligne disse storbyer med hinanden, om ikke andet så på grund af den enorme distance, der er både geografisk og kulturelt imellem dem" (s. 12). Det er selvfølgelig korrekt, men omvendt er det jo ofte i det komparative perspektiv, at man forstår det særegne. Man kunne jo have sammenlignet inden for en tidsmæssig periode, et geografisk område eller mellem byer med sammenlign-

lige træk. Det total fraværende komparative element i bogen er med til at mindske dens værdi.

Konklusionen er, at bogen hverken lever op til sin egen målsætning eller mine forventninger. Der er simpelthen alt for lidt byhistorie og historie om byernes liv og virke i bogen. Får man lyst til at besøge dem? Nej. Byerne fremstår lige så livløse efter læsningen, som mange af dem reelt er. Køb bogen for billedernes skyld og lad dine gæster bladde i den, mens de venter på et glas, maden eller kaffen. Men husk, at den er lige så farvestrålende og næringsfattig som en slikpose.

Landsbyen – et kærligt kig på et kulturmiljø

Af Peter Dragsbo, overinspektør, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot

Erland Porsmose: Danske landsbyer. Gyldendal, København 2008. 320 s. 349 kr.

Det sker heldigvis, at den forsker, der ved mest om et emne, en dag skriver bogen om emnet til os alle, læg og lærd. Det har museumsdirektør Erland Porsmose, Kerteminde, nu gjort. Han er den rette – ingen andre kunne have skrevet så vidende, indbydende og bredt om Danske landsbyer, dette centrale tema i dansk kulturhistorie, efter mange års arbejde med landsbyarkæologi, landsbyregistreringer, landskabshistorie og aktivt engagement i det danske kulturmiljø.

Den danske landsby har over 2.500 år på bagen. Umiddelbart tyder det på en rimelig stabilitet, men samtidig har den gennemgået radikale forandringer. Den første er selvfølgelig selve bo- og arbejdsfællesskabet mellem bønder, der ser ud til at opstå i førromersk jernalder. Lige så radikalt var det, der skete ved overgangen fra vikingetid til middelalder med etableringen af dyrkningsfællesskabet og omdriften, fulgt af en organisering af landbosamfundet i herreder og sogne, adelbyer og torper, gård og tofte. Processen betød også, at de vandrende landsbyer nu fandt deres blivende plads. På den måde er landsbyerne over jorden faktisk mere sjældne end dem under jorden, som der ofres så mange arkæologiske undersøgelser på.

Dyrkningsfællesskabet og dets organisation og livsverden med landsbylove og bystævnedemokrati holdt til slutningen af 1700-tallet. En ny yderverden greb derefter ind og forvandlede det danske landbosamfund efter en ny rationel dagsorden. En af dagsordenerne hed ejendomsretten – men, som Porsmose tørt bemærker, er det "i grunden en absurd tanke, at man kan eje jord og marker, der eksisterer forud for og uafhængigt af menneskets indsats". Her kunne han også have citeret historikeren Henrik Jensen, der kaldte processen for "ekspropriationen af folkets jord", fordi det, der nu blev solgt, aldrig var købt.

Landsbyen har siden reformtiden kun været et kulturmiljø, der blev bevaret, sprængt eller videreudviklet til "andelsby" eller kommuncenter, alt efter tid og sted. Men stadig mærker vi – som Porsmose har gjort det på cykelture gennem det danske landskab – logikken bag det gamle system i afstanden mellem de (øst)danske landsbyer. I det hele taget optræder begrebet afstand flere gange i bogen som en vigtig forklaringsfaktor. Mængden af landsbyer o. 1200 var bestemt af tolerancegrænserne for udkøsel af gødning og afstand til overdrevet. Fremvæksten af de nye "servicebyer" efter 1870 var ligeledes bestemt af det, som en geograf har kaldt "kombinationen af gode fjernforbindelser og dårlige nærforbindelser". Siden gjorde bedre veje, last- og rutebiler de mindre bycentre overflødige – og med samfundets centralisering og stordrift (fremmet af det liberale Danmark, der gudhjælpemig har haft "det nære samfund" som slogan...) er vi nu, som Porsmose bemærker, efter den seneste kommunalreform ved at være tilbage til den tid, da købstad og opland var en enhed.

Hele denne landets danmarkshistorie opruller Porsmose fornemt og dækkende.

Først besøger vi den typiske landsby med institutioner, gårde og huse; derefter tager vi den store rejse gennem historien, der meget naturligt også bliver en dansk landbrugs- og landskabshistorie. Læs den her – det er ikke skrevet bedre! Under rejsen får vi forklaret landskabets store og små elementer, de regionale forskelle i "bygder" og byggeskik, gods- og ejendomsforhold osv. Til sidst når vi vore dage, hvor landsbyerne som regel er blevet rene boligbyer, et historisk betinget element i et "rekreativt bolandskab", der på en måde har sin parallel i forstædernes "massive grønne landsbysamfund".

Landsbyernes fremtid afhænger derfor af, at de kan beholde deres fordele: naturnærhed, plads til udfoldelse og historisk identitet. Hvad angår landsbyen som kulturarv, vælger Porsmose det gode eksempel: Sidst i bogen tager han os med på en rejse fra Falster til Vendsyssel, til alle de bedste, smukkeste og mest intakte landsbyer, inklusive ladepladser og skipperbyer. En mere polemisk sjæl kunne her have gravet i det modsætningsforhold, der er mellem en traditionel landbefolkning, der vender sig imod alle bånd og restriktioner, og det snigende kompleks af forfald, nedrivninger, modernisering og urbanisering, der år for år omplacrer danske landsbyer fra hylden med "kulturarv" til hylden med "ligeegyldig bebyggelse på landet". Bemærkelsesværdigt er det i hvert fald, at vi i bogen især møder bevaringsbevidsthed i de ekstraordinære byer, fra Nyord til Fanø, eller der, hvor landsbyen er en sjælden art, som i Gedesby på Falster eller Vesterbølle og Volsted i Himmerland. Mens den rige fynske og sønderjyske landsbykultur ligger prisgivet hen i kommunal berøringsangst. Lidt polemik tillader forfatteren sig dog i omtalen af landbruget, hvor snart kun 10.000 brug får 10 mia. kr. i årlig støtte. Han stiller her det naturlige spørgsmål, om ikke resten af samfundet kunne kræve "noget for noget", altså et landbrug, der for noget af betalingen tager vare på vores kultur- og naturværdier.

Porsmose har sin absolutte styrke i landskabs- og landbrugshistorien, mens han af og til på byggeskikområdet er ude på tynd is. Her er han præget af landbrugshistoriens bondefødte tro på den rationelle, læs: økonomiske eller tekniske forklaring. På den måde får han mistolket forholdet mellem f.eks. de østdanske helgavle og de vestdanske valmgavle eller de sjællandske "ovnhuse" og de fynsk-sydjyske "kaminhuse" som noget økonomisk betinget, hvor der i virkeligheden er tale om spor af gamle kulturelle processer i tid og rum. I omtalen af de såkaldte enlængede gårde i det sydligste Danmark vakler han dog lidt på Lyø, hvor han er åben over for enten "særlige driftstekniske forhold eller en anden kulturkreds". Men da han når til Sydslesvig, falder han tilbage til de ældre tolkninger af de enlængede gårde som en relik, ladt tilbage efter "den firelængede gårds sejrsmarch". Nyere forskning viser imidlertid, at myten om kulturgrænsen ved Danevirke desværre må opgives – de "slesvigske" gårde kan i høj grad forklares ud fra en kulturel sammenhæng mod syd, til det nordtysk-frisiske område. Den landbohistoriske tradition i Danmark trænger i det hele taget til en øget inddragelse af de kulturelle processer som lige så "rationelle" forklaringer som økonomi, dyrkningsteknik, jordbunds- og ejendomsforhold – jf. de mentale analyser af 1700-tallets fæstebønder i Palle O. Christiansens *A Manorial World*.

Men det skal ikke skjule, at Danske landsbyer er en sand lystrejse til den danske landsby, tilbage i historien og rundt i det danske landskab. Det er af de bøger, der har chancen for at blive folkeeje som i sin tids Troels-Lunds *Dagligt liv i Norden* eller Ole Højrup's *Landbokvinden*. Lykkes det, har den danske landsby som historisk kulturmiljø en chance i fremtiden – men det kræver handling! Underligt, at det skal være så svært: Landbohistorien er dog essentiel i Danmarkshistorien i modsætning til den krigs- og overklassehistorie, der drager så mange, inklusive historikere og museer.

Fra skældsord til slagord

Af Jens Wendel-Hansen, ph.d.-stipendiat, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet

Jeppe Nevers: Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie. Syddansk Universitetsforlag 2011. 225 s. 248 kr.

I foråret 2008 færdiggjorde Jeppe Nevers sin ph.d.-afhandling, som nu foreligger i redigeret form som bogudgivelse. Jeppe Nevers' erklærede mål er at undersøge, hvornår, hvordan og hvorfor demokratibegrebet blev et uomgængeligt begreb i dansk sammenhæng. Hans udgangspunkt er tanken om Sattelzeit, altså Reinhart Kosellecks teori om, at der mellem 1750 og 1850 skete et begrebsligt skift i den vestlige verden som udtryk for det traditionelle samfunds transformation til det moderne. Allerede i forhold til dette udgangspunkt er der imidlertid den afvigelse, at demokratibegrebets transformation ikke ender i det 19. århundrede, men fortsætter med at ændre sig et godt stykke op i det 20. århundrede. Resultatet er blevet en bog, der starter i det antikke Grækenland, fortsætter med skildringen af begrebets indgang i en moderne europæisk sammenhæng i oplysningstiden for derefter at vise begrebets vej ind i en dansk politisk sammenhæng.

Bogen er opbygget kronologisk. Der vil i en begrebshistorisk analyse altid være den overvejelse at gøre sig, om man skal følge en streng kronologisk linje, eller om man skal strukturere efter emne. Efter anmelderens mening har Nevers gjort ret i overordnet set at følge en kronologisk linje og internt i disse kronologiske afsnit behandle enkelte emner. Dette gør bogen overskuelig og givende for den, der kun leder efter oplysninger fra en enkelt periode.

Som nævnt starter Nevers begrebslige rejse i det antikke Grækenland, hvor basis for omtalen af begrebet bliver lagt. På denne baggrund får begrebet i oplysningstiden karakter af en af de klassiske regimetyper. Først med Den Franske Revolution bliver begrebet politiseret, men er langt fra at stå som et ideal. Der er tale om enkeltstående eksempler på brug af begrebet, og endnu færre bruger det positivt. Generelt borgede demokrati i den almindelige forståelse af begrebet for anarki og uorden. End ikke som baggrund for grundloven synes Nevers at kunne konkludere, at demokratiet var relevant som begreb. Faktisk var det snarere en beskyttelse imod pøbelvældet, der indførtes med grundloven. Således bevarer demokrati sin negative betoning langt op i det 19. århundrede, indtil socialisterne og med tiden også Venstre i slutningen af århundredet begynder at inkludere det i deres begrebsbrug.

Bogen lider dog en smule under, at Nevers ikke kan holde sig i skindet, når det kommer til demokratibegrebets definition. Indledningsvis skriver Nevers selv, at formålet, som det nødvendigvis må være i en begrebshistorisk analyse, er at se, hvordan begrebet bliver brugt – og dermed ikke selv at definere det. At han ikke konsekvent overholder dette, får i bogen primært den betydning, at de konservative og demokratiske røster fra det 19. århundrede ikke kommer retfærdigt til orde. Således tages J.B.S. Estrup til indtægt for at have sagt, at demokratiet er "en af tidens sletteste opfindelser" og "kongemagtens grav". Denne udlægning sker ikke på baggrund af primærlitteratur, men sekundærlitteratur. I det første tilfælde er der således ikke tale om Estrups egne ord, men Kristian Hvidts udlægning. I det citat, som dette formodentlig er taget fra, taler Estrup imidlertid ikke om demokrati, men almindelig valgret. I spørgsmålet om "kongemagtens grav" omhandler citatet "den form" for demokrati, som Venstre plæderer for – altså parlamentarismens gennemførelse. Dette kan ses som smuttere, men faktum er, at Nevers igennem bogen flere gange definerer demokrati – for det meste på den måde, at han medtager udtalelser, hvor demokrati eller et beslægtet ord ikke indgår. Tydeligst bliver det, da han erklærer, at Sy-

stems skiftet "utvivlsomt var en sejr for Demokratiet", som jo i øvrigt ikke burde stå i kursiv, da der ikke henvises til en brug af begrebet, men alene til Nevers' egen demokratiopfattelse. Herefter beskriver han, hvordan demokratiet i stadig højere grad bliver opfattet som uløseligt forbundet med parlamentarismen. På den måde bliver det sværere at finde ud af, hvornår Nevers hører op, og analysen begynder – et problem, der kunne være taget hånd om ved konsistent at holde sig til Nevers' eget udgangspunkt: at undersøge brugen af begrebet uden at definere det.

Hvad kildematerialet angår, har Nevers valgt at bruge materiale, som "kan knyttes til væsentlige bevægelser og udviklinger i den politiske historie". Materialet er omfangsrigt, men spørgsmålet er, om den erklærede udvælgelsesmetode ikke skævvrider billedet, når der er tale om en begrebshistorie. F.eks. ville der ganske givet være en del at hente i centrale parlamentsdebatter, som Nevers selv erklærer kun at bruge "i mindre omfang". Parlamentsdebatter er som begrebshistorisk kilde særdeles velegnede, fordi talerne ofte er af begrænset længde, men refererer til de legitimerende begreber. Dette skaber et mere koncentreret kildemateriale, som desuden sættes ind i en samlet begrebslig sammenhæng, fordi debatten inkluderer flere forskellige synspunkter og dermed også forskellig begrebsbrug. I den forbindelse kan det nævnes, at undertegnede selv har fundet demokrati brugt af konservative kræfter i debatten, der gik forud for den konservative grundlovsændring i 1866 – nemlig om Folketinget i betydningen et demokratisk element, der stod over for det konservative, altså Landstinget – og dermed ikke i Nevers' foretrukne forståelse af begrebet som fæstnet til parlamentarisme.

Det sidste kapitel, som i øvrigt starter med Nevers' opfattelse af demokratiets sejr igennem parlamentarismen, står som det stærkeste i bogen. Her gør Nevers det meget tydeligt, at demokrati eller beslægtede begreber var nødvendige at forholde sig til i mellemkrigstiden. Navnlig den vedvarende henvisning til det sande demokrati i modsætning til det eksisterende er interessant, fordi Nevers her formår at sætte de yderligtgående kræfter i dansk politik ind i en samlet begrebslig kontekst – det er ikke et spørgsmål om at være for eller imod demokrati, men et spørgsmål om, hvorvidt det parlamentariske demokrati lever op til de fordringer, man kan have til en demokratisk styreform.

Nevers' bog er et væsentligt bidrag til dansk politisk historieforskning. Nevers har leveret et glimrende svar på spørgsmålet om, hvori de væsentligste elementer i nutidens demokratibegreb – eller måske snarere demokratibegreber – har rod. Desuden har Nevers med sin bog opnået at levere en udmærket oversigt over værker, som behandler demokratibegrebet, og som læseren derefter kan dykke dybere ned i. I øvrigt har han overbevisende fremstillet de forskellige måder, man i tidens løb har brugt demokratibegrebet på, og holder hele tiden en forbindelse til udlandet og brugen af begrebet dér. Mange steder kunne bogen imidlertid være gået mere i dybden – navnlig i forbindelse med forfatningskampen, som må siges at være den store kamp om det politiske styre i perioden – og som begrebshistorisk analyse kunne undertegnede godt have ønsket sig, at værket mere stringent undlod at definere det rigtige demokratibegreb.

Dansk Sabotage & Likvidering A/S

Af ph.d. Jakob Sørensen, årsvikar, KVUC

Peter Birkelund: Holger Danske. Sabotage og likvidering 1943-45. Syddansk Universitetsforlag 2008. 863 s. 399 kr.

Så vidt vides har vi rundet de 11.000 titler om besættelsestiden, der dermed suverænt er den mest beskrevne begivenhed i vort lands historie. Den offentlige interesse er stor, aviserne skriver stadig gerne om afsløringer fra dengang, og mange tænker sikkert i deres stille sind: Hvor længe kan det blive ved? Når man sidder med Peter Birkelunds omfangsrige og ambitiøse bog som sabotage- og likvideringsorganisationen Holger Danske i hånden, er man i hvert fald ikke i tvivl. Der kan stadig leveres forskning om besættelsen, som både er opsamlende og fornyende. Det er i sig selv imponerende.

De to store illegale organisationer, som valgte den væbnede kamp som middel, var BOPA og Holger Danske, begge centreret i København. Firkantet sagt var BOPA den kommunistiske gruppering, der med industrisabotage som specialitet og med en forbløffende kontinuerlig ledelse fra 1943 og frem var dominerende i København sammen med det borgerlige modsvar, Holger Danske (HD). Denne organisation havde ikke alene sabotagen som kampform, HD gjorde det endnu mere i de omdiskuterede stikkerlikvideringer og forberedte sig tilmed på at spille en egentlig militær rolle i befrielsessituationen. I modsætning til BOPA led HD under oprulninger og deraf følgende skift i ledelse. Man taler derfor om tre udgaver af HD, der hver især stort set markerer en bevægelse "tilbage til start" rent organisatorisk.

Peter Birkelund er en uhyre kompetent historiker, der fremlægger HD's historie i en nøgtern stil, solidt underbygget, hvor kilderne tillader det, og ærlig omkring spinkle grundlag eller decideret fravær af kilder de steder, det er tilfældet. Bogen er delt i to bind, det første er en stort set kronologisk gennemgang af organisationens historie, det andet er en række tematiske kapitler om våben, sabotage, likvideringer og endelig et signalement af medlemmerne, herunder et meget forfriskende indslag, nemlig en gennemgang af, hvordan medlemmerne har klaret sig efter krigen. Desværre er alle noter samlet i bind to, så hvis man er typen, der læser i toget, skal man enten undvære noterne eller slæbe begge bind med (2,2 kg inkl. illustrationer).

Tager man i overvejelse, at en illegal organisation som HD genopbygges fra grunden to gange, og at hver version (kaldet HD I-III) består af en række grupper (benævnt HD1, HD2 og så videre op til HD7), siger det næsten sig selv, at tungen skal holdes snorlig i munden – både hos forfatteren og læseren. Det kræver sin mand at styre gennem bogen med fuldt overblik, men det er nok umuligt at gøre mere tydeligt, end Birkelund gør det. HD var i sagens natur en hemmelig organisation, hvor medlemmerne i bedste fald intet vidste om hinanden inden for grupperne og da slet ikke om de øvrige, hvis det kunne lade sig gøre. Prisen for den tætte beskrivelse af organisationen er en række gentagelser og spring i tid, som nok er umulige at komme helt udenom. Birkelund har haft hele det store arkivmateriale i sving, herunder en række nyopdyrkede, f.eks. en spørgeskemaundersøgelse foranstaltet af ham selv. Og der bliver skåret velgørende ind til benet. F.eks. omkring det berømte partisanangreb på Lundtofte Flyveplads 25. november 1944, hvor danskere i tysk tjeneste stod for bevogtningen. Efter en kort, intens kamp blev de tilfangetagne slæbt ud og summarisk henrettet. Beretningerne svinger mellem 5 og 11 dræbte – Birkelund slår fast at én blev hårdt såret, tre blev dræbt, heraf en senere samme nat. Dette er blot et eksempel, bogen af er fuld af lignende korrektioner.

Som nævnt findes der en righoldig forskningslitteratur om besættelsen, og helt overordnet kan man sige, at det først og fremmest er i detaljen, Birkelund korrigerer tidli-

gere forskning, mens det er i tyngden, han placerer sin bog sikkert som det definitive værk om Holger Danske. Det er meget svært at se, hvor man skal føje mere til, og selv om man kan diskutere disponeringen, hvor særligt sabotagen fylder meget i forhold til omfanget af den kampform, er dette værket om Holger Danske.

Modstandshistorie og ungdomshistorie

Af Palle Roslyng-Jensen, lektor, Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, Københavns Universitet

Studererliv under besættelsen. Thorkild Lund-Jensens breve 1939-1945, udgivet af G. Lund-Jensen og Marianne Alenius. Med kommentarer og noter ved Henrik Lundbak. Museum Tusulanums Forlag 2009. 789 s. 398 kr.

Thorkild Lund-Jensen var studerende ved Polyteknisk Lærestalt 1939-45, og han blev dræbt på Skt. Jakobs Plads på Østerbro i København den 4. maj 1945 kort efter midnat af en tysk patrulje, dvs. mindre end et døgn inden befrielsesbudskabet blev udsendt i BBC. Thorkild var fra efteråret 1944 tilknyttet "Korps Aagesen", som var en militærgruppeorganisation med udgangspunkt i hærens reserveofficerer. Korpset organiserede primært de såkaldte ventegrupper, der trådte i funktion fra om aftenen den 4. maj, og Thorkild fungerede antagelig som våbeninstruktør, selv om han ikke havde aftjent værnepligt eller havde anden militær erfaring. Årsagen til, at han på cykel medbringende et våben blev standset, er diskuteret af udgiverne af hans breve, og de mener, at der lå en angivelse bag, mens Henrik Lundbak, der har skrevet kommentarer, argumenterer for, at det snarere var en tilfældighed.

Selv om især udgiverne, hvoraf den ene er Thorkilds lillebror, kredser udførligt om Thorkilds modstandsarbejde, og det naturligt spiller en stor rolle i de kilder og mindeudtalelser, der fremkom i månederne efter hans død, har udgivelsen begrænset betydning som et bidrag til modstandsbevægelsens historie. Thorkilds modstandsarbejde er kun svagt belyst i de udgivne breve og i det øvrige kildemateriale, der er fremlagt, og det indebar sandsynligvis ikke centrale funktioner eller betydelige aktiviteter.

Den omfattende udgivelse af brevene har sin værdi på et andet område: som en socialhistorisk kilde til studentervilkår og ungdomsliv og som en mikrohistorisk kilde til en studerendes personlige og faglige udvikling 1939-45, hvad også titlen lægger op til. Besættelsesvilkårene spiller en rolle for Thorkilds vilkår og udvikling, som de fremgår af brevene, men meget af stoffet er generelt for studentervilkår midt i det 20. århundrede. Thorkild er således på flere områder repræsentativ for en stor gruppe studerende. Hans far var direktør for en mindre virksomhed i Aarhus. Omgangskreds, øvrige familie mv. kan placeres blandt det stræbsomme borgerskab, der var i stand til at finansiere børnenes studier i København, selvom der konstant skulle passes på pengene. Thorkild var ikke specielt politisk engageret eller organiseret, og hans udvikling er ikke utypisk for et flertal af unge danskere i disse år: Almindelig støtte til regering og samarbejdspolitik frem til og med 1943, afstandtagen fra danske nazister og en national holdning, der ikke var markant, men som i det sidste besættelsesår ledte ham frem til engagementet i en modstandsgruppe.

Brevsamlingen omfatter en næsten fuldstændig korrespondance på mere end 200 breve fra Thorkild til især forældrene, men også til lillebroderen og til og fra venner. De første er fra september 1939, da han begyndte på Lærestalten, og de sidste fra få dage inden hans død. Samfundslivet spiller en beskeden rolle i brevene, verdenskrigens udbrud og besættelsen syv måneder senere, de velkendte politiske kriser under samarbejdspolitikken og begivenheder som den 29. august 1943 er kun sporadisk med i brevene. Han deltag selv i enkelte folkelige besættelsesmanifestationer som markeringerne ved kongens

fødselsdag den 24. september 1940, et folkemøde med Christmas Møller og en moddemonstration ved et DNSAP-propagandamøde i november 1940, og han giver personlig hjælp på stedet efter bombningen af den franske skole i marts 1945. Generelt rapporteres der i brevene snævert ud fra, hvad han forventer, at forældrene ønsker besked om, og hvad han selv ønsker at rapportere: dagliglivet på lejede værelser og senere som alumne på det nybyggede Nordisk Kollegium, forbrug og pengeproblemer, aktiviteter med venner og studieaktivitet, herunder opgaver og karakterer til eksamen. Studierne skrider planmæssigt frem og volder ikke væsentlige problemer, og der er udsigt til et relevant job efter kandidateksamen i foråret 1945. Tilbageholdenhed overfor det andet køn og svage forsøg på oprør mod styring af hans liv fra forældre og nær familie fremtræder som tidstypiske og med en udvikling, der overbevisende kan følges gennem brevene.

Udgiverne og kommentator Henrik Lundbak har ydet et meget betragteligt arbejde med at sætte brevene og Thorkilds liv både i en personlig ramme og i en bredere tidsramme. I udgiverens indledning og kommentarer og i et forord fra en ungdomskammerat til Thorkild nærmer udgivelsen sig et mindeskrift med en stærk koncentration om Thorkilds virke som modstandsmand. En anden tolkning af brevene som kilde kræver en bevidst frigørelse herfra. Til gengæld er Henrik Lundbaks udførlige opsporing og identifikation af stort set enhver person, aktivitet og tolkning, der nævnes i brevene, omhyggelig og en afgørende hjælp for brevenes anvendelse i en bredere sammenhæng.

Københavnernes fotoalbum

Af Inger Bjørn Knudsen, museumsinspektør, Lemvig Museum og Jens Søndergaards Museum.

Kåre Lauring: Københavnerviv. Gyldendal 2009. 272 sider. 299,95 kr.

Kåre Laurings Københavnerviv er en flot bog – et gedigent coffee table-eksemplar. Bogen rummer rigtig mange skønne billeder af København og dens beboere i 1800- og 1900-tallet. Men det er ikke kun en billedbog, for billederne suppleres af velformuleret og spændende tekst.

Bogen handler om tiden fra 1857 til 1939 og er inddelt i to overordnede afsnit: København fra voldendes fald til starten på 1. Verdenskrig (1857-1914) og København under 1. Verdenskrig og i mellemkrigstiden (1914-1939). Denne opdeling har formentlig til hensigt at tydeliggøre forskellen på tiden før og efter 1. Verdenskrig og den betydning, krigen havde for befolkningens livsindstilling. Det er ikke en overraskende eller ualmindelig inddeling.

Emnemæssigt dækker bogen både politik, classeskel, borgerlig livsstil, trafik, underholdning, mode og meget mere. Man kommer som læser virkelig vidt omkring! Bogens underinddeling er gjort let tilgængelig med korte og præcise overskrifter, som også gør bogen anvendelig som opslagsværk, f.eks. hvis man gerne vil læse om "De første biler" eller "Gullaschbaroner". Nogle af temaerne går igen under de to overordnede afsnit, f.eks. trafik og mode.

Inden for de to overordnede afsnit forsøger Kåre Lauring sig med såvel en kronologisk som en tematisk styret fortælling, som de fleste steder fungerer fint, så der inden for den tematiske fortælling opnås en fremadskridende historie. Men ind imellem har man som læser svært ved at omstille sig, når der springes mellem temaer som "Byens hospitaler" til "Nørrebro og Vesterbro" og videre til "Socialdemokratiet". Det er ofte den tematiske inddelings ulempe. Københavnerviv er ikke kun en fortælling om København, men handler i lige så høj grad om både Danmarks- og verdenshistorie. Det er klart, at man ikke kan afsondre Københavns historie fra, hvad der skete i Danmark og i verden, men især bogens sidste del kommer til at handle meget om den store fortælling om verdenskrig og

krise og mindre om København. Kåre Lauring argumenterer for, at udviklingen i Europa ikke havde stor indflydelse på København fra midten af 1800-tallet frem til 1. Verdenskrig, hvorefter krigen og den økonomiske krise i høj grad blev medbestemmende for byens udvikling (s. 151-52). Hvorvidt det nu også gør sig gældende, kan diskuteres, men det kunne nu have været spændende, hvis andet afsnit i bogen havde handlet lige så meget om københavnerliv, som det første, for verdens- og Danmarkshistorien kan læses andre steder. Det hjælper dog, at de store verdensomspændende fortællinger krydres med konkrete københavnerhistorier, som f.eks. hvordan københavnerne forberedte sig til den franske Præsident Poincarés besøg d. 27. juli 1914, og hvordan de måtte erfare, at han havde andre og vigtigere ting at tage sig til, og derfor aldrig nåede at opleve den røde løber, politikerne, pressen og tilskuerne (s. 144). Eller historien om, hvordan de mange forsamlede på Rådhuspladsen om aftenen d. 1. september 1939 fik et chok, da man lige netop denne aften ville afprøve krigssirenerne. Kåre Lauring har også undersøgt, hvad der gik i biografene om aftenen d. 1. september 1939, hvilket giver læseren en identifikationsmulighed med datidens mennesker og dagligliv midt i en krisetid (s. 168).

Som før nævnt rummer bogen en mængde gengivelser af fotografier, f.eks. et fantastisk billede af nogle telefonmontører, som hopper fra hustag til hustag uden nogen form for sikkerhedsudstyr (s. 101) eller det allersidste billede i bogen af en ældre kvinde med et alvorligt udtryk i øjnene og smørrebrød og Hof på bordet (s. 269). Hvis man interesserer sig for Københavns historie, er billederne en guldgrube, og det er dejligt at have let adgang til dem i form af en bog som denne. Fotografierne er bl.a. fra Det Kongelige Bibliotek, Københavns Museum, Revymuseet, Teknisk Museum og flere andre, f.eks. de mere ukendte fotoarkiver hos Carlsberg og SAS. For københavnerhistorikere er der både kendte billeder og billeder, som ikke før er set, hvilket er meget berigende. Billederne følges af billedtekster, hvor Kåre Lauring for alvor viser sin stærke formidlingsevne. Han er virkelig god til at tage udgangspunkt i det, man ser på billedet, og danne stemningsbilleder ud fra det. Et eksempel er teksten til et billede af tre små piger på vej hjem fra skole: "Tre små slyngveninder er kommet foran de andre på vej hjem fra skole. Den midterste har travlt med at snakke, de to andre lytter og har ellers travlt med deres bolsjer ..." (s. 74). For det er jo bl.a. det, som historiske billeder kan – tale til vores visuelle forståelse.

Som regel supplerer billedmaterialet og brødteksten hinanden godt, men nogle gange kommer et tilhørende billede flere sider før eller efter emnet bliver behandlet i teksten, og det er et irritationsmoment, da man så er nødt til at bladre frem og tilbage. Nogle af billederne har ingen umiddelbar sammenhæng med brødteksten, hvilket er forvirrende, da man som læser spekulerer mere over meningen med billedet, end over hvad billedet egentligt fortæller. Andre gange er billederne kreativt placeret, som f.eks. i afsnittet om gullaschbaronerne og deres ødselhed, hvor der vises et billede af smådrengene, der er ude at stjæle tabt kul ved havnen (s. 161).

Bogen er som sagt en coffee table-sag, og derfor er der valgt et letlæseligt sprog og en tekst uden noter. Som historiker kan det dog irritere, at der ingen kildehenvisninger findes. Taget værket hensigt in mente giver det selvfølgelig god mening, at teksten ikke skal belastes af fodnoter som en akademisk tekst, men det er en skam, at en interesseret læser må nøjes med en litteraturliste bag i bogen, for mange af Kåre Laurings historier er spændende; det er bare ikke til at finde ud af, hvor de kommer fra. Kåre Lauring benytter sig meget af statistisk materiale til at synliggøre sine pointer, og her er det igen ikke muligt at tjekke de faktuelle tal. Der er dog steder i teksten, hvor der henvises til eksempelvis erindringer eller aviser. Alligevel sidder man, især i første del af bogen, tilbage med en fornemmelse af, at det er de samme anekdoter fra forskellige tidligere historikere, der endnu en gang reproduceres, fordi noter i et værk som dette er fravalgt – og det er virkelig ærgerligt. Det rigtig spændende og udfordrende kunne være at lave en kombination – et coffee

table-værk med klare kildehenvisninger!

Hensigten med *Københavnsliv* er ifølge Kåre Lauring at give et billede af de mennesker og det liv, der var i København fra 1857 til 1939. Han vil give mulighed for at se ind til det liv, københavnernes forfædre levede. Det lykkes til dels, i særdeleshed i form af billeder, som Kåre Lauring, der også selv er fotograf, kyndigt har udvalgt. Det er også bogens fotomateriale, der for alvor holder værket oppe og gør, at man gentagne gange tager bogen frem og kan fortabe sig i alle de dejlige billeder af byen og byens mennesker.

Mellem oplysning og romantik

Af Henrik Knudsen, postdoc, Center for Videnskabsstudier, Aarhus Universitet

Dan Ch. Christensen: Naturens tankelæser. En biografi om Hans Christian Ørsted. 2 bd. Museum Tusulanums Forlag 2009. 1209 sider. 498 kr.

2009 var Darwin-industriens glansår, men her i Danmark var årets videnskabshistoriske højdepunkt uden tvivl Dan Ch. Christensens (DCC) store biografi om Hans Christian Ørsted (1777-1851). Som nationalt ikon har Ørsted altid været et flittigt studieobjekt for danske forskere. Internationalt var Ørsted indtil for nylig en underbelyst skikkelse, og der taltes ligefrem tidligere om en "Ørsted invisibility". Takket være forskere som Ole Knudsen og Anja Skaar Jacobsen og opdagelsen af Ørsted i den angelsaksiske verden er der i løbet af de sidste 15 år vokset en betydelig international litteratur frem. Alligevel er dette værk den første samlede biografi udarbejdet på kildekritisk grundlag. DCC har gravet nye kilder frem i danske og udenlandske arkiver.

Det er DCC's erklærede formål at vriste Ørsted ud af den positivistiske spændetrøje, som tidligere forfattere har placeret ham i, og som har bevirket, at filosofen, metafysikeren, debattøren og æstetikteoretikeren har stået i skyggen af den succesfulde eksperimentalfysiker, der i 1820 opdagede elektromagnetismen. På det punkt opfylder biografien sit mål, og vi får tilmed en overbevisende fremstilling af Ørsted som ægtemand og familiefar samt af venskaberne med kulturpersonligheder i ind- og udland. I det hele taget afdækker DCC minutløst hele Ørsteds netværk.

Beskrivelsen af Ørsteds venskab og samarbejde med den tyske fysiker J.W. Ritter er godt håndværk og et solidt bidrag til videnskabshistorien, der blotlægger rødderne til elektromagnetismen. Ritter lærte Ørsted værdien af eksperimentet. Det var et lidt akavet makkerpar: Ritter beskrives som autodidakt, idérig, libertiner og boheme, mens Ørsted var et flittigt, rationelt, strategisk og socialt omgængeligt dydsmønster. Værdifuld er også analysen af samspillet mellem Ørsted og broderen, juristen A.S. Ørsted og rammerne for deres fælles politiske virksomhed i enevældens sidste årtier. Vi får et nuanceret indblik i Ørsteds forhold til hans patron, apotekeren og professoren Ludwig Manthey, ligesom Ørsted senere selv indtager rollen som patron og beskytter for unge naturforskere som Zeise, Forchhammer, Hansteen og Colding. Ørsted havde håbet, at hans dynamiske program kunne danne skole, men disciplene endte med at forfølge hver deres agenda uafhængigt af mesteren.

Så havde Ørsted større succes som forskningsentreprenør og institutionsbygger. Før Ørsted tog fat, var naturvidenskab amatørernes og adelens domæne. Discipliner som kemi, fysik og naturhistorie agerede på universitetet hjælpefag for medicinerne. Ørsted var som professionel naturvidenskabsmand pioneren, der skabte nye institutionelle rammer, hvor naturfagene kunne dyrkes og styrkes, fx universitetets instrumentsamling, Selskabet for Naturlærens Udbredelse og Polyteknisk Lærestanstalt.

Fra sin tidlige ungdom var Ørsted interesseret i æstetisk teori, og sent i karrieren modnedes i hovedværket *Aanden i Naturen* hans ideer om forholdet mellem det natur- og

kunstske. DCC er fortrolig med tidens æstetiske strømninger. Originaliteten i Ørsteds ideer placerer ham tættere på oplysningstiden end de samtidige romantikere. For Ørsted var sansen for det skønne ikke blot subjektiv, men hentede sin objektivitet og regelbundethed fra naturens lovmæssighed. Naturforskeren kom dermed til at sidde inde med nøglen til den gode smag, og kunststudøvelsen blev en art anvendt naturvidenskab. Det dokumenteres med overbevisende kraft, hvordan Ørsteds æstetiske overvejelser og hans naturvidenskabelige forelæsninger inspirerede flere af guldalderens malere og ikke mindst H.C. Andersen. Patron-klient-forholdet til sidstnævnte udviklede sig til et livslangt venskab. I kontrast hertil havde Ørsted ikke nogen levende interesse for teknologi, og de få gange, han forsøgte sig som teknolog, blev det dundrende fiaskoer.

DCC sprutter af fortælleglæde, hvilket ofte bringer ham ud i lange sidehistorier, som han lige akkurat formår at holde i så tilpas afmålte doser, at tråden ikke tabes. Der er helte og skurke. DCC benytter tekstuelle virkemidler til at holde spændingen oppe, fx Ritters astrologiske spådom om, at 1819-20 ville bringe afgørende nye opdagelser. Og Ritter fik som bekendt ret. Teksten er gennemarbejdet, velstruktureret, og korrekturlæserne har gjort et beundringsværdigt arbejde, hvilket efterhånden hører til sjældenhederne. Billedmaterialet er overdådigt, og hele værket trykt i farve. Ved køb af dette overflødhorn bør man sende en taknemmelig tanke til de fonde, der med rundhændede bidrag har gjort det muligt at holde prisen under en plovmand. På den anden side er det videnskabelige apparat ikke overvældende solidt. Værket er forsynet med navneindeks, men mangler emneindeks.

Ørsteds disputats omhandlede Kants erkendelsesteori og naturmetafysik, og heri findes ansatsen til hans dynamiske forskningsprogram. Formidlingen af Kant og subsidiært DCC's læsning af Ørsteds Kant-læsning er imidlertid mangelfuld. Det er problematisk, at DCC ikke skelner mellem forstand og fornuft (s. 78) – en fundamental distinktion hos Kant. Læseren må nøjes med overfladiske karakteristikker som denne: "Kants kritiske metode [...] gjorde det klart, at sanseindtryk ikke er vilkårlige og trænger umiddelbart ind i vor bevidsthed, men udvælges af vore spørgsmål og passerer gennem en række filtre i vor fornuft – de såkaldte kategorier" (s. 996). Filtrering er en dårlig analogi for den syntetiske funktion, som Kant tilskriver anskuelsesformerne (tid og rum) og de 12 forstandskategorier. Jeg savner hos DCC en kritisk bedømmelse af dybden af Ørsteds filosofiske forståelse. Keld Nielsen og Hanne Andersen har konkluderet, at Ørsted på eklektisk vis tog de ting fra Kant, som han kunne bruge. Det kunne have været interessant, hvis DCC mere eksplicit havde taget diskussionen op. Der er tilløb hertil i noterne, men der er tonen mere polemisk end diskuterende.

Der er en lang tradition for at se opdagelsen af elektrokemien og elektromagnetismen i lyset af Kant og den postkantianske romantiske naturfilosofi og dermed også for at se Schelling som en inspirationskilde i formuleringen af det dynamiske forskningsprogram. I DCC's analyse er det næsten alene Kant, der optræder som inspiration for Ørsteds metafysiske og videnskabsfilosofiske tanker. Schelling henvises til en plads i skyggen, undtagen hvor det bliver umuligt at bortforklare påvirkningen (s. 401-6). Når Ørsted fremlægger Schelling-inspirerede ideer på tryk, bortrationaliseres de af DCC som "prøveballoner", som Ørsted "sikkert fortrød" (s. 409). Den negative vurdering af Schelling bygger primært på Ørsteds udtalelser i private breve, og DCC gør kun et spagt forsøg på at underbygge vurderingen igennem værkanalyse. Hertil kommer mere ufine virkemidler: Kierkegaard bringes på banen for at vidne mod den aldrende Schelling (s. 987), og tidligere har vi fået at vide, at han har stjålet en anden mands kone. Det bidrager til underholdningen, men kaster ikke lys over Schellings plads i Ørsteds bevidsthed. Argumentet er, at Ørsted tidligt indser, at Steffens' og Schellings naturfilosofi er en spekulativ afart af filosofien, som ikke kan levere konkrete empiriske forskningsresultater (s. 1127).

Men hvorfor skulle det forhindre Ørsted i at hente inspiration hos Schelling på samme måde som hos Kant? I stedet præsenteres vi for en ikke særlig velunderbygget tese om, at Ørsted kendte Kants posthume produktion.

Den ellers formidabelt vidende DCC er svagt funderet mht. filosofisk terminologi og filosofihistorie. Det gør sig fx gældende, når han i en diskussion af Schellings identitetsfilosofi refererer til middelalderens universalistrid: "Nominalisterne gik ud fra, at deres begreber havde ontologisk status, dvs. reelt eksisterede, mens realisterne gik ud fra at de skulle genfinde dem i empirien, hvis de skulle have gyldighed. Schellings og Steffens' romantiske identitetsfilosofi var nominalistisk" (s. 962). Den første sætning er noget vrøvl. For nominalister er begreber kun navne uden særskilt eksistens udenfor subjektets bevidsthed. Isoleret set sætter den sidste sætning derfor spørgsmålstegn ved, om DCC har forstået Schellings position, da identitetsfilosofien i udgangspunktet postulerer et lighedstegn, en enhed mellem ånd og natur, mellem subjekt og objekt, der netop søges etableret ved fornuftens formidlende mellemkomst.

DCC sætter pris på en aforisme, som Ørsted nedfældede i H.C. Andersens stambog, der i hele sin besnærende elegance lyder sådan:

Fornuften i Fornuften = det Sande

Fornuften i Viljen = det Gode

Fornuften i Phantasien = det Skønne

DCC fremhæver, at aforismen viser påvirkningen fra Kant (s. 1130). Men den første "ligning" ville Kant næppe skrive under på. Man kan med en vis ret hævde, at Ørsted her først og fremmest afslører sig som neoplatoniker og viser en dyb inspiration fra Schellings identitetsfilosofi.

Ind imellem er der skæverter af fundamental betydning for billedet af Ørsted og hans virkningshistorie. Vekselvirkningen mellem elektricitet og magnetisme var en ubehagelig overraskelse for den videnskabelige elite i Paris, hvor begge fænomener blev betragtet som subtile vægtløse væsker, der ikke kunne vekselvirke. At Ørsteds opdagelse på den måde var en medvirkende årsag til at bane vejen for et "systemskifte i franske naturvidenskab" medgives gerne. Men DCC går langt videre og udråber Ørsteds opdagelse til "den vigtigste enkeltårsag til Laplaces fald fra sin lederstilling i Det Franske Videnskabsakademi" (s. 1133). C.G. Gillespie giver i sin Laplace-biografi (fra 1997) en multikausal udredning, hvor Ørsteds opdagelse medregnes, men hvor fremkomsten af Fresnels bølgeteori for lys ses som den primære årsag. I det hele taget er det mystisk, at forfatteren i afsnittet om Ørsteds "triumftog" til Paris (og andre steder) næsten udelukkende bygger fremstillingen på primære kilder, mens referencer til relevant sekundærlitteratur mangler. På bekostning af en allerede eksisterende nuanceret fremstilling præsenteres vi for en monokausal fejlslutning.

Nærmest for at komme Brandes i forkøbet antedaterer DCC spirerne til det moderne gennembrud til tiden omkring 1850, hvor Ørsted og H.C. Andersen diskuterer forholdet mellem naturvidenskab, fornuft og kunst. Den aldrende forfatter til *Aanden i Naturen* bliver derfor til den, der – igennem sin insisteren på naturvidenskabens relevans i forhold til kunsten – støber kuglerne for det moderne gennembruds krav om realisme og naturalisme i kunsten og dermed til Brandes' opgør med romantikkens forestillingsverden. Mon ikke DCC her trækker en spændende pointe en tand for langt? Nok havde Ørsted visse reservationer overfor samtidens romantiske kunst, nok inspirerede han guldalderens billedkunstnere til at søge deres motiver i naturen og nok havde han fra oplysningstiden arvet en klippefast tro på fremskridtet, men at se ham som forløber for det moderne gennembrud forekommer mig at være en tilsnigelse af dimensioner, der kræver, at man helt ser bort fra Ørsteds bekendelse til enevælden som eksponent for en konservativ, elitær og neoplatonisk fornuftsdyrkelse. Det moderne gennembrud udvandedes næsten totalt,

hvis Ørsted skal lirkes ned i kassen.

Nogle har formentlig stadig DCC's disputats *Det moderne projekt* (1995) i frisk erindring. Der viste DCC sig som en kompromisløs, original og selvstændig forsker, der ikke var bange for at præsentere et nyt syn på historien uden samtidig at vise den store ydmyghed overfor etablerede fortolkninger. Ørsted-biografien er ikke nogen undtagelse. Hvad det historiske og biografiske angår, vil DCC's fremstilling utvivlsomt for fremtiden være det autoritative værk, mens det sidste ord næppe er sagt, når blikket drejes mod mere subtile emner som den idé- og videnskabshistoriske fortolkning af Ørsted og hans forhold til Schelling og Kant.

Scener af et ægteskab

Af Peter Springborg, fhv. lektor ved Den Arnamagnæanske Samling, Københavns Universitet

Søren Mentz (red.): Rejse gennem Islands historie – den danske forbindelse. Gads forlag 2008. 207 sider. 249 kr.

På Frederiksborg Slot vistes i efteråret 2008 en mindeværdig udstilling med titlen "Danmark og Island. Den historiske forbindelse", hvor et righoldigt materiale med kendte billeder, genstande, dokumenter og håndskrifter og en hel del ukendte overraskelser demonstrerede forholdet mellem de to lande igennem deres lange fælles historie.

Til udstillingen forelå der en uddybende, populærvidenskabelig fremstilling i bogform. Den velskrevne og overkommelige bog er redigeret af museumsinspektør ved Frederiksborgmuseet Søren Mentz og består af elleve artikler af danske og islandske forskere, fortrinsvis historikere. Mentz skriver i bogens forord, at "Erindringen om den dansk-islandske fællestid er ved at blive glemt". Selv håndskriftsagen, kunne man tilføje. Men det har givet mental plads til en tiltrængt udforskning af Islands historie i århundrederne efter reformationen, da den danske statsmagt for alvor trådte ind i Islands historie. Takket være de yngre generationer af først og fremmest islandske historikere tegner der sig et klarere og mere sandfærdigt og retfærdigt billede af den dansk-islandske fællestid. Nogle af bogens artikler baserer sig på forfatternes egne forskningsresultater, hvilket er med til at give bogen et autentisk præg af frisk forskning.

Fællestiden synes at være et forskningsområde, som danske historikere hidtil er gået udenom. Martin A. Hansen, hvis forhold til Island og hvis historiesyn er genstand for bogens sidste bidrag af Henrik Jensen, efterlyste ellers (det var i 1954-55) en dansk fremstilling af fællestiden, der var så ærlig, at det ville komme til at gøre ondt at skrive den. I dag, et halvt århundrede senere, er tingene kommet så meget på afstand, at smerten næppe bliver for stor. Nærværende artikelsamling kunne opfattes som et svar på Martin A. Hansens bønner, men den viser også, at danske og islandske historikere i dag kan græsse side om side på den samme mark. Skulle man ønske sig mere, måtte det gerne blive til en bog med personlige erindringer om den fælles tid – før alt er glemt.

Bogen er forankret i museets eget forskningsmiljø. Mette Skougaard og Søren Mentz lægger ud med en klar og kortfattet oversigt over "Den historiske forbindelse", og Steffen Heiberg beskriver i artiklen "Island i dansk og nordisk identitet", hvordan Island blev en del af nordisk og dansk selvforståelse. I Thomas Lyngbys artikel, "Helstatspatrioternes Island – borgerdyd, økonomisk udvikling og videnskabelig udforskning", tages udgangspunkt i Ove Mallings *Store og gode Handlinger fra 1777*, der rummer en del fortællinger om islændinge, især inden for kategorien "Vindskibelighed". Særligt omtales landsfogeden Skúli Magnússon, hvis uforfærdede optræden i København for at få forbedret forholdene hjemme førte til ophævelsen af den forhadte monopolhandel fra 1602. Der blev taget mange initiativer til fremme af nye metoder i landbrug og industri, bl.a. lod

man jyske bønder undervise på Island og islandske drenge lære håndværk i Danmark eller Norge, og på initiativ af Videnskabernes Selskab blev der af to islændinge foretaget en banebrydende, videnskabelig topografisk beskrivelse af Island.

Med grundloven 1849 ændredes grundlaget for Islands tilknytning til Danmark, og med tabet af Sydslesvig og Holsten i 1864 var det slut med helstatstænkning. Vejen frem mod Islands selvstændighed lå åben, således at det i realiteten blev monarkiet, der holdt landene sammen. Søren Mentz følger i "Kongelige besøg på Island – en islandsk nationalstat i støbeskeen" Christian IX, Frederik VIII og Christian X på deres officielle rejser til Island og redegør for de politiske implikationer på begge sider.

Kunsthistorikeren Mikael Bøgh Rasmussen ser i sin artikel "Landskabet som grundtone – billedet af Island i kunsten" på malernes opfattelse af det islandske landskab fra de første fremmede kunstners besøg i 1800-tallet og videre op i 1900-tallet frem til Jóhannes Kjarval.

To artikler giver indblik i enevældens administration af det fjerne biland, mens en tredje udstiller, hvordan samme kom til kort i en krigssituation. Historikeren Christina Ax ser på forholdet mellem "Islændingene og de danske købmænd i Reykjavík 1770-1850". Det var hovedsagelig de danske købmænd, der ved siden af stiftamtmanden udgjorde bindeleddet mellem Danmark og Island. Efter ophævelsen af monopolhandelen i 1787 begyndte flere købmænd at overvintre i Reykjavík, der havde opnået købstadsrettigheder i 1786. Deres livsstil blev efterlignet, og med sit fordanskede liv og danskpåvirkede sprog skilte byen sig efterhånden markant ud fra det islandske bondesamfund. – Einar Hreinnsson skriver om de "Danske embedsmænd på Island under Enevælden" og viser, at indehaverne af det høje, og ensomme, embede som stiftamtmand rekrutteredes inden for den gamle embedselite i København. Ansøgerne trak på deres forbindelser og kunne have forskellige motiver til at søge væk fra København. Trods ussel aflønning var embedet eftertragtet, fordi det lå højt i rangklasserne og gav gode karrieremuligheder efter hjemkomsten, forudsat at man blev i stillingen i fem til ti år. – Den fantastiske historie om den danske eventyrer Jørgen Jürgensens korte tid som hersker over Island under napoleonskrigene i sommeren 1809 fortæller Anna Agnarsdóttir i artiklen "Den islandske revolution 1809 – og den islandske reaktion". Danmark var under napoleonskrigene blevet interesseområde for engelsk handel, der arbejdede under beskyttelse af den engelske flåde. En foretagsom engelsk sæbegrosserer ville købe talg på Island, og kaptajnen på et engelsk krigsskib fremtvang en aftale med den danske stiftamtmand om fri handel på Island. Da denne negligerede aftalen, satte sæbegrosserereren ham under arrest og overlod magten til sin tolk, Jørgen Jürgensen, der forberedte en demokratisk stat uafhængig af Danmark. Islændingene troede, at dette skete med den engelske regerings bifald, og gjorde derfor ikke modstand, også fordi der ikke var noget at gøre modstand med og tanken om løsrivelse slet ikke var aktuel. Kort efter blev det danske styre genoprettet.

Striden omkring de islandske håndskrifter, der efter krigen var det sidste udestående i bodelingen mellem Island og Danmark, må også have plads i en bog som denne. Guðmundur Hálfðanarson giver en afbalanceret redegørelse for islandske og danske standpunkter under overskriftens berømte ord "Værsågod, Flatøbogen", med denne undertitel: "Håndskriftsagen og afslutningen på Islands kamp for selvstændighed". Forfatteren skrev i 2003 en artikel på islandsk om emnet, hvis næsten enslydende overskrift sluttede med et spørgsmålstegn. Det er taget ud i den danske version, hvilket kan læses som udtryk for en almindelig accept af synspunktet. I 2009 blev Arne Magnussons håndskriftsamling, som han testamenterede den til Københavns Universitet i 1730, optaget på Unescos liste "Memory of the World" efter fælles indstilling fra Island og Danmark. Det er en frivillig handling udført af to ligestillede lande. Måske er dette den egentlige afslutning. Så langt er vi heldigvis nået nu.

Etnologen Bjarne Stoklund redegør i sin artikel "Island på udstilling" for den bizarre historie om Danmarks deltagelse i Nordboudstillingen i Paris 1900 og især Koloniudstillingen i Tivoli 1905, hvor Grønland, Dansk Vestindien, Færøerne og Island skulle være med. Projektet gennemførtes, for Islands vedkommende dog med nogle ændringer på grund af protester, bl.a. fra studenterforeningen i Reykjavik: "Denne Gang agter man at fremvise Negre og Eskimoer sammen med os. Dette anser vi for nedværdigende for vor Kultur og vor Nationalitet" – også det valgte sted for udstillingen, et forlystelsesetablissement, faldt for brystet. Året var 1904, da Island fik hjemmestyre.

Bag i bogen er der noter med kilde- og litteraturhenvisninger, et personregister og en kort omtale af de enkelte forfattere.

Et alsidigt udvalg ved Søren Mentz af interessante og sjældent sete billeder spiller fint sammen med teksterne og bogens elegante layout med havblå overskrifter. Som omslagsillustration ville jeg nok have valgt et mindre døsig billede. Men tak for bogen. Man må håbe, at den bliver læst af mange.

Begivenheden som prisme eller springbræt

Af Hans Henrik Appel, dr.phil., uddannelsesleder, Organisationen Danske Museer

Peter Wessel Hansen & Leon Jespersen (red.): Stormen på København. Den svenske belejring 1658-1660. København. Kultur og Historie bd. 1, 2009. 217 sider. 175 kr.

Historiske jubilæer kalder på markeringer. Det er en anledning til at sammenfatte ny forskning og viden om et emne. I nogle tilfælde gennem en større eller mindre monografi, der behandler større eller mindre dele af emnet; i andre og vel også de fleste tilfælde gennem en antologi med bidrag fra en række forskere, der har beskæftiget sig med emnet i en eller anden afskygning.

Det medfører ofte, at bidragsyderne kommer med meget forskellig baggrund. For nogle er emnet centralt, for andre perifert. Nogle er i gang med nye forskningsprojekter omkring emnet og brænder efter at publicere nye indsigter; andre læner sig op ad gamle – og nogle gange forældede – forskningsresultater. Nogle ser på temaet i fugleperspektiv; andre nærstuderer det i frøperspektiv.

Resultatet er som regel en blandet landhandel. På godt og ondt. Nogle gange fascineres man af marginale emner, man ellers ikke havde fået øjnene op for; andre gange frustreres man over, at man ikke rigtig kommer tæt på eller ordentligt rundt omkring det centrale tema.

Antologien om Stormen på København 1659 har undertitlen Den svenske belejring 1658-1660. Dermed bliver emnekredsen for bidrag til antologien bredt gevaldigt ud. Denne anmeldelse skal læses som en slags kortlægning af antologiens 11 bidrag (udover indledningen). Hvem går tæt på stormen og belejringen? Hvem har en mere perifer berøring hermed i fugleperspektiv? Hvem bidrager med nye forskningsresultater?

Tættest på begivenheden kommer vi i Gunner Linds artikel om "At forsvare København", Maria Kargaards artikel om Karlstaden, "Som om de skulle besidde og bebo den i 100 år", Peter Ullgrens artikel om "Den æreløse spion" samt Peter Wessel Hansens om "Fødevarerforsyning og prisregulering under Københavns Belejring". Måske på grund af personlige interesser fremstår disse fire bidrag i mine øjne som antologiens stærkeste.

Linds artikel står som den centrale i antologien – hvis man ønsker viden om Københavns belejring. Heri bliver belejringen inddelt i fire faser, og heri bliver forsvarets organisering systematisk præsenteret. Det er her man som læser kan hente sig et vist overblik over begivenheden; og selvom dette overblik er komprimeret til 19 sider, får Lind gennem citater og detaljer også givet kød og blod til fremstillingen. Det er ikke Linds ærinde at

præsentere nye forskningsresultater.

Hvor Linds artikel bærer præg af at være skrevet af en professor i 1600-talshistorie med det store overblik, er Maria Kargaards artikel om Karlstaden formentlig skrevet på baggrund af hendes tilknytning til Brønshøj Museum. Artiklen vidner om et stort arbejde med at sammenstykke materiale til en levende præsentation af lokalhistorie, uden de store ambitioner om at anlægge et overordnet perspektiv på den svenske krigslejrshistorie. På mange måder giver artiklen med sit klare fokus på det levede liv i den svenske krigslejrshistorie antologiens bedste indblik i 1600-tallets militærvæsen.

Peter Ullgren bruger den konkrete historie om den svenske generalkvartermester Erik Dahlberg til at belyse træk af efterretningsvæsenet i midten af 1600-tallet. Fokus er ikke helt så skarpt på Københavns belejring i denne artikel; men ved at tage udgangspunkt i Dahlbergs rolle som svensk spion i København bruger Ullgren den konkrete begivenhed til at folde nogle spændende, mere generelle perspektiver ud.

Også Peter Wessel Hansens artikel om fødevarerforsyning og prisregulering under Københavns belejring søger – dog i lidt mindre grad – at åbne nogle videre perspektiver, idet den rundes af med et udblik til myndighedernes priskontrol og maksimalpriser efter belejringen. Her anføres det, at princippet om "den retfærdige pris" kan opfattes som et egentligt retsprincip, og dermed får artiklens kerne i form af en konkret gennemgang af prisreguleringen under belejringen et videre perspektiv.

I forhold til disse fire bidrag med afsæt i begivenheden er selve belejringen mere perifer i de tre artikler af Nils Bartholdy, Søren Mentz og Thomas Lyngby om henholdsvis "Københavns byvåben i lyset af begivenhederne", "Stormen på København som kunstmotiv" og "Det københavnske patriciat 1600-1660". Bartholdys artikel er et interessant stykke heraldisk forskning, og også Mentz' og Lyngbys artikler giver ny viden; men begivenheden er ikke længere et prisme, der synliggør et undersøgelsesfelt. Nu er den et springbræt, der giver afsæt til at beskæftige sig med noget andet, og derfor er disse artikler med til at give antologien et lidt flaksende præg. Det samme gælder også i høj grad Leon Jespersens artikel om "Den københavnske privilegiesag og 1600-tallets strukturændringer". Denne artikel kan klart karakteriseres som et forskningsbidrag med en diskussion af den hidtidige forskning – og derfor også med spændende nye resultater – men selve belejringen spiller en noget perifer rolle.

Forskellige steder mellem de to yderpoler – de begivenhedsnære og begivenhedsfjerne artikler – finder vi antologiens tre sidste bidrag. Jens Christian Vesterskov Johannsens artikel om "Anti-svenske følelser i samtidige fremstillinger af Københavns Belejringer" giver et kortfattet, men levende billede af samtidens syn på begivenhederne. Johannsen undlader fornuftigt nok at søge at trække de helt store perspektiver ud af undersøgelsen (om end han mener at kunne finde antydninger af en dansk selvforståelse, der minder om den danske selvforståelse i vort århundrede).

Lars Ericson Wolkes artikel om "Belejringen og stormen på København set fra et svensk perspektiv" er netop et svensk perspektiv på belejringen. Her bliver begivenhederne ikke nærmere studeret, men derimod præsenteret i den svenske tolkningsramme af hele forløbet. På den måde kommer artiklen ikke så tæt på begivenheden, som Johannsens empiribaserede studie gør det.

Dette gælder i endnu højere grad antologiens sidste bidrag, Jens Ole Christensens og David Højers artikel "Magtens bastioner" om Københavns befæstning under belejringen. Her synes målsætningen primært at være at placere Københavns befæstningshistorie i den fortifikationshistoriske udvikling. Dette er selvfølgelig et spændende perspektiv, men set i antologiens sammenhæng er prisen, at vi ikke rigtig kommer tæt på den konkrete begivenhed. I forhold til f.eks. Tøger Bangs artikel i Historiske Meddelelser om København ved 300-års jubilæet, hvor selve fæstningsanlægget er i fokus, præsenteres vi ikke for

ny viden om selve fæstningen, og bemærkelsesværdigt nok får vi den kun visualiseret af Erik Dahlbergs oversigtskort.

Netop artiklen om magtens bastioner viser en af svaghederne i antologiformen. I denne artikel får vi at vide, at belejringen kan inddeles i tre faser, mens vi i Gunner Linds artikel fik inddelt den i fire faser. Læseren efterlades derfor på dette område med et lidt flimrende billede; en flimren, der forstærkes af den store forskel i fokus og forskningsmæssig dybde. Det positive heri er, at bogen på mange måder efterlader læseren med flere spørgsmål end svar – og ønsket om, at nogen vil påtage sig at skrive en samlet, dybtgående fremstilling af Københavns belejring. Endeligt kan det bemærkes, at der er en del korrekturmæssige småfejl i bogen.

1066 Indholdsfortegnelse 41. årgang

Artikler

Ida Rosenstand Klahn: Den lindiske Tempelkrønike	13:2
Anna Catherine de Laine: Et gøgeæg i den konservative rede – Konservativ Ungdom og fascismen i 1920'erne	14:1
Jørgen Mikkelsen: Forvaltningshistorie - en portal til mange slags historie	24:2
Jørgen Mikkelsen: Niebuhr, Yemen og kulturel variation i Orienten	3:2
Kasper Mayntz Paasch: Den antikke katapults udvikling	27:1
Iben Vyff: Plankøkken eller drømmekøkken? Danske køkkentanker i 1950'erne og 1960'erne	2:1

Anmeldelser

Dan H. Andersen: Krystalnatten. Vejen til holocaust. Gyldendal, København 2009. 259 s. 270 kr. (Anne Wæhrens)	25:2
Peter Birkelund: Holger Danske. Sabotage og likvidering 1943-45. Syddansk Universitetsforlag 2008. 863 s. 399 kr. (Jakob Sørensen)	35:2
Asta Bredsdorff: The Trials and Travels of Willem Leyel. An Account of the Danish East India Company in Tranquebar, 1639-48. Museum Tusulanum Press 2009. 180 sider, ill. 205 kr. (Niklas Thode Jensen)	40:1
Dan Ch. Christensen: Naturens tankelæser. En biografi om Hans Christian Ørsted. 2 bd. Museum Tusculanums Forlag 2009. 1209 sider. 498 kr. (Henrik Knudsen)	39:2
Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen (red.): Danish Towns during Absolutism. Urbanisation and Urban Life 1660-1848. Aarhus Universitetsforlag 2008. 512 sider. 398 kr. (Anita Kildebæk Nielsen)	28:2
Peter Wessel Hansen & Leon Jespersen (red.): Stormen på København. Den svenske belejring 1658-1660. København. Kultur og Historie bd. 1, 2009. 217 sider. 175 kr. (Hans Henrik Appel)	44:2
Lars Hermanson: Bärande band. Vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000-1200. Nordic Academic Press 2009. 319 s. 280 SEK (Lars Kjær)	42:1
Anette Faye Jacobsen: Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920. Museum Tusculanums Forlag 2008. 574 s. 348 kr. (Martina Henze)	47:1
Sebastian Lang-Jensen og Karen Steller-Bjerregaard (red.): Arbejderbevægelsen, venstrefløjen og Europa 1945-2005. SFAH'sskriftserie nr. 50. SFAH 2009. 215 s. 199 kr. (Iben Bjørnsson)	45:1
Kåre Lauring: Københavnerliv. Gyldendal 2009. 272 sider. 299,95 kr. (Inger Bjørn Knudsen)	37:2
G. Lund-Jensen og Marianne Alenius (red.): Studenterliv under besættelsen. Thorkild Lund-Jensens breve 1939-1945. Med kommentarer og noter ved Henrik Lundbak. Museum Tusculanums Forlag 2009. 789 s. 398 kr. (Palle Roslyng-Jensen)	36:2
Søren Mentz (red.): Rejse gennem Islands historie – den danske forbindelse. Gads Forlag 2008. 207 sider. 249 kr. (Peter Springborg)	42:2
Jeppe Nevers: Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie. Syddansk Universitetsforlag 2011. 225 s. 248 kr. (Jens Wendel-Hansen)	33:2
John Julius Norwich (red.): Historiens fantastiske byer, oversat af Lars Thomas. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 2009. 304 sider. 299,95 kr. (Anita Kildebæk Nielsen)	29:2
Erland Porsmose: Danske landsbyer. Gyldendal, København 2008. 320 s. 349 kr. (Peter Dragsbo)	31:2
Philippe Provençal: Arabisk Medicin. Aarhus Universitetsforlag 2007. 196 sider, ill. 228 kr. (Niklas Thode Jensen)	24:2
Benito Scocozza: Femten fortællinger fra det gamle Danmark. København 2008. Gads Forlag. 264 sider. 269 kroner. (Holger Berg)	26:2
Bagsider	
Pernille Sonne: Velkommen til det nye 1066	52:1
Pernille Sonne: Alting ar en bagside - også 1066	56:2

Alting har en bagside – også 1066

Digitalisering som læreproces

Af Pernille Sonne, cand.mag., arkivar ved Rigsarkivet & ekstern lektor ved Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet

Det er efterhånden en 1066-tradition, at bagsidehistorien er en helt kort artikel, hvor et af redaktionsens medlemmer nærmest causerer over et emne. Ofte har bagsiderne igennem et helt år haft samme tema. I år er temaet vores digitaliseringsproces.

Digitaliseringen, hvor vi er gået fra at være et papirbåret medie til et rent internetmedie, blev nødvendiggjort af en uheldig kombination af faldende indtægter og stigende udgifter. Løsningen blev brug af gratis og brugervenlige tjenester på nettet. Både brugervenlighed og gratisprincip er essentielle for redaktionen. Vores nye "forretningsmodel" er en nul-økonomi, hvor såvel indtægter som udgifter i princippet kan holdes på et minimum. Det betyder dog ikke, at vi ikke ønsker at have indtægter. De foregående år har slidt på finanserne, og det kan derfor ikke udelukkes, at vi vil søge alternative indtægtskilder for at stabilisere økonomien fremover.

Brugervenlighed er den anden forudsætning for 1066's fortsatte eksistens. Det skal være nemt for vores læsere at få fat på bladet. Her giver den digitale og gratis form store fordele, som et trykt medie ikke kan hamle op med.

Det skal også være brugervenligt for redaktionen. Som omtalt i forrige nummers bagsideartikel, udgives tidsskriftet udelukkende på frivillig basis. Alle redaktionsmedlemmer er universitetsuddannede, professionelle historikere, men vi laver blad i fritiden. Derfor skal arbejdet med eksempelvis layout ikke være vanskeligere, end at helt almindelige pc-brugere uden særlige grafiske eller it-mæssige forudsætninger kan udføre det. På layout-feltet er vi – det må indrømmes – glade amatører i ordets bedste forstand. Forhåbentlig bliver vi dygtigere hen ad vejen. Man kan således iagttage en udvikling i bladets udseende bare fra forrige nummer og til dette. Vi er gået fra spalter til ingen spalter, fra ingen orddeling og fodnoter til orddeling og slutnoter m.m.

Udskiftning

Forrige nummer blev sat op i et almindeligt tekstbehandlingsprogram. Det valgte vi at starte med, da alle redaktionsmedlemmer kunne bruge programmet. Men det gav begrænsninger i layoutet, og samtidig var det en temmelig vanskelig proces, hvor resultatet ikke for alvor stod mål med anstrengelserne. Vi valgte derfor at skifte tekstbehandling ud med *desktop-publishing* (dtp). Til dette nummer har vi anvendt et open-source dtp-program, der giver en større frihed og er lettere at arbejde med for den, der kender lidt til den type programmer. Det er der imidlertid kun få redaktionsmedlemmer, der gør, så det har givet en ny udfordring, hvor vi skal have bredt kundskaber og færdigheder ud, og vi skal lære det nye program nærmere at kende.

Digitaliseringen har givet nye arbejdsopgaver til fordeling, og andre er forsvundet. Samtidig er gamle, solide kræfter trådt ud af redaktionen, mens nye og friske er kommet til. Det har været en frugtbar proces, men den har taget flere af redaktionens kræfter end forudset, og vi udkommer derfor i år kun med to numre. Det kan man kalde bagsiden af digitaliseringen. I forrige nummers bagsideartikel lovede jeg, at vores udgivelsesfrekvens ville fortsætte med fire numre om året. Fire numre om året er da også fortsat vores ambitionsniveau fremover. Digitaliseringen er en fortsat læreproces for os, men de første lektioner er ved at være overstået, så vi igen kan koncentrere os om det væsentlige ved at udgive et faghistorisk, formidlende tidsskrift: de gode historier.